

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lokal
Historie
fra Sydøstjylland 2009

Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2009 – udgivet 28. oktober 2009.
© Historisk Samfund for Sydøstjylland og bidragyderne.

Tryk: PrinfoVejle, Jelling.

ISBN: 978-87-92571-05-2

Redaktion:

Leif Baun, Skovgade 10, 7300 Jelling, tlf. 75 87 28 79

Lars Ebbeshøj, Birkebæk 6, st., 7330 Brande, tlf. 20 67 73 30

John Juhler Hansen, Sofievej 10, 7100 Vejle, tlf. 75 83 60 00

Peter Bjørn Larsen, Søndre Dybbølvej 35, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 55 86

Erik Voss, Clemensgade 31, 6000 Kolding, tlf. 75 53 04 47

Omslagets billeder:

Forsiden: Farvelagt tegning af Lillebæltsbroen, tegnet i 1934 af Sven Henriksen, (1890-1935) på bestilling af DSB, og motivet er anvendt som postkort.

Bagsiden: I 1919 var bolignøden i Horsens så voldsom, at byrådet besluttede at opføre 99 husvildebarakker på byens tidligere markedsplads. Fotoet viser de indledende faser af byggeriet, og da de kom til at ligge nær Nørretorv, fik de navnet "Nørretorvs Barakker". De var tegnet af Horsens førende arkitekt, kongelig bygningsinspektør Viggo Norn, som dog hverken arkitekten selv eller senere forfatteren til det store værk om hans byggerier, fandt anledning til at kreditere ham for.

Lokal Historie

fra Sydøstjylland 2009

(fortsættelse af Vejle Amts Årbog)

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt den tidligere Nørre Snede Kommune.

FORLAGET JELLING

Sponsormedlemmer:

Billund Airport

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Historisk Samfund for Sydøstjylland.

Se foreningens hjemmeside www.hssso.dk

Indhold

- 6 Hedensteds 1000-årige trækirke
- af *Nanna Holm Bendtsen og Hans Mikkelsen*
- 24 ErindringsKunstTrylleri
- af *Winnie Odder*
- 45 Aviserne og Vejle Amt
- af *Vagn Nygaard*
- 66 Lad os ikke lade haant om Sejren...
- af *Anna Wowk Vøstergaard*
- 82 Turbinesø, elværk og dæmningskatastrofen i Egtved
- af *Lars Peter Lund*
- 93 Fast forbindelse over Lillebælt i 75 år
- af *John Jubler Hansen*
- 124 ”Fjenden har overskredet grænsen...”
- af *Bertel Bertelsen*
- 133 Skib mellem Jellinghøje
- af *Leif Baun*
- 142 Fortidsminderne og deres beskyttelse
- af *Steen Frydenlund Jensen*
- 149 Lokalhistoriske glæder: www.horsensbilleder.dk
- af *Jan Østergaard*
- 154 Årets museum: Genforenings- og grænsemuseet
- af *Kaj G. Nielsen*
- 160 Nyt fra historien i Sydøstjylland
- kontaktoplysninger og beretninger
- 186 Historisk Samfund for Sydøstjylland
- beretning, meddelelser, regnskab og bestyrelse

Hedensteds 1000-årige trækirke

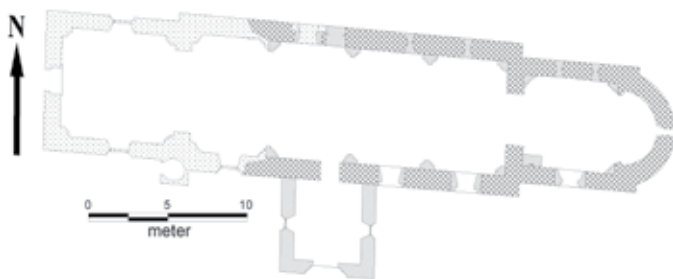
GULVVARME I EN MIDDELALDERKIRKE ER EN ALVORLIG SAG, FORDI INSTALLATIONEN FJERNER ALLE FORTIDSSPOR. SÅLEDES GIK DET OGSÅ I HEDENSTED KIRKE, HVOR NATIONALMUSEETS MEGET OMFATTENDE ARKÆOLOGISKE UNDERSØGELSE I 2007-08 BL.A. AFSLØREDE SPOR EFTER EN ÆLDRE TRÆKIRKE.

AF NANNA HOLM BENDTSEN OG HANS MIKKELSEN¹⁴

Ved første øjekast ligner Hedensted Kirke en typisk dansk sognekirke. På linje med mange kirker bestod kirken i Hedensted oprindeligt af et skib, kor og apsis, og hertil er senere i 1400-tallet tilføjet et tårn og et våbenhus. Lidt usædvanlig har kirken så sent som i 1939 fået nyt tårn, og i 2001 byggede man et dåbsværelse på kirkens nordside.¹

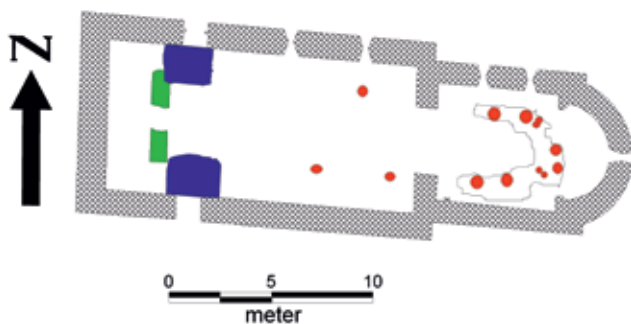
Begynder man at undersøge de danske sognekirker nærmere vil man opdage, at ikke to kirker er ens. Dette udsagn bekræftede Hedensted Kirke til fulde, da Nationalmuseet i 2007 fik lejlighed til at foretage en stor arkæologisk undersøgelse inde i kirken.²

Som udgravningen skred frem stod det klart, at stenkirken indeholdt flere overraskende detaljer, og det mest opsigtsvækkende var fundet af en trækirke. Det er forholdsvis sjældent, at man får mulighed for at udgrave en trækirke i Danmark. Derfor vil resultaterne fra trækirken blive mere detaljeret omtalt, end det efterfølgende afsnit om den stående stenkirke i Hedensted.

Grundplan af Hedensted Kirke, som den så ud efter ombygningen i 1939, hvor arkitekt Viggo Norn rev det gamle tårn ned og forlængede kirken mod vest. Siden er der i nord blevet tilføjet et dåbsværelse.

Grundplan af stenkirken, som den så ud, da den blev bygget omkring år 1150. Med rødt vises de 13 stolpehuller, der med sikkerhed kan tilskrives trækirken. De to blå markeringer er brønde, og det grønne er skelgrøften.

Da hele gulvarealet i Hedensted Kirke skulle udgraves, var der på forhånd store forhåbninger om at påvise en forgænger af træ. Straks påviste udgravningen flere stolpehuller i kirken. Nærmere undersøgelse af genstande samt stratigrafiske iagttagelser viste dog, at hovedparten af de påviste stolpehuller stammede fra stenkirkens brugsperiode, og ikke fra en forgænger.

Trækirken

Ved udgravningen blev fundet i alt 13 stolpehuller, der med sikkerhed kunne tilskrives den tidligere trækirke i Hedensted. Det viste sig at være en treskibet bygning med indvendige tagbærende stolper, og ikke som man normalt forestiller sig en trækirke med kor og skib på samme måde som de nuværende stenkirker. Ni af de 13 registrerede stolpehuller indgik som en del af den tagbærende konstruktion af indvendige stolper i den treskibede bygning. Stolpehullerne er noget ujævnt fordelt og står ikke parvis. Kirkebygningens konstruktion må således være en højremskonstruktion. De fire resterende stolper var en del mindre end de øvrige og har stået i kirkens østende to og to ad gangen. De mindre stolper var således blevet udskiftet på et tidspunkt i trækirkens funktionstid. Det er usikkert, hvilken funktion de små stolper har haft. Måske har de haft en funktion i forbindelse med alteret som stolper til triumfbuen, ligesom det var tilfældet i Jelling.³

I koret, hvor sporene fra trækirken var bedst bevaret, blev der under stenkirkens ældste lag, et granitskærvelag, fundet et lergulv. Lergulvet, der var ca. 5 cm tykt, var bevaret hen over stolpenedgravningerne, mens det lå op til de tagbærende stolper. Stolpesporet var således tydeligt i lergulvet. Lergulvet stoppede dog ikke ved yderkanten af stolperækken, som det ville have gjort, hvis kirkevæggen var placeret her. Det fortsatte i stedet en halv meter ud på den anden side af de tagbærende stolper. Her blev gulvet skåret af nedgravningen til stenkirkens fundament. Trækirkens væg skal således findes

Trækirkens østligste del set fra vest. På billedet er stolpehullerne markeret med en hvid skive. Det gule lerlag er trækirkens gulv.

mindst en halv meter på ydersiden af de tagbærende stolper. Lergulvet var, som ovenfor beskrevet, skåret af stenkirkefundamentet ud mod henholdsvis nord- og sydmuren i koret, men heller ikke i apsis var det muligt at se gulvets fulde udstrækning, da der her var et meget svært fundament eller en strækmur. Mellem de tagbærende stolper var store dele af gulvet blevet forstyrret i forbindelse med to dobbelte begravelser fra 1600- og 1700-tallet. Nord for den nordlige stolperække fandtes en støbt varmekanal fra 1939. Ved de østligste af de tagbærende stolper ved korets sydside sås tydelige spor af reparationer af gulvet. Gulvet har således fungeret i en længere periode, og det ser ud til, at der er blevet påført nye lag af ler. På store dele af gulvet var der dannet et smudslag af fasttrampet snavs. Det har indtil nu ikke været muligt at få nok organisk materiale ud af dette lag til en C14 datering.⁴ Den østligste del af lergulvet indenfor de tagbærende stolper var meget fortykket. Her var gulvet ca. 20 cm tykt. Desuden var der her intet smudslag eller nogen slidflade. Kunne dette være området for et alter? Der blev ikke fundet nogen genstande i lergulvet eller for den sags skyld i stolpefyldet. I stenkirkekor var i alt ti stolpehuller fra trækirken bevaret.

I skibet kunne kun tre stolper med sikkerhed tilskrives trækirken. Dog er det muligt, at der er flere af de påviste stolpehuller, der stammer herfra. Ud fra de arkæologiske undersøgelser er der flere stolpehuller, der passer ind i systemet til trækirken, men stratigrafisk var det ikke muligt at erkende tilhørsforholdet. I skibet var der ikke noget gulv bevaret fra trækirken, og af-

gravninger havde allerede i slutningen af 1200-tallet fjernet mange spor af de ældste lag fra stenkirkens tid. Stratigrafien blev således noget usikker, da det nu ikke var muligt at se nedgravningsniveauet for de enkelte stolpehuller, og dermed kunne skelne stilladshuller til stenkirken fra stolpehuller til trækirken eller andre konstruktioner. Heller ikke i skibet var der spor af trækirkens væg. Væggen må da sandsynligvis have stået på en fodrem, for i skibet var der gode iagttagelsesforhold, og en eventuel stolpegravet væg ville have været tydelig inde i skibet.

I alle 13 stolpehuller, var der tydelige stolpespor, og flere af dem i koret blev fundet som hulrum ned gennem stolpehulsnedgravningen. Da trækirken blev nedlagt, må de tagbærende stolper således være blevet skåret af ved jordoverfladen, og den jordgravede del af stolpen er herefter efterhånden rådnet væk. Det overliggende skærvlag fra stenkirkens opførelse indeholdt flere meget store stykker sten. Disse lå nogle steder hen over stolpesporet og har på denne måde beskyttet stolpesporet, så der ikke kom andet fyld heri, og derfor står de hule i dag. Stolpenedgravningerne var bevaret i 40 til 50 cm dybde og med samme bredde. Selve stolpesporet havde en diameter på 25-30 cm, og de tagbærende stolper har haft flad bund.

Trækirken i Hedensted har haft en minimumslængde på 15 m og en minimumsbredde på 7 m. Denne størrelse stemmer meget godt overens med de øvrige påviste treskibede trækirker fra 1000-tallet, blandt andet trækirken der blev fundet i 1984 i Tirup nær Bygholm vest for Horsens.⁵ Alt efter hvor væggen har været placeret, kan kirken have været noget større. Kirken har således minimum været 105 kvadratmeter stor – måske en dåbskirke – men ikke som de påviste store trækirker i Lund. Der har ikke været noget kor på trækirken, men kirken har haft form som et treskibet langhus med højremskonstruktion. Trækirken er gennem C14 dateringer dateret til anden halvdel af 1000-tallet. Bedømt ud fra stenkirkens ældste lag er trækirken blevet afløst af den nuværende stenkirke i midten af 1100-tallet.

Trækirkens konstruktion gav nogle hovedbrud ved undersøgelsen. Var der virkelig tale om en trækirke, eller var det en vikingehal, vi havde påvist. Ved nærmere gennemgang af tidligere udgravede trækirker har det vist sig at hovedparten af disse, ligesom trækirken i Hedensted, har været bygninger uden kor og formentlig treskibet i deres opbygning. Her tænkes på trækirken blandt andet i Tirup, Sebbesund, Værløse, Snoldelev, Kongemarken ved Roskilde og Brørup. I flere tilfælde har det været ønsket at finde koret til bygningen, og de manglende spor er ofte blevet bortforklaret. Den nye gen-

nemgang viser, at trækirkerne i 1000-tallets Danmark med få undtagelser alle har været uden kor og med stor sandsynlighed også treskibet.⁶

Brønde og skelgrøft

I forbindelse med udgravningen af den tidligere trækirke i Hedensted blev der fundet flere anlæg, der blev tolket som sammenhørende med denne. Her var der tale om to store brønde samt en skelgrøft. Efterfølgende er alle elementerne blevet dateret via C14 datering og er dermed også af naturvidenskabelig vej blevet dokumenteret til samme tidsperiode. Mere herom senere i afsnittet.

De to brønde, der blev fundet ved udgravningen, havde også i forhold til den nuværende kirkes udstrækning en meget interessant placering. Brøndene var nærmest identiske og var placeret under og indenfor henholdsvis den nuværende kirkes nord- og syddør. De to brønde har målt to meter i længde, bredde og dybde og har været placeret udendørs ca. fire meter vest for trækirken. Oprindeligt har de haft træsatte sider af tilpassede træplanker. Ved udgravningen af brøndene sås de formuldede plankespor tydeligt i hele brøndenes dybde.

I bunden af den nordre brønd sås der tydelige spor af, at den havde været brugt over en længere periode med flere cm tykke aflejningslag i bunden. Sydbrønden havde til gengæld kun et tyndt aflejningslag i bunden og har derfor måske kun været i brug i kort tid. I begge brønde kunne det konstateres, at de var blevet sløjfet og opfyldt i én omgang. Øverst var de to brønde blevet fyldt med sten. Denne tilfyldning blev, på baggrund af fund af keramik, dateret til sidste halvdel af 1000-tallet.

Brøndene er allerede blevet nedlagt i trækirkens funktionstid. Udover træresterne fra brøndenes sider blev der ikke fundet nogen rester af konstruktioner i forbindelse med de to brønde. Baggrunden for tolkningen af brøndenes korte funktionsperiode er flere ting. For det første var det slamlag, der var dannet i bunden af brønden meget lille, og der blev ikke fundet mange rester af organisk materiale, som ellers ville have lagret sig i bunden af brønden over en længere periode. Desuden blev der taget jordprøver fra alle lag i begge brønde, og foreløbige dateringer daterer brøndenes funktionsperiode til anden halvdel af 1000-tallet.⁷

Dateringen er foretaget på baggrund af fragmenter af noget uforkullet birketræ, der har lagret sig i brønden i brugsperioden. Dateringerne viser så-

ledes en samtidighed mellem trækirkens stolpehuller og begge brønde.

Hvilken funktion brøndene har haft er meget usikker. Givet er det, at de to brønde har fungeret tilnærmelsesvis samtidig, at de har samme dimensioner, og at de er placeret symmetrisk både i forhold til den tidligere trækirke, men også i forhold til den nuværende stenkirke. Det er ikke første gang, der bliver fundet brønde i forbindelse med fund af trækirker; det ses både ved S:t Drotten og S:t Maria Minor, begge i Lund. Begge steder blev brøndene tolket som dåbsbrønde, men om det var denne funktion, de to brønde har haft i Hedensted, må stå hen i det uvisse. Der blev ikke fundet nogen sikre vidnesbyrd herom. Dog kunne en sådan funktion forklare brøndenes korte funktionsperiode.

Efterhånden som alle voksne var blevet døbt, var det herefter kun nødvendigt med en almindelig døbefont. Men brøndene kan også tænkes bare at have været brønde, som har været brugt til at hente vand i til almindelige gøremål og til sikring af kirken mod brand. Fremtidens kirkeundersøgelser må være opmærksomme på fænomenet og kan forhåbentlig give os et svar herpå.

Vest for brøndene fandtes resterne af en skelgrøft. Grøften havde en bredde og en dybde på ca. 50 cm. Skelgrøften har ikke stået som en åben grøft, men som en grøft der er blevet gravet for derefter at blive fyldt op af et andet materiale. På jordoverfladen har der formentlig stået et mindre hegn, der har markeret skellet. En skelgrøft eller kirkegårdsafgrænsning, der var konstrueret på denne måde, er efterhånden blevet fundet ved mange kirkegårdsudgravninger blandt andet i Tirup, Sebbesund og på Kongemarken ved Roskilde.

Der kunne tydeligt ses flere nedgravninger i grøften samt mange forskellige opfyldninger. De ældste lag i skelgrøften bestod af sammenbrændte græstørv samt rester af formuldede planker. Denne ældste del af grøften er, ved hjælp af C14 datering, blevet dateret til jernalderen – 400-tallet e. Kr. Den yngste påfyldning af grøften, og den del af grøften som har fungeret i den periode, hvor trækirken har stået på stedet, bestod af lyst, gult sand. I sandet var der ikke mange rester af organisk materiale, men ud fra otte ukrudtsfrø er dette lag, igen ved hjælp af C14 datering, dateret til år 1040-1110. De to brønde var placeret helt op af skelgrøften, og i forbindelse med nedlæggelsen af brøndene er dele af grøften også blevet fjernet. Om grøften har været på alle sider af kirken vides ikke. At trækirken var placeret så tæt på skelgrøften, som tilfældet var i Hedensted, afviger noget fra de øvrige fund af skelgrøfter.

Ofte findes kirken i centrum af afgrænsningen, men som det også kunne konstateres i Tirup, er dette ikke altid tilfældet.

Kan det tænkes, at placeringen skyldes topografiske forhold og gamle administrative inddelinger?

Skelgrøften var en gammel markering, men præcis hvad grøften har markeret, kan der kun gisnes om ud fra det lille stykke, der blev påvist ved undersøgelsen. Det må dog formodes, at skellet markerede en toftegrænse; en adskillelse mellem et område med dyrehold og bygninger eller lignende, da trækirkens udstrækning accepterer denne grænse. I forbindelse med nedlæggelsen af trækirken og opførelsen af stenkirken sløjfes skellet, og stenkirken blev bygget hen over dette.

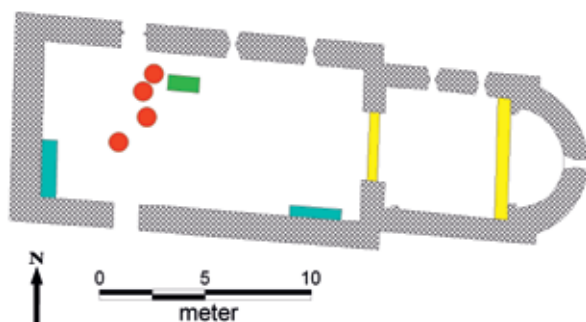
Stenkirke

Som nævnt i indledningen ligner Hedensteds nuværende kirke størstedelen af de øvrige danske sognekirker. I Hedensted opførte man efter tiden med trækirken en stenkirke i midten af 1100-tallet bestående af et skib, kor og absis. Hertil tilføjedes i 1400-tallet både et nyt tårn og våbenhus. På grund af pladsmangel blev kirken udvidet i 1939, hvor man nedrev tårnet, forlængede kirken mod vest og opførte et nyt tårn.

Endelig fik menighedsrådet lov til i 2001 at opføre et dåbsværelse på kirkens nordside.⁸ De to seneste indgreb i kirken – tårnbyggeri i 1939 og nyopførelse i 2001 på kirkens nordmur – er usædvanlige i dansk kirkebyggeri. Ligeså er etablering af gulvvarme i en sognekirke fra middelalderen – se note 2.

Stenkirken opføres i midten af 1100-tallet

I midten af 1100-tallet var mange stenkirker under opførelse i Danmark. Trækirkens tid var ved at rinde ud, og større kirker var påkrævet. Hedensted Kirke er en kvaderstenskirke opført af tilhugne granitkvadre, og flere mønter fra de ældste lag daterer kirkens opførelse til o. 1150 – se afsnit om genstande.

Den romanske kirke. Med blå vises de vægbænke, der blev fundet ved udgravningen. Det gule er kirkens oprindelige trin mellem skib, kor og absis. Rød og grøn markerer de fire blystøbegruber og støbeformen.

Kirken ligger i Hatting Herred og her er samtlige kirker – bortset fra Hedensted – opført i frådsten, også kaldet kildekalk. Dog ved vi, at gavlene i den oprindelige kirke i Hedensted var opført af frådsten. Dette materiale var i den tidlige middelalder et udbredt byggemateriale i området mellem Horsens og Vejle, hvor størstedelen af kirkerne er bygget af frådsten. Alle kirker er opført med skib og kor, men modsat størstedelen af herredets øvrige kirker har Hedensted Kirke også en apsis.

I det følgende vil de mest iøjnefaldende og spændende iagttagelser under udgravningen af stenkirken i Hedensted blive præsenteret.

De ældste spor af stenkirken var kirkens fundament, som kunne iagttages flere steder i kirken. Af sikkerhedsårsager kunne fundamentene ikke undersøges nærmere. Der ses forskellige opbygningsmetoder af fundamentet i henholdsvis kor og skib, og nærmere undersøgelser viser, at koret er ældst. Bemærkelsesværdigt for Hedensted Kirke er det store og meget svære fundament, der blev fundet i apsis.⁹

Fundamentet er opbygget af flere lag sten med lerlag imellem, ligesom korets øvrige fundamenter. Fundamentet fylder hele apsiden og følger således ikke apsismuren. Hvorfor fundamentet her har været bygget så svært uden at have nogen egentlig bærefunktion vides ikke. Måske har det oprinde-

Skærvelag i kor. Herunder ses et tyndt lerlag fra trækirken. Stenene er fra gravkammer til præsten Anders Vejle og hustru. Foto fra syd.

ligt været meningen, at kirken skulle opføres med en ret korafslutning mod øst, uden en apsis.

Måske havde man allerede udlagt fundamentet til den rette korafslutning, da man besluttede sig for at opføre en apsis, hvorfor man valgte ét stort sammenhængende fundament under apsis.

Som nævnt er kirken opført af granitkvadre, og enkelte frådstenskvadre. Det store arbejde med at tilhugge den enkelte kvader er foregået i eller tæt ved kirken, da der blev fundet et skærvelag nederst i stenkirkens lag. Tydeligst er skærvelaget i kirkens kor, hvor det flere steder er over 25 cm tykt. Laget består nederst af frådstensstykker og herover granitstykker, der er blevet hugget af kvaderne under deres forarbejdning til byggesten. Skærvelaget er også fundet flere steder i skibets østlige del, men her er det kun op til 4 cm tykt og består ikke som i koret udelukkende af skærver og stenmel, men også af sand. Niveauforskellen mellem skib og kor er næppe tilfældig, da koret på denne måde fysisk blev hævet i forhold til skibet. Forskellen kunne samtidig vise, at koret med alteret var kirkens ophøjede sted, hvor kun præsten havde adgang.

Forskellen mellem skib og kor kunne også ses i triumfvæggens søndre mur, hvor aftrykket af et trin kunne anes. Endnu et trin fra kirkens opførelse

Trin mellem kor og apsis fra kirkens opførelse. Tæt ved trinnet teglgulv fra 1300-tallet. I forgrunden en række af teglsten over 1600-tals gravkammeret i koret. Foto fra sydvest.

registreredes, nemlig mellem kor og absis. Dette trin var stort set intakt og lå gemt under det gulv, der blev lagt ved en stor ombygning i forbindelse med tårnbyggeriet i 1939. Trinnet var lavet af tilhugget granit og placeret direkte ned i skærvelaget.

I flere kirker er tidligere dokumenteret, at kirken fra starten af har haft bænke langs ydervæggene i skibet. Det synes også at være tilfældet i Hedensted, hvor der blev fundet rester af stenbænke umiddelbart nedenfor, hvor prædikestolen nu er placeret ved sydmuren, og ved kirkens vestmur.

Endelig skal omtales en spændende opdagelse fra kirkens tidlige periode. Oftest er træ og andre organiske materialer helt formuldet, når de fremgraves i arkæologiske udgravninger, hvorfor det er vanskeligt at give en sikker tolkning af funktionen. I Hedensted lykkedes det at finde kirkens ældste gulvlag, som var lavet af træ. Selve plankerne har ligget på tværs af kirken, og de har hvilet på strøer, der har ligget i kirkens længderetning.

Under plankegulvet var dannet et smudslag af sand og skidt, som var faldet ned mellem træplankerne, heriblandt også en del mindre genstande, såsom mønter og forskelligt dragttilbehør. Smudslaget er det mest fundrige gulvlag i kirken. Smudslaget blev fundet stort set i hele skibet, men senere nedgravninger havde fjernet en del af laget.

Trin af tilhugne granitkvadre mellem kor og absis. Her er de mere fritlagte end på billedet side 14. Foto fra vest.

Trægulvet formodes at være kirkens ældste gulv, og mønterne i smudslaget taler for, at trægulvet ophørte med at fungere i slutningen af 1200-tallet.

1300-tal, blystøbegruber og teglgulv

I slutningen af 1200-tallet eller i begyndelsen af 1300-tallet gennemgik kirken en større renovering. Håndværkernes aktiviteter ses især i vestenden af den oprindelige kirke.

Hedensted Kirke er tækket med et blytag, og det har sandsynligvis været tilfældet i hele stenkirkens levetid. Sådan et blytag holder ikke evigt, og o. 1300 var flere af kirkens blytagplader blevet udskiftet, og vinduerne havde fået nye blysprosser. For at kunne udføre dette arbejde har det været nødvendigt at støbe nye tagplader samt have rigelige mængder af flydende bly til rådighed. Blytækkeren har opført sine blystøbegruber inde i kirken mellem nord- og syddøren, hvor han kunne udnytte den træk, der naturligt blev skabt mellem de to åbne døre.

Der blev fundet rester af mindst fire blystøbegruber, som har afløst hinanden. Gruberne var halvkugleformet, lerforede fordybninger hvori blyet blev

Blystøbegrube opbygget af et tykt lerlag, i toppen den orangebrændte lerskorpe. I bunden ses rester efter sidste blystøbning. Foto fra øst.

smeltet direkte. På grund af de høje temperaturer ved smeltning af blyet var grubernes overflade stærkt rødbrændte. I bunden af gruberne var et lag af smeltet bly eller slagge bevaret. Varmepåvirkningen i gruberne har været så høj, at leret sprækkede, og blyet er løbet ned i disse. Umiddelbart øst for den største og bedst bevarede af ovnene blev fundet et anlæg, der tolkes som en

støbeform. Støbeformen har bestået af en rektangulær trækasse med en flad sandforet bund. Heri har man hældt det smeltede bly og derved støbt blypladerne, der skulle lægges på taget. Denne form for smeltegruber er meget almindelig i de danske kirker.¹⁰

Efter blystøbningen og de øvrige arbejder i kirkens vestende har kirken fået nyt gulv. Det tidligere trægulv blev udskiftet med et teglgulv af røde munkesten. Herfra var bevaret små partier, og kun i koret og et enkelt sted i skibet kunne stenenes oprindelige forbandt iagttages; et såkaldt sildebens mønster. Under teglgulvet lå et afretningslag af sand, og dette var det mest udbredte og bedst bevarede gulvlag fra kirkens middelalderlige periode. Teglfisegulvet blev som sagt lagt efter renoveringen og fungerede helt frem til hvælvslagningen i første tredjedel af 1400-tallet.

Hvælvslagning i første tredjedel af 1400-tallet

Hedensted Kirke har på linje med landets øvrige kirker fra starten af været forsynet med et fladt loft. I løbet af 1300-tallet og langt ind i 1400-tallet blev mange kirker forsynet med munkestensbygget hvælv, som betød, at kirkerummet helt ændrede karakter. Først og fremmest blev kirkerummet højere, da hvælvene var placeret højere end det oprindelige loft. Langs med kirkens mure blev nu placeret hvælvpillen, som brød de glatte murflader, ligesom disse hvælvpillen medførte store ødelæggelser af kirkens kalkmalerier. Opbygning af selve pillen betød at kalkmalerier og murværk borthuggedes, for at den nye pille kunne få forbandt med væggen. Ofte blev fremstillet nye kalkmalerier, som tog hensyn til den nye opdeling af kirkens vægge.

Desuden befandt en del af de gamle kalkmalerier sig nu over de nye hvælv i de såkaldte hvælvlommer. Disse lommer er ofte efterfølgende blevet opfyldt med alle former for byggefald fra kirkerenoveringer, og det har i mange tilfælde skadet de gamle kalkmalerier.

I forbindelse med hvælvslagningen i Hedensted Kirke var blevet aflejret en del byggelag på kirkegulvet, og der var foretaget en del nedgravninger til det stillads, som har været benyttet til opbygning af hvælvene. Sporene fra disse aktiviteter fandtes over alt i den oprindelige kirke og var meget tydelige.

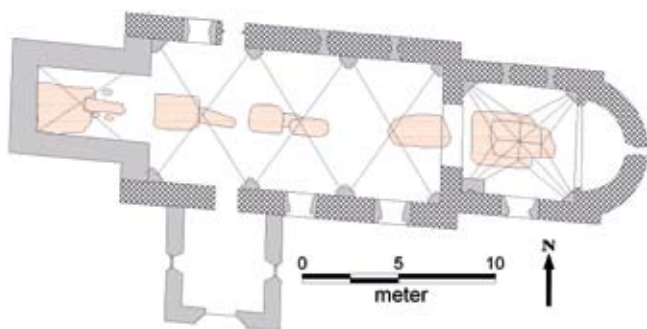
De fleste af de registrerede stilladshuller, kan henføres til opførelsen af hvælvene, bl.a. blev der i samtlige stilladshuller fundet teglstumper. Der er i forbindelse med stilladshullerne fundet en del træpløkker, som måske har hjulpet med til at fastholde konstruktionen.

Til venstre ses fundament til hvælpille, placeret under prædikestolen. Foto fra vest. Til højre de eneste bevarede teglfliser fra et 1400-tals gulv, nedsunket i en dyregang.

Hvælvene er som nævnt alle blevet bygget af teglsten og hviler på et fundament af granitsten. Ved den arkæologiske undersøgelse blev disse fundamenter undersøgt nærmere, og blandt fundene var en del mønter, især hulpenninge. Samtlige mønter synes at være slået før ca. 1425, hvorfor opførelsen af hvælvene muligvis kan dateres til første tredjedel af 1400-tallet. Mønterne giver således en ældre datering af hvælvene, der traditionelt kædes sammen med biskop Jens Iversen Lange (1449-82), hvis våbenskjold tidligere prydede skibets østligste hvælv.

Efter opførelsen af hvælvene er der igen blevet lagt et teglgulv. Det var det yngst bevarede gulvlag, udover det, der stammer fra det nyligt fjernede gulv fra 1939. Det underliggende afretningslag blev kun fundet enkelte steder, og selve gulvet gav sig kun til kende i form af tre fliser, på et sted hvor

Hedensted Kirkes grundplan fra midten af 1400-tallet og frem til 1939. Den romanske kirke er tilføjet et gotisk tårn, våbenhus og der er indsat hvælv. I kirkens øst/vest-akse ses nogle af de mange 1600-1700-tals grave.

Til venstre ses sydside af gravkammer i kor, antagelig bygget til præsten Anders Vejle og hustru. De to synlige kister er fra to yngre begravelser. Foto fra nordvest. Th.: Morten Gjødsens gravkammer i kirkens oprindelige tårn. Fjernvarmekanal fra 1939 har ødelagt kammeret. Foto fra nord.

afretningslaget var faldet sammen på grund af en dyregang. Teglfiserne var her i modsætning til det tidligere gulv af munkesten kvadratiske, og noget hårdere brændt.

16-1700-tals begravelser

Fra 1400-tals teglgulvet var der et spring i jordlagene frem til anden halvdel af 1600-tallet. Fra den tid og ca. 150 år frem, blev der foretaget flere begravelser inden i kirken. Der er ikke bevaret gulvlag fra denne periode eller spor af andre konstruktioner. Fra de skriftlige kilder vides det, at kirken i 1700-tallet gennemgår en gennemgribende renovering med bl.a. opsætning af nye kirkebænke. Det kunne tænkes, at gulve fra 1500- og 1600-tallet var blevet fjernet ved ombygningen.

De få grave inde i kirken stammede hovedsageligt fra 1700-tallet. Derudover var der fire børnegrave fra middelalderen inde i den oprindelige del af stenkirken. 1700-talsgravene er generelt placeret tre steder inde i kirken, nemlig i tårnet, i skibets midtergang og i koret.

I kirkens kor blev fundet to dobbeltgrave nedgravet næsten samme sted. Det ældste gravkammer var opbygget af granit- og teglsten sat i en lermørtel og kalket på indersiden. Det formodes at gravkammeret stammer fra 1600-tallet. Denne formodning bunder i kammerets udformning og opbygning, samt en skriftlig kilde, der fortæller, at Anders Vejle, som var præst ved kirken, og dennes hustru blev begravet i koret i henholdsvis 1676 og 1678.¹¹

En gennembrydning svarende til en kistes størrelse i kammerets sydvestlige hjørne tyder på, at en kiste er blevet skubbet ind i kammeret, og at de to individer derfor ikke er blevet begravet her på samme tid.

Gravkammeret formodes oventil at have været forsegleet med træplanker, der siden er blevet fjernet. Gravkammeret blev ikke tømt, da begravelserne ikke ville blive forstyrret af den kommende gulvvarme. Sikre beviser for hvem der er begravet og en præcis datering af gravene blev derfor ikke fundet.

I 1400-tals tårnet fandtes også et gravkammer. Dette var ligeledes sat i granit- og teglsten med lermørtel og kalket på indersiden. Gravkammeret har tilhørt den tidligere præst ved kirken, Morten Gjødsen, søn af Anders Vejle. Et epitafium ophængt i kirken fortæller om hans gerninger, og at han blev begravet her i 1708. Gravkammeret var blevet ødelagt ved udgravning til fjernvarmekanaler i 1939, og der blev i selve kammeret ikke fundet mange spor af kisten eller skelettet. Ved det store anlægsarbejde i 1939 blev kirkens oprindelige vestmur og kirketårnet fra 1400-tallet nedrevet, og de voldsomme gennemgravninger i gulvlagene fjernede store dele af kirkens historie, som derfor desværre er gået tabt.

Genstande fra stenkirken

Ved udgravningen af stenkirkens gulvlag blev der fundet mange genstande, som relaterer til kirkens brug og de mennesker, der har brugt den gennem de mange hundrede år, den har fungeret. Nogle lag var særlig fundrige med hensyn til genstande. Et af dem var det smudslag, der var blevet dannet under stenkirkens første gulv. Det første gulv var, som ovenfor beskrevet, et stort plankegulv af egetræ, som har hvilet på nogle strøer. Igennem revnerne mellem plankerne er der, i de første knap 150 år af kirkens levetid, faldet rigtig mange små og fine genstande.

I det følgende vil et lille udvalg blive beskrevet. Den mest spektakulære genstand fra dette lag var en mønt slået af Valdemar I (den Store). Der var tale om en sølvbrakteat, hvilket vil sige, at den kun er slået fra én side med et organisk motiv. Mønten er, af Nationalmuseets Mønt- og Medaljesamling, blevet tilskrevet den nørrejske gruppe og dateret til år 1160.¹²

Der blev i alt fundet tre af disse brakteater i Hedensted Kirke. Udover brakteaterne blev der også fundet tre andre mønter fra Valdemar den I. Det er blandt andet disse fund, der var med til at datere stenkirken til at være bygget omkring år 1150.

Den ældste mønt, der blev fundet ved udgravningen, var en ny mønttype. Der blev i alt fundet tre af denne type. Mønten tilskrives Valdemar I den Store og dateres til o. 1160. Mønten er fundet i kirkens ældste gulvlag.

I samme fundrige smudslag blev der fundet mange genstande fra de personer, der har brugt kirken i den ældste periode. Særligt mange pyntegenstande har fundet deres vej ned mellem gulvets brædder. Der blev blandt andet fundet mange rembeslag, som er små emblemer, der har pyntet bæltet. Hovedparten af beslagene har været af bronze, men også jern og forgyldt messing har været brugt. Flere har været sirligt udført og vidner om godt håndværk. Kvinderne må have haft flot opsat hår, hvor dekorerede hårnåle har været en del af pynten. Udover flere bronzehårnåle blev der fundet nåle dekoreret med glasperler. Kvinderne har ligeledes båret spænder på deres tøj, hvilket flere fibeltorne vidner om, og der har været påsyet forskellige pyntebeslag på tøjet. Et meget fint lille spænde, der blev fundet i laget, var et forgyldt blikdragtspænde, der stammer fra tidlig middelalder.¹³ Af andre personlige genstande fra laget blev der fundet kamme, knive, knapper, snørenåle og bæltespænder.

Der har også været tid til at slappe af og hygge inde i kirken. Der er blevet fundet tre spillebrikker fra kirkens ældste tid. Den ene er særlig flot og er udført af ben i tre lag. Den er både dekoreret på over- og underside med punktcirkelornamentik. To af de tre spillebrikker må, ud fra fundsituationen, stamme fra perioden, hvor stenkirken var under opførelse, og man må således tænke sig, hvordan håndværkerne har hygget sig i deres tiltrængte pauser. Den sidste er fundet i smudslaget ligesom de øvrige omtalte genstande.

Også kirkelige genstande har fundet deres vej ned mellem gulvets brædder. Her tænkes især på fragmenter af benplader fra et flot dekoreret relikvieskrin. Skrinet må være faldet ned fra alteret, og ved faldet blev benstykkerne slået af. Også fragmenter af et røgelseskar blev fundet. Her var tale om to fragmenter af karets overdel samt et stykke af den kæde, der har fastholdt karet. Om vi her skal forestille os resultatet af en lidt for ivrig alterdrengs svingen med karet, kan kun fantasien fortælle os.

Et lille udvalg af de personlige genstande der er tabt i stenkirken de første 150 år. Øverst til venstre er tre hårnåle, hvor af to er med glasperle. Øverst i midten ses et blikdragtspænde. De øvrige genstande er alle rembeslag eller remspænder.

Trods mange ombygninger af Hedensted Kirke gennem tiden viste udgravningen i år 2007-08, at kirken fortsat gemte på en spændende historie.

Noter:

- 1 Hvor intet andet er nævnt, stammer oplysningerne i denne artikel fra rapporten om udgravningen af Hedensted Kirke. Den er journaliseret under j. nr. 586/2007 på Antikvarisk Topografisk Arkiv på Middelalder & Renaissance på Nationalmuseet, og den er skrevet af denne artikels to forfattere.
- 2 Hedensted Menighedsråd havde af Haderslev Stiftsøvrighed fået tilladelse til at installere gulvvarme i kirken. Dette indgreb betyder, at der skal graves så dybt, at stort set alle levn fra kirkens historie fjernes. Nationalmuseet foretog udgravningen fra begyndelsen af oktober 2007 til påske 2008 i samarbejde med Horsens Museum. Daglig leder var Ba. stud. Nanna Holm Bendtsen, mens museumsinspektør Hans Mikkelsen, Nationalmuseet var udgravningsleder. Desuden deltog Ba. stud. Majken Ryeholm Hansen, Ba. stud. Lise Hjort Riishede, Ba. stud. Louise Schelde Jensen, Cand. mag. Felix Vestergaard og gartneriarbejder Britta Jørgensen. Skoleelev Frederik Schelde-Jensen, Tommerup Efterskole var i praktik en uge. Alt materiale opbevares på Nationalmuseet under j. nr. 586/2007.
- 3 Krogh 1982 s. 183-216.
- 4 I samarbejde med Marianne Høyem Andreasen fra Moesgård Museums konserverings- og naturvidenskabelige afdeling, er der udtaget jordprøver til undersøgelse af makrofossiler og videre C14 -datering.
- 5 Kieffer-Olsen, Boldsen og Pentz 1986 s. 24-51.
- 6 Bendtsen 2009.
- 7 Heinemeier 2009.
- 8 Haderslev Stiftsøvrighed havde givet tilladelse til byggeriet på kirkens nordside, hvilket betød, at man var nødt til at genåbne den tilmurede dør i kirkens nordside. Heri var imidlertid malet et kalkmaleri med Syndefaldet fra midten af 1500-tallet, som blev registreret og nu er ophængt i kirken. Alt materiale opbevares på Nationalmuseet under j. nr. 525/2001.
- 9 Et lignende fundament blev registreret i Værlose Kirke ved en arkæologisk undersøgelse, j.nr. 212/56.

Øverst ses benstykker fra et relikvieskrin. Nederst to fragmenter fra et røgelseskar og en tilhørende kæde.

- 10 Rensbro, 2007 s. 169-170.
- 11 Gravsten over præsten Anders Vejle og hustru er opsat i våbenhuset ved Hedensted Kirke.
- 12 Ingwardson 2008.
- 13 Baastrup og Petersen 2008 s 8-11.
- 14 Arkæolog Nanna Holm Bendtsen afleverede i maj 2009 sit hovedfagsspeciale om Hedensted Kirke ved Afdeling for Middelalder- og renæssancearkæologi - se litteraturliste. Hans Mikkelsen er museumsinspektør ved Nationalmuseet.

Litteraturliste:

- Baastrup, Maria P. og Peter V. Petersen 2008: Smykkemode. Skalk. s. 8-11.
- Bendtsen, Nanna Holm 2009: Hedensteds talte kirker. En diskussion af 1000-tallets trækirker ud fra det danske og skånske arkæologiske materiale samt Hedensteds romanske kvaderstenskirke set i lyset af områdets øvrige romanske kirker. Upubliceret hovedfagsspeciale afleveret på Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi. Aarhus Universitet.
- Heinemeier, Jan 2009: Rapport om C14 datering af prøver fra Hedensted Kirke 25. februar 2009. Findes i Topografisk Arkiv på Middelalder & Renæssance på Nationalmuseet under Hedensted Kirke.
- Ingwardson, Gitte T. 2008: Rapport om mønterne fundet i Hedensted Kirke. 2. september 2008. Findes i Topografisk Arkiv på Middelalder & Renæssance på Nationalmuseet under Hedensted Kirke.
- Kieffer-Olsen, Jakob., Jesper L. Boldsen og Peter Pentz 1986: En nyfundet kirke ved Bygholm. Vejle Amts årbog. 1986. s. 24-48.
- Krogh, Knud J. 1983: The royal viking-age monuments at Jelling in the light of recent archaeological excavations. Acta Archaeologica vol. 53. s.184-215.
- Mikkelsen, Hans 2008: 1000-tals dåbskirke i Hedensted? Haderslev Stift. Nyhedsbrev sept. 2008, s. 2-3.
- Rensbro, Henriette 2007: Spor i kirkegulve. De sidste 50 års arkæologiske undersøgelser i kirkegulve som kilde til sognekirkernes indretning og brug i middelalder og renæssance. Upubliceret Ph.d. afhandling afleveret på Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi. Aarhus Universitet.

ErindringsKunstTrylleri

DEN STOD OVRE I ET HJØRNE I KLOSTERKIRKEN, OG INGEN HOLDT RIGTIG AF DEN. DEN VAR TÆT PÅ AT VÆRE MERE SKAMSTØTTE END MINDESTØTTE. MEN DEN FORTALTE EN HISTORIE, SOM HER VIDEREGIVES AF DENS KONSERVATOR.

AF WINNIE ODDER⁴⁹

En almindelig, grå septemberdag 2008 mødte jeg for første gang den genstand, om hvilken denne artikel kredser. Som den grimme ælling stod den dér i skyggen af de flot svungne og forgyldte former på det fantastiske dåbsindelukke i Horsens Klosterkirke. Helt tilovers, glemt og nedsmudset, og i det hele taget uden nogen begribelig sammenhæng. At den havde selskab i sit hjørne af både kororgel og cembalo fik ikke noget videre samspil i gang.

Vel ankommen til Konserveringscentret i Vejle skulle det snart vise sig, at det i sandhed ikke heller har været helt enkelt at holde en sådan ”ting” ren, og at den i grunden nu kun er en svag skygge af fordums glans. Men at der under alt snavs gemte sig en fortryllende juvel, kom virkelig som noget af en overraskelse.

Mindestøtte på Museum

Under betegnelsen: MINDESTØTTE AF TRÆ, kom den til Horsens Museum i 1936. I museets årsberetning fra 1940¹ nævnes ”*En ejendommelig 2,00 meter høj Obelisk af Træ med Forsiringer af Glas og Muslingeskaller med 12 Monogrammer og Aarstal fra det 18. Aarb. har formentlig været anvendt som Dekoration i Kirken ved en fornem Borgers Begravelse*”, som værende blandt den hoben genstande, som forinden var blevet fundet på byens kirkeloft. En senere årsberetning² giver os en større fortolkning af alle årstal og familierelationer, forfattet af Sv. Aage Bay.

På mindestøttens bagside er nu monteret et papskilt med følgende ordlyd: ”GRAVMINDE Ved restaureringen forsvandt flere gravminder fra klosterkirken,

Tv.: Mindestøttens placering i Horsens Klosterkirke, 2008. Th.: Detalje fra sokkel, efter rengøring. Hvor hvide og sorte perler er forsvundet ses den beige kit, som det hele er fastsat i.

blandt andet dette, som er rejst over Kammerherre Hans Gustav de Lillien skjold. Han var født i Norge i 1727 og døde i Horsens i 1796, efter at have virket som hofchef ved det russiske hof på Torvet. Gravmindet er udformet som en ægyptisk obelisk og er udført af den kendte billedhugger i Horsens Jens Hiernør i 1798. Lavet i egetræ og skaller, konkylie og snegle henviser til afdødes fortid i flåden.”

Nå, her var sandelig noget at tænke over, i de mange timer jeg tilbragte med at rense og sikre resterne af fordums glans. Og her var da virkelig også noget at se på. Frem fra støvets gemmer kom glitrende overflader skabt af mange forskellige materialer: Glimmerknus, glas i mange forme, perler i flere størrelser, halvædelstene, koraller, bjergkrystaller og så de mange snegle og muslingskaller, selvfølgelig.

Mindestøtten består af to separate dele: En sokkel og den ovenpå denne placerede stele, som krones med en frugt- og blomsterkurv. Støtten er hul, idet træskelettet – som er fremstillet af fyrretræ og ikke det tidligere nævnte egetræ – består af enkelt sammensatte planker, uden nogle særlige snedker-mæssige finesser. Støtten er dekoreret på tre sider, således at bagsiden står

Detalje fra sokkel,
højre side rengjort.

helt udekoreret, og må derfor fra starten være tiltænkt en placering mod en væg eller i en niche. Hele decorationen har tydeligvis et overordnet design, som må være nøje planlagt fra begyndelsen, idet alt forankringsmateriale (lim og kit) er indtonet i mange forskellige lokalfarver.

Soklens udsmykning består af en basisdekoration bestående af brunt glimmerknus, hvorover ligger diagonale striber af tre rækker med perler; en r. sorte perler og to r. mindre hvide perler.

Langs hver flades fire kanter snor sig to borter fremstillet af snegle (dværgkonk og pilsnegl) i 8-taller, i hvis midte findes rester af en helt rund, ret stor glaskugle. Borten afsluttes yderst af en stor mængde svagt violette albueskæl. På midten af hver flade befinder sig en ophængt guirlande dannet af bl.a. små stykker bjergkrystal og på midten et større ophævet parti, som desværre er så fragmentarisk bevaret, at man må sætte fantasien lidt i sving for at opfatte hvordan dette og mange andre dekorationsfelter oprindeligt har set ud. Vi ser tydelige spor efter snegle presset ind i den oprindeligt bløde kitmasse, som vel kan være fra sjældne og meget farvestrålende konkylrier. Soklen afsluttes nederst med en udkraget kant, som er tilsat.

På den finder vi rækker af små glasstykker, malet i lokalfarven fra bagsiden, samt en mænderbort udformet af fine, facetterede perler, som i hvert felt omkranser de nu forsvundne snegle. Ud fra aftrykkets form at dømme kan disse have været de meget flotte og skinnende porcelænssnegle. Øverst faser soklen ind via en hulkel og i denne finder vi en hel mængde små halvædelsten, og det hele er kantet med en fin bort af hjertemuslinger, som fotoet øverst på siden viser.

Al denne pragt danner fundamentet for mindstøttens betydningsbærende overdel, som på fronten viser navnetrækkene for Hans Gustav Lillienkiold og hans tredje hustru Sophie Charlotte Heltzen, og på de to smalle sider finder vi navnetræk for hans fem sønner og fem døtre. Alle 12 personer er nævnt

Tv.: Detalje fra øverste medaljon på siden, med imitation af sløjfe i glas.Th.: Holbergs sarkofag, udført i blå Lillienkioldsk marmor, 1780. Sorø Klosterkirke.

ved deres initialer samt fødselsår. Disse er udført med fine hvide og sorte perler på en bund af rødt glimmerknus, omkranset af flere rækker med andre perleformer og forskellige snegle, alt ophøjet fra underlaget, så det fremstår som en medaljon. På siderne er disse forbundet og synligt ”ophængt” under hinanden, på den måde rigtige medaljoner ville være ophængte på en stuevæg: På en kraftig snor omviklet af fine silkebånd, som afsluttes i en sløjfe foroven.³ Dette er her imiteret i glas, se øverst tv.

Familiehistorie

Lillienkiold-slægten stammer oprindeligt fra Bergen i Norge, hvor den fik tildelt adelsbrev i 1676.⁴ Peder Montagne Lillienkiold⁵ får ved kongelig resolution et privilegium i 1706 til udnyttelse af et marmorværk i Bergen Stift. 1740 får Christian VI en beretning om norske marmortyper og -brud, og her nævnes bl.a. den Lillienkioldske marmor, som udmærker sig ved en særlig blå farve.⁶ Den skal benyttes ved byggeriet af Christiansborg og Marmorkirken, og i dag kender vi det bl.a. fra Holbergs monumentale sarkofag udført af Wiedewelt i Sorø, se øverst th.

Før vi begiver os nærmere ind på mindestøttens fantasiæggende udsmykninger, synes jeg, at vi skal se lidt nærmere på, hvem de nævnte personer er:⁷

Hans Gustav Lillienkiold (1727-96) gifter sig i 1759 med Elisabeth de Malville (1740-1768). De får sammen fem børn:

Anne Christine (1760)	-
Hans Christoffer (1762-1837)	HCL
Jan (1765-66)	-
Jan (1766-1801)	JL
Peder Carl (1767-1839)	PCL

Året efter 1. hustrus død gifter han sig i 1769 med Mette Cathrine Bertelsen Cederfeldt (1746-1770). Parret når ikke at få nogen børn. Året efter anden hustrus død gifter han sig i 1771 med Sophie Charlotte Heltzen (1753-1834). De får sammen otte børn:

Poul (1772)	-
Karen Pauline (1773-1842)	KPL
Mette Catharine Elisabeth (1774-1864)	MCEL
Anne Kirstine (1775-1842)	ACL
Anton Christian (1778-1843)	ACL
Frederik Nicolai Hieronimus (1779-1827)	FNHL
Sophie Charlotte Augusta (1782-1806)	SCAL
Juliane Marie (1783-1862)	IML

Vi genfinder alle de på mindstøtten gengivne initialer, og kan desuden konstatere at dette er en livskraftig familie, som kun tæller tre barnedøde i dette led.⁸

Hans Gustav Lillienkiold (herefter: HGL) blev født i Norge og starter tidligt sin karriere indenfor søetaten, hvor han stiger raskt i graderne fra kadet (1743), sekundløjtnant (1747), premierløjtnant (1754) til kaptajnløjtnant (1757). Da han i 1762 må tage sin afsked, antagelig grundet en benskade, har han titel af kommandørkaptajn. I sin tid i flåden når han at deltage i to meget skelsættende begivenheder for Danmark:

I årene 1745-47 og 1751-53 foretager Kongen de afgørende forhandlinger med først Algier, dernæst Marokko, om en traktat som skal stoppe den udbredte piratvirksomhed, der var en stor plage for den almindelige handel. Desuden tog Barbareksstaterne, som de Nordafrikanske stater hed som fælles betegnelse, også slaver! Hvide, altså – og det var jo helt utåleligt for statsapparatet, at dets undersåtter ikke kunne færdes i Kongens ærinder uden risiko for liv og lemmer. Traktat indgås med Algier 10. august 1746 og med

Marokko 18. juni 1753, ikke uden en vis påtrykning fra Flåden.⁹ HGL har været med ved fronten, helt enkelt. Og flere krigshandlinger skal det blive til. Det næste, som kalder ham, er krigen mellem England og Frankrig på De Vestindiske Øer, hvor Danmark, skønt neutral, havner i lige lovligt varmt farvand. 17. maj 1757 beordres HGL til Vestindien med Fregatten Blaa Heyren og han kommer først hjem tre år senere. Da har han så også nået at gifte sig med datteren af en indflydelsesrig plantageejer¹⁰ Det kan derfor ikke undre, at de sønner, hans brud føder i ægteskabet, alle mere eller mindre får en karriere på St. Thomas.¹¹

Parallelt med sin militære karriere starter HGL en karriere indenfor hofembedsstanden, idet han udnævnes til kammerjunker (1757), kammerherre (1769) og i 1782 bliver ridder af dannebrog.

Hjemkommet til Danmark i maj 1760 bliver han en af landets mange nye godsejere, når Kronen sælger ud af ryttergodset ved en række auktioner i 1760-erne og 70'erne. HGL erhverver flere områder, som indeholder bl.a gårdene Skuderupgård og Høvdingehus på Sydsjælland. 1765 bygger han en ny hovedbygning på godset, som samlet får navnet Lilliendal. Familien vokser støt og roligt indtil hustruens død i 1768. Da er hun kun 28 år. Den næste hustru får et endnu kortere liv, idet hun dør kun 24 år gammel, meget kort efter deres bryllup. Men alle gode gange tre: Sophie Charlotte Heltzen overlever sin ægtemage med 38 år, og føder ham mange sunde og livsduelige børn. Alle 13 børn fødes på Skuderupgård (eller Lilliendal).¹²

Men så sker der noget afgørende nyt. 1783 bygges der et hus til den nu ganske store familie, på den bedste adresse i Horsens: Søndergade 15. De bliver med andre ord nærmeste nabo til byens rigeste mand: Gehrdt de Lichtenberg, som i 1744 bygger det massive palæ Søndergade 17, i en blanding af senbarok og rokokostil. Lillienskiolds palæ bygges i tiden nyeste stil: Nyklassicismen, og dét af den i byen så kendte duo: Anders Kruse & Jens Hiernøe, som også i 1780 var de betroede mænd, ved ombygning og indretning af Torvet 2+4 til PALÆET I HORSENS,¹³ som fra 1780-1807 husede de fire russiske søskende, der på foranledning af Enkedronning Juliane Marie levede sine sidste år dér.

Kruse & Hiernøe var ikke blot slægtninge, de drog også i fælleskab til den bedste uddannelse ved Kunstakademiet i København; Kruse hos C. F. Harsdorff og Hiernøe hos J. Wiedewelt. Disse læremestre havde selv fået deres uddannelse i udlandet, og hjembragte herfra tidens nyeste strømninger og den nyfundne interesse for Antikken.

Begge lærlinge måtte i utide vende tilbage til deres fødeby; men tidens nye mode og ideer havde de med i bagagen, og Horsens blev den by, som hurtigst kunne opvise flest huse i den nye stil. Der er ingen tvivl om, at det virkelig rykkede i Horsens på denne tid. Det russiske hofs ankomst bragte ikke kun nærhed til og opmærksomhed fra det danske hof; intet blev sparet for at de fremmede gæster skulle leve et efter omstændighederne værdigt liv efter tidens standard.¹⁴

Enkedonningen selv forestod udfærdigelse af hofregler og personalestruktur, og i april 1781 ansættes Anton Jacob Lillienkiold som Cavaler. Han forfremmes i 1784 til intendent og i 1797 til hofchef ved det russiske hof.¹⁵ Han er den syv år yngre bror til HGL. Her har vi altså både opklaret personforvekslingen på papskiltet bag Mindestøtten, samt den mulige forklaring på hvorfor HGL flytter til Horsens i 1783: Anton Jacob har talt sig varm om Horsens lyksaligheder og mange nye muligheder.

Konkyliekabinetter & Sneglegrotter

På Mindestøttens skilt angives også at udsmykningen med ” skaller, konkylier og snegle henviser til afdødes fortid i flåden”. Nu er det, som vi tidligere har set, primært Middelhavet og Det Caribiske Hav, HGL har færdedes på, og langt størsteparten af de konkylier, vi finder i datidens samlinger, stammer fra en anden del af verden, nemlig den indo-vestpacifiske region.¹⁶

På mindestøtten er den store, tilbageværende mængde af snegle og muslinger af dansk oprindelse. Jeg har dog den formodning, at en del af de konkylier, som i dag er forsvundet, netop kan være særlige pragteksemplarer af mere fjern oprindelse. Men om dette har afsæt i hans karriere indenfor flåden, vil jeg stille et stort spørgsmålstegn ved.

I 1700-tallet begyndte man i lærde og adelige kredse at anlægge KONKYLIEKABINETTER, og der udkommer en hel række af bøger med beskrivelser og afbildninger af konkylier. Disse samles primært for deres skønhedsværdi, og ikke den naturvidenskabelige.¹⁷ Efter 1770'erne fik interessen for konkylier fra fjerne lande et nyt opsving ved kaptajn Cooks tre berømte opdagelsesrejser til Australien, New Zealand og de mange øer i Stillehavet. Fra disse togter hjembragtes store mængder konkylier, hvoraf mange aldrig før havde været set i Europa.

Etatsråd Gehrtd de Liechtenberg skaber sig et kunstkammer i sit bypalæ i Horsens, som blandt vældigt mange andre ting også indeholdt konkylier.¹⁸

Blomst i urtepotte, udført af muslingeskaller, omkring 1800. Nationalmuseet.

Konkylieskab fra Ålholm Slot, slutn. 1700-tallet. Nationalmuseet.

Dette har selvfølgelig været kendt i byen, det er jo derfor, man har en sådan ting, så Lillieskiold har rimeligvis kendt dette, og muligvis også samlet selv? Dele af datidens konkyliesamlinger kunne udover de enkelte skaller også bestå af kunstfærdigt udførte ensembler, jfr. foto øverst tv.

Geheimeråd Schulin anlagde en konkyliesamling på sit landsted Frederiksdal, og et særligt skab udfærdiges til denne i 1762 af kunstdrejer Lorentz Spengler, som selv var en internationalt berømt konkylilog.¹⁹

Overhofmarchal Moltke opretter ”Den grevelige Moltkeske Naturaliesamling” i sit bypalæ. Hans store interesse for naturvidenskaben gav sig udslag i dannelse af bl.a. et ”Naturalie- og Husholdningskabinet” i 1759 med lokaler på Charlottenborg til praktisk undervisning. Den største del af samlingen var indkøbt i Holland.

Kronprinsen (den senere Christian VIII) får en konkyliesamling af sin bedstemor Juliane Marie. Denne går dog tabt under Christiansborgs brand i 1794; men han starter ufortrødent en ny, som bliver meget omfattende.²⁰

Greve F. C. Raben får i slutningen af 1700-tallet fremstillet to skabe til sin

Mindestøtte for F. G. J. Moltke, 1825, Bregentved Slotspark. Her ses overfladen af sandstenen behandlet ”grotteret”, dvs. den imiterer drypstensformationer.

konkyliesamling på Ålholm Slot, skabe som nu befinder sig på Nationalmuseet. Det ene ses øverst th. på side 31.

En ting er alle de konkyliekabinetter, som findes rundt omkring, en anden at vi i denne periode begynder at finde store samlinger af snegle i havekunsten. Denne undergår en stor forvandling i 1700-tallet – fra den store, formelle barokke stil, som er en typisk udsigtshave, til det vi benævner den engelske havestil, som er en type, der skal erfares ved at opholde sig i den. På strategisk beregnede pladser anbringes huse, mindesmærker, grotter, særlige sten etc.

Den vandrende skal finde både eftertænksomhed, undren og erindring i naturen. Her finder vi bl.a. klippegrotten med sit kildevæld, og SNEGLEGROTTEN.

Vi kender til eksempler på sneglegrotter fra alle tider og i alle havestilarter, så man kan med en vis ret sige, at der går en lige linie fra det gigantiske haveanlæg ved Versailles til sneglehuset i Thyborøn.²¹ Konkyliologien har mange elskere, og det er helt tydeligt, at alle slags mennesker kan blive grebet af denne passion. De mange vidunderlige former, farver og strukturer i

snegle- og muslingskaller kan få det til at krible i fingrene på selv de mest reserverede æsteter. Vi er muligvis også nu ved at se en fornyet interesse for disse havekunster: I hvert fald er en del af de rigtigt klassiske eksempler i disse år under renovering/rekonstruktion.

Het Loo i Holland er et højadeligt haveanlæg fra slutningen af 1600-tallet med en særlig afdeling med adgang fra husets kvindeside til en patio og grotte, hvor væggene er helt dekoreret med skaller, og en fontæne springer med vand i en fantastisk konkylieornamentik. Denne er netop rekonstrueret. Hele Europa rundt finder vi mange pragteksempler:

Versailles havde i slutningen af 1600-tallet en egen afdeling kun med skulpturer, niches og vandfald helt dekoreret med skaller og konkylies. Den eksisterer ikke mere.

Rambouillet, uden for Paris, har i haven en eremitgrotte, som overrasker med at være indvendigt klædt i muslingskaller, fra 1784.

Palais Fronteira, udenfor Lissabon i Portugal, har udsmykninger af grottearrangementer med sten, muslinger og malede kakler fra ca. 1755. Denne er nu under renovering.

Twickenham, England, anlagt af Alexander Pope, ca. 1745.

Lustschloss, Bayreuth i Tyskland, flere grottesystemer, dekoreret med konkylies, 1753.

Sanssouci, udenfor Berlin i Tyskland, snegledekorerede grottevandfald m.m. ca. 1770.

Grönsö gård, Uppland i Sverige, har et kinesisk lysthus, som indvendigt er en muslingegrotte, 1786.

Vort eget Fredensborg Slot har to eremitagepavillioner på højdedraget nær Esrum sø, som før Harsdorffs ombygning i 1772 indeholdt et dekoreret muslingerum.

Charlottenborg Have, nu helt væk, havde et lysthus med dekorationer af muslinger omkring 1680'erne.

Sofie Amalienborg Have, som heller ikke eksisterer mere, havde i et af havens lysthuse en lille grotte, til hvilken leveredes fire stk. kobberhaner – der har altså været et lille springvand derinde, i en kumme eller lign.,²² og ”15 personer sendes ud til papirmøllen, dvs. Strandmøllen syd for Skodsborg, for at samle muslingskaller og småsten, til brug for havens kaskade og grotten. Kort efter sendes syv personer ud i samme ærinde”²³ omkring år 1671.²⁴

I en anden have finder vi to yndige damer, som helt klart tilhører traditionen med sneglegrotter. De befinder sig nu på Nationalmuseet, og desværre

ved vi ikke meget om deres forhistorie.²⁵ De har antagelig befundet sig enten i et lysthus eller en havestue i et fornemt palæ. De to figurer har en massiv trækerne og denne, samt de fritstående postamenter, har et gennemgående hul horisontalt, hvori en bærestang kan føres, og de enkelte dele let og sikkert kan flyttes rundt.²⁶ Figurerne er helt dækket med muslingeskaller, glasperler, porcelænsskår og glasglimmer. Man har her, som på Mindestøtten, tilstræbt at finde materialer, som både glimter og glitrer, er meget farvestrålende og let kan findes i store mængder.

Alle snegle- og muslingeskaller findes i de danske farvande, også de fine vindeltrappesnegle der er placeret som et smykke øverst i håret. En anden særlig ting er den bearbejdning af skaller, som er brugt i håret på damerne, og næsten fremstår som fjer, jfr. side 35.

Hirschfeld i Haven

Familien Lillienkiold behøvede såmænd ikke rejse Europa tyndt for at se disse herligheder. Deres vindskibelige nabo i Søndergade, Gehrdt de Lichtenberg, skaffede sig mange herregårde med tilhørende jorder, og alle hans fem børn fik en sådan med sig i bryllupsgave. Hans yngste datter Elisabeth Cathrine gifter sig i 1765, og i 1768 tilskødes hun og hendes mand kammerherre F. L. Beenfeldt herregården Serridslevgård, straks nord for Horsens. Her skal bygges om og gøres tidssvarende ved de unge menneskers indflytning. Igen er det Kruse & Hiernøe, som bestyrer dette.²⁷ Men det som både da og siden bliver det mest omtalte ved dette sted, er den særlige have, som her anlægges.

Vi er så heldige at have overleveret en udførlig beskrivelse fra anlægsgartner H. H. Halling, skrevet i 1798.²⁸ Heri beskriver han, hvorledes denne have blev anlagt efter de allernyeste ideer for romantiske haveanlæg, som siden skal blive så almindelige.

Herolden for dette finder vi ved universitet i Kiel. Her sidder C. C. L. Hirschfeld og skriver sig ind i havehistorien ved sit i 1779 udgivne fembindsværk: *Theorie der Gartenkunst*.²⁹ Han var en flittig og velstuderet mand, som med dette værk fik tilgængeliggjort tidens tanker og strømninger. Hans bøger fik en stor udbredelse, ja faktisk var de dedikeret til den danske kronprins. Altid godt med kongelig bevågenhed, og så var jo Kiel på denne tid et vigtigt lærdomsæde i Helstaten. Han foretager en del rejser i Nordeuropa; dog ikke til England, hvilket er nærmest ubegribeligt, da England på denne tid fostre-

de de ubestridt mest kendte have-fornyrere, som Walpole og Pope. Halling beskriver flere anlæg som værende ”grotterede”.³⁰ Endvidere beskriver han:

”Til Øster i Templet anbringes en kuplet Niche, og derudi Gudinden Frejas Attributter. Imellem Saulerne, som ere efter Gotisk Orden, anbringes canapees, og i Midten en grotteret stor Vase på en Piedestal, paa hvis 4 sider findes 4 Medaillons med følgende data: 1. Den 19 Julii 1741, 2. Den 7ende Novbr. 1743, 3. Den 25de Octbr. 1765, 4. Vel fød! Vel gift! Gid Meer! Vel Død!”

Disse datoer relaterer sig til ejerparrets fødselsår, samt året for deres ægteskabs indgåelse.³¹

På en obelisk i haven findes følgende inskription:

”Gerhard de Lichtenberg, fordum Etats-raad, fød den 9ende April 1696, død den 19de Julii 1764, Glemmes aldrig.

Bodil de Lichtenberg, fød Hoffgaard, fød den 27ende julii 1711, død den 11te Jan. 1795. Mindes stedse”.

Halling afslutter med at beskrive de arbejder, som stadig genstår, men er projekterede: *”springvand, Eremit-bolig og 2de fordybede grotter”.*

Her har virkelig været noget at se på, vise frem, og gå eftertænksomme ture i, for både ejere og deres fornemme gæster, iblandt hvilke familien Lillienskiold udmærket kan have været.³²

Kammerherre Beenfeldt dør i 1801, og der sættes et meget tidstypisk

Detalje fra en af to eksisterende kvindefigurer, slutn. 1700-tallet. Nationalmuseet. De rosa partier er kitten under de perler som nu er forsvundet.

gravminde i obeliskform for ham på Nebel Kirkegård, muligvis fremstillet af Wiedewelt, side 36 tv.

Støtter og Steler

Hvorfor er det nu lige, vi i denne periode ser dette virvar af obelisker, pyramider og søjler dukke op? Ja, dels har det selvfølgelig at gøre med en ændret gravskik – fra de gennem mange århundrede traditionelle begravelser inde i kirkerummet, med ligsten og epitafier, som på denne tid bliver fortrængt til steder udenfor kirkerummet. Dels skyldes det den omfattende selvscenesættelse af den enevældige konge og i forlængelse hermed de steder, begivenheder og personer, som passer ind i tidens registrerede historiefortælling.

Selve det stilistiske udtryk stammer fra det antikke formsprog, som dels

Gravstøtte for F. L. Beenfeldt, 1801, Nebel Gl. Kirkegård.

Mindestøtte Nr. 103 for Witekind den Store, ca. 1760, Ledreborg Slotspark.

importeres til Danmark fra Frankrig, med kunstnere som arkitekten N.-H. Jardin og billedhuggeren J.-F.-J. Saly, og dels bringes hertil fra de studieophold det nyoprettede kunstakademis elever sendes ud på. Arkitekten C. F. Harsdorff og billedhuggeren J. Wiedewelt bliver den toneangivende professor-duo, som dels ved egne værker præger tiden, dels påvirker deres elever, hvoriblandt vi som tidligere nævnt finder Kruse & Hiernøe fra Horsens.

Obelisker stammer fra Ægypten, og de er dér udformet som en lang, firkantet sten, som øverst afsluttes pyramidalt. Mange af disse blev ført til Rom, og dér har Wiedewelt, og mange andre både før og efter ham, beundret og forunderet sig over disse skabninger. Han studerer dem meget indgående, og kommer frem til, at der ikke er et fast geometrisk forhold imellem de enkelte leds udformning, en erkendelse han senere aktivt bruger i sine egne fortolkninger af obeliskens væsen og udtryksmuligheder.

Obelisker findes allerede repræsenteret i gravmonumenter fra tidligere perioder; men der sker et veritabelt boom i slutningen af 1700-tallet, så vi efterfølgende opfatter dette formelement som et ægte barn af denne tid, både som mindestøtte og som gravstøtte.³³

Da Wiedewelt vender tilbage til Danmark efter sine studier i Paris og Rom (1750-58), bliver han den førende indenfor skulptur til at introducere den nye tids stil, som vi benævner Nyklassicismen, eller Louis-seize [seize=16., red.], opkaldt efter den daværende franske konge.

Han fremstiller i 1763 en mindeobelisk for Frederik V til Fredensborg Slotspark, den park hvis udsmykning han blev sendt i lære i udlandet for at udsmykke.

Samtidig med dette udformes et helt parnas af mindestøtter i antikke former ved Ledreborg Slot, i det Genealogiske-historiske-peripatetiske Akademi.³⁴ Omkring 400 stk. har der oprindeligt været, repræsenterende sagnkonger, filosoffer, kunstnere m.fl. som for eksempel side 36 th.

Dette viderefører Wiedewelt i den store Mindelund ved Jægerspris Slot, som geheimestatsminister O. Høegh-Guldberg igangsætter³⁵ og ivrigt medvirker til den tankemæssige udformning af. Fra den af ham bestilte nyskrevne Danmarks Historie, forfattet af Ove Malling,³⁶ udvælges de personer, som skal indgå i Mindelunden. Wiedewelt får adgang til at benytte dele af den store marmormængde, der ligger i dvale ved den endnu ikke færdiggjorte Marmorkirke.³⁷ Se ovenfor.

”Gravmindet (..over HGL..) er udformet som en ægyptisk obelisk og er udført af den kendte billedhugger i Horsens Jens Hiernøe i 1798.”

Tv.: Mindestøtte for Herluf Trolle og Birgitte Giøe, ca. 1780, Mindelunden i Jægerpris. Midt: Detalje med overflødigehorn fra foto tv. Th. ses den Lillieskioldske Mindestøtte, hvor der af hornets munding kun genstår den kerne, på hvilken konkylrier oprindeligt har været fastsat.

Gravminder fra denne tid er ofte udformet i et klassisk formsprog. Et sikkert kendetegn ved gravminder er almindeligvis, at de indeholder den omtalte persons fødsels- og dødsår.

På mindestøtten for Lillieskiold er det alle de nævnte personers fødselsår, som fremtræder, og dette samt andre indikationer får redaktionen af *Danmarks Kirker*, som netop har afsluttet gennemgangen af kirkerne i Horsens, til at fremkomme med alternative forslag til både herkomst, brug og placering af den Lillieskioldske Mindestøtte.³⁸ Dette mener jeg at kunne bestyrke ved mine studier.

Hvis vi først ser på den nævnte kunstner: Jens Hiernøe, så er der ingen tvivl om, at han har udført mange værker både i Horsens by og i omegnens kirker, og tilmed for familien Lillieskiold. Efter familiens ankomst til byen 1783 får den 1786 bygget sig et herskabspulpitur i Klosterkirken på et meget prominent sted i kirken. Det er Kruse & Hiernøe, som bygger dette, i deres kendte nyklassicistiske stil. Allerede fire år tidligere var den første af de fire russiske søskende afgået ved døden, og et særlig gravkapel indrettedes af de

samme bygmestre.³⁹ Efter Hans Gustav Lillienkiolds død 1796 får enken Sophie Charlotte opført et særligt gravkapel for slægten i 1798 med en opbygget forhøjning, omkransende gitter samt marmor mindeplade (der som det eneste stadig findes i kirken), og alt dette betros også til Kruse & Hiernøe at opføre.⁴⁰ Indretningen af PALÆET I HORSENS bliver tillige deres værk, og vi ved, at Hiernøe senere dertil udførte særlige havedekorationer, som blev meget beundrede i samtiden. Alle større bypalæer har haft en have bag hovedhuset,⁴¹ og det er højst sandsynligt, at også det Lillienkioldske bypalæ har haft en sådan have. Kan mindestøtten være fremstillet til denne have, monstro? Vi har ingen dokumenter, som med sikkerhed fastsætter mindestøttens tilblivelsesår.

Hiernøe har uden tvivl haft megen humor, hans eftermæle tyder på dette,⁴² men at tilskrive denne mindestøtte til ham forekommer mig ikke videre sandsynligt. Han er uddannet billedhugger, og beskrives endvidere som en betydelig billedskærer.⁴³ Hans materialer er sten og træ. Måske kan han have udfærdiget det indre træskelet til mindestøtten på bestilling; men selve den overdådige dekoration forefalder mig mere at være udtryk for et kvindehåndværk, eller en kvindelig smagspræference, idet mindestøtten i sin udformning mere ligner et broderi end en skulptur.

Vi kender til flere dokumenterede eksempler fra England, hvor berømte havegrotter er udfærdiget af kvinder: Lady Walpole havde en meget berømt muslingegrotte, som vurderedes til tre gange værdien af hendes hus. Hertuginen af Portland beklædte ligeledes en grotte med konkylier, hvoraf dele sikkert har været dubletter og sekundavarer fra hendes vidt berømte konkyliesamling, og hertuginen af Richmond brugte hele syv år af sit liv sammen med sine døtre til at beklæde grottevægge med muslingeskaller, glaskår og spejlglas.⁴⁴

Ser vi nøjere på detaljerne i mindestøtten, kan vi med dette i baghovedet godt se former og materialer, som minder om både smykker og dragtdetaljer. Det vrimler med koraller, perler, festoner, guirlander, måske endog et kamésmykke centralt placeret.⁴⁵ Øverst er mindestøtten kronet med en opsats, vi genkender fra tidens porcelæn, og som ofte indgik i større servicer.⁴⁶

På registreringskortet for mindestøtten på Horsens Museum er tilføjet i håndskrift, at den muligvis kan stamme fra Havestuen på Serridslevgård. Denne herregård var det, Gehrde de Lichtenberg allerede i 1749 erhverver og siden giver bort med sin datter til F. L. Beenfeldt i 1768. Her var det også, som tidligere omtalt, at disse ejere ombygger huset (Kruse & Hiernøe) samt

skaber den særlige ”Hirschfeldtske have”, der kommer til at indeholde både en mindeobelisk over hendes forældre, samt en mindesokkel over ægteparrets eget fælles liv.

Denne herregård kommer i den Lillieskioldske families eje i 1824, hvor HGLs ældste datter, Karen Pauline flytter ind i sin enkestand sammen med sin eneste datter Sophie Charlotte, opkaldt som sædvane var efter sin mor, som da på 26. år sidder som enke i bypalæet i Horsens. Vi har altså her tre kvinder, for hvem fremstillingen af denne mindestøtte kunne være en kær beskæftigelse eller et oplagt samtaleemne, og til hvilken de kan have udarbejdet et detaljeret idéoplæg til en arbejdstegning.

Hirschfeldt skriver også om obelirken i sit store værk, og han anbefaler at *”..vie monumenter til filosoffer, digtere, kunstnere, nyttige borgere eller venner, hvadenten de er afgået ved døden eller i live. Disse mindesmærker kan ofte være viet glæden eller smerten. De fordrer altid omgivelser, som stemmer overens med disse følelsers væsen”*.⁴⁷

Den Lillieskioldske Mindestøtte er således snarere en mindestøtte for Sophie Charlotte Heltzen og for hendes liv og væren: Med ægtemand og egne og sammenbragte børn.

Dette skulle også kunne forklare, hvorfor hendes navnetræk står først på fronten af stelen, set i almindelig læseretning. At den form som omkranser de to centrale medaljoner eventuelt kunne være et yndlingsmykke, måske en morgengave? Ja, her er der rige muligheder for at udfolde sin fantasi. Om de tre kvinder også selv har udført støtten, helt eller delvist, ved vi endnu ikke noget om med sikkerhed.

Alternativt kan mindestøtten stamme fra de glade dage i Horsens, da familien efter indflytning i Søndergade 15 skal udsmykke en havestue, et lysthus eller andet i bypalæets bagvedliggende have. Senere kan den så være flyttet med den ældste datter til mere landlige omgivelser, helt i tråd med de på herregården allerede anlagte monumenter.⁴⁸

Jeg har her præsenteret en sammenstrømmen af personer, hændelser, valg og muligheder, som samlet kan give os et indblik i forgangne tiders smag og tænkemåde. Det som i dag forekommer os særligt, ja rent ud sagt aparte eller grimt, kan til andre tider have været et naturligt og helt almindeligt udtryk for en tanke eller et ønske.

Kom selv og se: Alle fotos af mindestøtten i denne artikel har den grundlæggende fejl, at de ikke på nogen måde yder den fuld retfærdighed. For selv om den nu kun er en ruin af fordums pragt, så kan den glimte og glitre,

Smykkelignende detaljer fra mindestøtten.

fortrylle og forundre på måder, som et kamera ikke kan fange, men kun det menneskelige øje.

Snart vil den indgå i den faste samling på Horsens Museum efter denne tiltrængte konservering. Da er alle meget velkomne til at drømme med.

Litteratur, i udvalg

- Byens adelsgårde og palæer. Norden 1720-1800 (2008). Dansk Center for Herregårdsforskning. 160 p.
- Christensen, Annie (1999): Haverne – dengang. København. 396 p.
- Dance, S. Peter (1986): A History of Shell Collecting. Leiden. 265 p + ill.
- Danmarks Kirker (2005), Århus Amt, hefte 58-61: Horsens Klosterkirke. København.
- Fabritius, A. (1958): Stamtavler over Familierne Lillieschiold-Lillieskiold. Særtryk af Danmarks Adels Aarbog. 54 p.
- Friis, H. E. (1895): Det russiske fyrstehof i Horsens fra 1780 til 1807. København. 250 p.
- Hirschfeld, C. C. L.(1779 Leipzig/1973): Theorie der Gartenkunst. Hildesheim-New York. 2 Bind.
- Hoff, Annette (2007): Gehrdt de Lichtenberg. Storkøbmand, Godsejer, Pengeudlåner og Fabrikant. Horsens. 370 p.
- Hoff, Arne (1930): Mindeparken ved Jægerspris. I: Tilskueren. København, p. 365-376.
- Jensen, J. K. (1944): Blade af Horsens Købstads Historie. Horsens. 328 p.
- Knudsen, Bodil Møller (2006): Maden ved taffelbord, kammerbord og køkkenbord. Madvarer og madvarer ved det russiske hof i Horsens 1780-1807. Horsens. 290 p.
- Kryger, Karin (1985): Allegori og Borgerdyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark 1760-1820. København. 370 p.
- Miller, Naomi (1982): Heavenly Caves. Reflections on the Garden Grotto. London. 141 p.
- Norn, Otto (1938a): Billedhugger Jens Hiernøe og hans kirkelige arbejder i Vejle Amt. I: Vejle Amts Årbog. København. P. 168-206.
- Norn, Otto (1938b): Harsdorff og Palaiset i Horsens. Aarbog for Historisk Samfund i Aarhus Stift XXXI, Århus. p. 93-118.

- Norn, V. (1940): Horsens Museum 1915-1940. Horsens. 65 p.
- Serridslevgaard (1933). Det Kongelige Danske Haveselskab: Danske Herregaardshaver. København s. 141-164.
- Pirater og kristne slaver (2003). En sømands møde med den islamiske kultur i 1700-tallet. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg. 44 p.
- Schulin, Vibeke (2004): Konkylieskabet på Frederiksdal. I: Bygningskulturens dag 2004, Kulturarvsstyrelsen. København. s. 27-31.
- Thage, Jacob (1996): Obelisker. Udstillingskatalog. Gl. Holtegaard. København. 58 p.
- Vedelsby, Annie (2000): Christian VIIIs konkyliesamling. I: Krydsfelt, Ånd og natur i Guldalderen. Red. M. Bencard. København. s. 182- 191.
- Woldbye, Vibeke (1984): Konkylie og Mennesket. Udstillingskatalog. Kunstindustrimuseet. København 160 p.

Noter:

- 1 Horsens Museum 1915-1949, s. 9.
- 2 Horsens Museum 1957-1958, s. 14-18.
- 3 Se f.ex. rekonstruktion af dette i Brede Hovedbygning.
- 4 1664 gifter Peder Pedersen Montagne sig med Else Hansdatter, hvis far i 1678 adles og tager navnet Lillienkiold. Deres eneste søn, Peder Montagne Lillienkiold, fører moderens navn og adelskab videre. Ikke helt efter de gældende regler ganske vist...og i 1881 opdages dette, og de levende slægtninge søger og får tilkendt adelskabet ved kongeligt åbent brev af 13. februar 1883. Fabritius.
- 5 1667-1725. Fabritius, s. 28.
- 6 Kryger, s. 227.
- 7 Oplysninger fra Dansk Adels Årbog, kompileret af Fabritius (1958).
- 8 Gehrtd de Lichtenberg får 10 børn, hvoraf fem dør små.
- 9 Pirater og Kristene slaver, s. 31-33.
- 10 som endvidere har en søn, Thomas, der som den første og eneste creol (= født på de vestindiske øer) fra 1796-98 bliver generalguvernør over Dansk Vestindien.
- 11 Hans Christoffer (HCL) er både plantageejer og også konstitueret Generalguvernør i en kortere periode i 1807.
- 12 Bortset fra det første barn, Anne Christine, som dør umiddelbart efter fødslen i København. Det har nok været en lidt for skrap kost for både moder og barn med overfarten fra St. Thomas.
- 13 Enkedronningen sendte sin hofarkitekt Harsdorff til Horsens for at skaffe standsmæssig bolig til de russiske søskende; og stor var hans glæde over at genfinde sine begavede elever.
- 14 De var i princippet i arrest, og måtte kun færdes udenfor Palæet under korte dagsophold.
- 15 Knudsen, s. 32 m.fl.
- 16 =vest fra Afrika, over det Indiske Ocean til Stillehavet, som er langt den største og art-rigeste, grundet de omfattende koralrev.
- 17 Carl von Linnés store, nye klassifikationssystem vinder kun langsomt indpas hos samlere, der ofte arrangerer sine konkylie i opfindsomme former og ensembler.
- 18 Hoff, Annette s. 135-148.
- 19 Schulin, s. 27-29.
- 20 Vedesby, s. 183-191.
- 21 www.sneglehuset.dk.
- 22 Christensen, s. 163.
- 23 Christensen, s. 292.
- 24 22 dagsværk: Det kan blive en ganske anseelig mængde, og det er da også karakteristisk, at disse grotter er helt beklædt på enhver ledig plads. Endvidere kan sneglematerialet i dette tilfælde yderligere være anskaffet for at skabe kontrast i de fine broderiparterre-anlæg i barokhaven – se Christensen, s. 303 og Andersen, s. 64.

Næste side: Den færdigkonserverede mindestøtte.

- 25 Andet end at de senest stammer fra Holsteins Palæ i Stormgade, som tidligere rummede en zoologisk samling.
- 26 Denne finesse kan muligvis tilskrives det faktum, at de to figurer er så velbevarede, deres skrøbelige overflade til trods.
- 27 Hoff, Annette s. 217.
- 28 Her referat fra Det kongelige danske Haveselskabs inventering i 1933.
- 29 At haven i Serridslevgård muligvis er planlagt FØR bogens udgivelser, kan indikere, at der har eksisteret en personlig kontakt mellem Hirschfeld og de Lichtenberg-familien. Dette forekommer ikke usandsynligt, taget i betragtning, at slægten stammer fra Flensborg, og sikkert har haft mange slægtninge og bekendte på de kanter.
- 30 Hvorvidt dette relaterer sig til klippegrotte-typen (med sten) eller snelegrotte-typen (med skaller), fremgår ikke tydeligt. En tredje mulighed er den drypstenschule-ornamentik, som vi genfinder på visse monumenter fra tiden. Se fotos side 32.
- 31 Hvorvidt dette fik rod i virkeligheden kan evt. være tvivlsomt, eftersom Halling skriver ”anbringes” og ikke ”anbragt”.
- 32 Ingen af de her beskrevne havedekorationer eksisterer i dag. Norn (67) s. 120.
- 33 Kryger, s. 334.
- 34 Peripatetisk, (af latin: peripateticus, af græsk peripatetikos), omvandrende og tillige undervisende
- 35 Hoff, Arne. 366 ff.
- 36 Udkommer i 1777.
- 37 Dette meget kostbare byggeri standser Høegh-Guldberg efter sin magtovertagelse fra Struensens både meget reformivrige og ødsle regime. Der er tale om Gjellebæk-marmor.
- 38 Danmarks Kirker, s. 5951, 6030, m.fl.
- 39 Til det russiske gravkapel fremstilles i 1785 en mindeplade af den kendte billedhugger C. F. Stanley, som minder alle fire søskende, skønt kun den ene er død på dette tidspunkt.
- 40 Den bevarede korrespondance fra dette er antagelig mistolket af Sv. Aage Bay, i hans artikel om Obelisker i Årbog for Horsens Museum 1957-58– se denne og i Danmarks Kirker.
- 41 Hoff, Annette, s. 56-57, Knudsen m.fl.
- 42 Norn (1938a+b).
- 43 Jensen, s. 262.
- 44 Woldby, s. 99.
- 45 Kamé smykker er nogle i tiden elskede små medaljoner, udskårne fra muslingskaller, Woldby, s. 113.
- 46 På kunstindustrimuseet, Kbh., findes lignende former, med både skål og frugt og blomster udfærdiget i brogetmalet porcelæn.
- 47 Thage, s. 29.
- 48 Serridslevgård forbliver i slægtens eje frem til 1882, de seneste år med en forpagter som også var en slægtning: Christian Ludvig Lillienkiold, søn af ACL (Anton Christian Lillienkiold) på mindestøtten.
- 49 Winnie Odder, 56-årig københavner, er uddannet malerikonservator 1980 fra Konservatorskolen ved Kunstakademiet og har et omfattende arbejdsliv i Danmark, Sverige og Norge samt visse afstikkere til Østasien bag sig. Kulturhistoriske museer har været de primære arbejdssteder, hvor bemalede genstande store som små samt formidling, præventiv konservering og logistik er hendes hovedarbejdsområder. At få tingene til at hænge sammen – med andet end lim – er hendes store interesse.

Foto: Konserveringscentret i Vejle: 4, 16, 17, 18, 19; Jesper Hærvig: 12, 13; øvrige: Winnie Odder.

Konserveringscentrets hjemmeside er www.konsv.dk

Aviserne og Vejle Amt

PENNEN ER STÆRKERE END SVÆRDET. SIGER MAN.
I PERIODER PASSER DET. SÆRLIGT FRA MIDTEN AF
1800-TALLET OG ET PAR GENERATIONER FREM BREDTE
AVISERNE SIG I TAKT MED FOLKETS LÆSEEVNER OG
DEN POLITISKE KAMP FOR DEMOKRATI. TIDEN HAR
BLÆST DE FLESTE BLADE VÆK IGEN, MEN HER ER EN
OVERSIGT OVER EGNENS PROVINSPRESSE

AF VAGN NYGAARD¹

Amterne oprettedes i Danmark i 1662 i forbindelse med enevældens indførelse.

De tidligere 47 lensmænd blev erstattet af 31 amtmænd, der varetog Kongens interesser i amterne – herunder skattevæsenet, opkrævning af afgifter og overvågning af veje og broer m.v.

Amterne nåede således at fylde 343 år, inden de blev nedlagt med udgangen af 2006.

I omtrent halvdelen af disse år – det vil sige fra engang i 1840'erne og fremad – spillede aviserne en væsentlig rolle, efterhånden som de blev etableret og begyndte at afspejle, hvad der foregik også i det amtspolitiske regi. Avisernes indflydelse forstærkedes med indførelsen af Grundloven i juni 1849 og kom endnu stærkere til udtryk, da den politiske kamp tog til og udviklede sig til storm i det nådesløse opgør mellem konseilspræsident Jakob Brønnum Scavenius Estrups regering og Venstre-oppositionens folkeligt funderede tropper i provisorie-årene i 1870'erne og firserne.

Ikke mindst den af Estrup inspirerede Grundlovs-revision i 1866 (før hans tiltræden som konseilspræsident) betød fremkomsten af mange nye dagblade i provinserne – også i Vejle Amt. 1866-grundloven var en klar forringelse af de frihedsrettigheder, som Grundloven af 1849 havde givet – og det førte til kamp og folkelig oprustning, hvoraf nye aviser sprang frem. Den politiske kamp kom til at stå i hovedsagen om den frie og hellige valgret, der blev antastet af grundlovsrevisionens indførelse af gavmilde stemmepprivilegier til ”det store hartkorn” – ensbetydende med, at en enkelt godsejer efter ”den

gjennemsete grundlov”s vedtagelse uden videre kunne opveje et sogns øvrige sammenlagte stemmer!

Amtets første blad var en stiftsavis

Den første avis i Vejle Amt var bemærkelsesværdigt nok ikke et amts-blad, men en stiftsavis. ”Ribe Stifts-Tidende” begyndte at udkomme i Fredericia 6. januar 1786 og fortsatte som blad i fæstningsbyen frem til den 29. december 1809, da den flyttede til Ribe som lokal- og annonceavis.

Avisens første udgiver var professor, toldforvalter Peter v. Westen, tidl. Fyens Stiftstidende, senere v. Westens enke og i den sidste periode i Fredericia typograf Søren W. Elmenhoff, senere Randers Amts Avis. I 1809 købtes bladet af forpagter Erh. Borch, Boller, der videresolgte til typograf Niels Siersted Hyphoff, der drev bladet videre fra Ribe.

Bladets oplag blev i 1862 opgjort til 278 abonnenter. Det begyndte at udkomme som ugeavis, men udvidede allerede i Fredericia antallet af udkomstdage til to gange i ugen – tirsdag og fredag. Det startede som tospaltet lille kvart på fire sider, men udvidedes senere til otte sider. Bladet rummede et blandet indhold af underholdning og havde trange kår i de første adskillige år. I hvert fald så længe Fredericia var udgivelsesbyen.

Horsens Avis

Det næste skud på avisstammen i Vejle Amt var de kongeligt privilegerede købstadsaviser og avertissements-tidender – Horsens Avis, Vejle Amts Avis, Kolding Avis og Fredericia Avis, idet der for god ordens skyld skal erindres om, at Horsens på det tidspunkt ikke var en del af Vejle Amt. Det blev først tilfældet med kommunalreformen i 1970.

Horsens Avis var imidlertid den første af de ”allernådigst privilegerede” amtsaviser og bar også navnet Skanderborg Amtsavis efter den daværende amtsinddeling.

Horsens Avis startede den 1. august 1828 som en periodisk udgivelse, men var fra sidst i 1860’erne et dagblad, der udkom alle hverdage. I begyndelsen erklærede avisen sig upolitisk, men fra 1872 bekendte den sig til konservatismen, efter 1900-tallet talerør for de frikonservative under ledelse af grev Mogens Frijs-Frijsenborg, Boller.

Bladets første udgiver var redaktør A. C. Fogh og fra dennes død i 1859

No. 1.
Løverdagen
Veile
 Kongelig
Avis og Avertissementstidende.

1828.
 den 18 October.
A m t s
 privilegerede

Til Læserne.

Hjælpelig indfører Underrettede Danfælgeligheden ved sit Forsøg, at leve Almestubben et Læstid, der med Interesse forener Nødsfærdighed, saameget mere, som Forstedendets Altruisme, i dens forskjellige Aar, og der flere Tidstidende, udværelse af blot ved sine Ansat, men og ved dens Behandling. Nødsfærdighedens bekæmpelse: „Zag for vil Ophævelse, end Koffens behag,“ ser der ikke anendtes, thi saavel disse som dine stude Videt søgt at tæfles. Over vanskeligt, ja næsten umuligt det nu er, at tæfles Alle, har det Enhver erfaret i sin egen Indførelse Kreds; imidlertid det dette Maa, ligesom i Menneftenes overførelse, ei heller der lades af Siget: for den redbelige Stræben ubelider alle Herrens Befignelse.

Det Underrettede nu, med Herlig Viljen til Videts Forsøg og sit Kreds underførelse Demme, der forsvulstet disse Deb, beider han seare noget, at man ikke efter noget enkelt Nummer vil bedømme Videts Værd eller Værd. Ingen enkelt Handling, hvorefter den lyse eller mørke, er Maa, som for Menneftens Virksomhed: tun en Blætte af disse, gode eller fette, levende Videt til det Charakteristik. Saaledes holder ogsaa Underrettede, at nærværende Læstid, der jo ligesom skal leve og vikle, og stræbe frem med det hele Maa — at udvide det Kantslige Gebiet, først efter Dages Forløb vil sin

de Haannde Behovene, naar det har søgt at vikle i forskellige Retninger. I dette Haad faar det nu med Guds Hjælp vilig frem, glad, om det kan gjøre de Fleste tilnaale. Udgiveren.

Udlandet.

Grundtræk af Tyrkernes Historie og eien-dommelige Character, især i militair Henseende.

Demantens første Historie er, ligesom for mange andre Folk, der fra Afrens betragtede Stæder, sig en Etværdig, overførelse de lavere Kæde, indbyllet i Værd. Sandfærdigheds behag de Kirgernes Stæder, seledet i det 19de Aarhundrede deres Hjemland og forvandle sig senere i Aar med Tyrkerne og Romerne. Imidlertid det 10de og 12de Aarhundrede lade de dem i Kamp med Araberne, der vinge dem til de arabiske Islam. Deres, som samme Tid, i 18de Aarhundrede Alger lade de fremførelse Konger, men Rumæne, kontede maaltre med Bengaler og andre Tyrker, somler en tæppe Værding. Deman, under sit Tid, vilkæret sig med disse deres Videt af det 13de Aarhundrede i Kaurus, og overførelse deres Anatoliens Stæder. Dan er den egentlige Gæfver af det osmaniske Rige, som han berbejdet over under Tieren Sultan. Fra dette Tid vilkæret maaltre alle hans Efterfølgere.

Som Præfækt, færdige og haardtære af Naturen, som sigter gærdt i deres Gærdet, lade af Religionens overførelse det dem i nogle Aarhundrede at bringe Tydens Maaltre Kæde under Højet, de disse Folket ikke fornaat at vedførelse til sine vilde Stæver nogen Damning. I Begyndelsen Stæder

1828 **Veile Amts Avis** 1853

Kopi af forsiden på den første Vejle Amts Avis. Den startede som ugeavis 1828 og stoppede midt i 1960. Den var på fire små sider af samme højde som denne årbog.

enkefru Fogh. Sønnen, redaktør Hother Fogh, kom til i 1863 og solgte avisen for 200.000 kroner i 1897 til redaktør C. M. Møller, der drev bladet til 1937. I nogle år var redaktør Boesgaard medejer af avisen. I de følgende år havde Horsens Avis forskellige redaktører og redaktionelle ledere – bl.a. cand. polit. Fr. Elberling, cand. polit. Th. Funch Thomsen, løjtnant J. F. Bartholin, landbrugskandidat Carl Marenus Møller, cand. phil. H. Boesgaard Rasmussen, journalist H. C. Alb. Christiansen, redaktionssekretær H. C. Knauer og H. D. Pedersen. Fra 1917 indtrådte Carlos Bundgaard i redaktionen, hvor han avancerede til medredaktør, senere journalist Karl J. Holm, der blev ansvarshavende fra 1948, og journalist Carl Th. Jørgensen, der også blev medredak-

tør. Journalist Paul Nielsen, der kom til i 1956, blev udnævnt til redaktionschef, og i avisens sidste leveår, 1960-61, trådte journalist Hans N. Johnslev til.

Horsens Avis var en god og velredigeret avis, der havde held til at tiltrække mange dygtige og velskrivende medarbejdere. Den klarede sig længe udmærket i konkurrencen med Horsens Folkeblad og Horsens Socialdemokrat og nåede i 1948 op på knap 6000 abonnenter. En forfejlet forretningsmæssig ledelse i 1950'erne blev imidlertid katastrofal for bladet, der mistede både abonnenter og annoncører i stor stil, og ved udgangen af 1961 ophørte bladet med at udkomme.

Vejle Amts Avis

Kun få måneder efter opstarten af Horsens Avis kom en ung københavnsk huslærer til Vejle. Han hed Salomon Sylvester Hertz og havde besluttet sig for at oprette og drive en avis i Vejle. "Weile Amts kongeligt privilegerede Avis og Avertissementstidende" så dagens lys den 18. oktober 1828 og lagde ud med ca. 60 abonnenter. I 1840 opnåede Hertz kongeligt privilegium til at bringe politiske efterretninger. Bladet startede som et upolitisk organ med nationalliberale tendenser, men blev under den senere redaktør Vilhelm Hertz et udpræget Højreblad.

Sylvester Hertz var en god skribent, men en dårlig forretningsmand, så bladet gik kun mådeligt. Efter Hertz' død i 1854 overgik bladet til hans enke, fru Cecilie Hertz, der iværksatte en del forbedringer og fik bladet ind i sundere gænge økonomisk.

Enkefru Hertz fik arbejdsmæssig støtte af sønnen, kontorist og kancelliråd Vilhelm Hertz - fra 1859 ansvarhavende redaktør. Han opholdt sig i teatersæsonen meget i København og knyttede den unge typograf Ditlev Schweitzer til bladet. I 1878 opstod en brand i et snedkerværksted i samme bygning i Torvegade, og hele ejendommen udbrændte, herunder også Vejle Amts Avis' kontorer og trykkerimaskiner.

I 1895 kom Vilhelm Hertz' søn, bogtrykker Poul Hertz til. Han rejste til København i 1905, startede et bogtrykkeri og solgte avisen til sin højre hånd i redaktionen, Ditlev Schweitzer, der dygtigt drev bladet til sin død i 1925.

Et aktieselskab af lokale konservative drev derefter bladet med Einar Will. Lorentzen som redaktør til 1931, da Vejle Amts Avis blev overtaget af Jyllands-Posten, der ville gøre forsøg med at udgive lokale aftenblade til

komplettering af morgenavisen. Redaktør var nu Kay Nissen, tidl. Lolland-Falsters Stiftstidende, derefter Svend B. Egly (til 1949) samt Vilhelm Ravnemo, tidl. Thisted Amts Avis.

15. september 1944 blev Vejle Amts Avis schalburgteret, og Jyllands-Posten overlod derefter udgivelsen kvit og frit til lokale kræfter anført af fabrikant Helge Andersen og fra 1950 direktør H. K. Sørensen. Fra 1954 var udgiveren Vejle konservative Vælgerforening, der nedsatte en kontrolkomite med toldforvalter, folketingsmand Hans Baagøe som formand og direktør A. Aagaard som drivende kraft.

Vejle Amts Avis havde et oplag, der hen midt i 30'erne nåede op på 2500. Derefter stagnerede bladet, og oplaget faldt til under 1000 i bladets sidste leveår.

Vejle Amts Avis havde adskillige dygtige medarbejdere. En af dem, Johs. G. Sørensen, flygtede under besættelsen til England, hvor han blev nyhedsoplæser på BBCs danske udsendelser. Han blev dermed den, der den 4. maj 1945 i aftenudsendelsen kunne bringe frihedsbudskabet til sine landsmænd.

Kolding Avis

I det store sejrår 1849 (udfaldet fra Fredericia) kom to nye blade til i amtet – først Kolding Avis den 3. september og Fredericia Avis den 8. december.

Kolding Avis blev dagblad fra 1860'erne. Det var oprindeligt upolitisk/nationalliberal, senere fra 1873 uafhængig konservativ, fra 1885 uafhængig, derefter fra 1890 moderat Venstre. Fra 1910 erklærede bladet sig som borgerlig og fra 1916 som konservativ.

I perioden fra 1881 til 1890 var Kolding Avis moderblad for Fredericia Dagblad, der reorganiseredes under nyt ejerskab i 1890.

Udgivere var fra 1849 til 1861 redaktør B. C. Møller, derefter dennes enke, som senere solgte til sønnen, redaktør B. G. F. Møller. I 1897 indgik redaktør Møller et partnerskab med enkefru Marie Réé. Møller blev senere igen eneejer, men videresolgte i 1914 bladet til redaktør Erik Hansen, der kom fra bladet "Hovedstaden", en aflægger af Kristeligt Dagblad.

Redaktører var fhv. faktor Bertel Christopher Møller (1849-61), lærer H. Chr. Geill til 1872, journalist Bertel G. Pagh Møller til 1914 og endelig Erik Hansen til 1929.

Kolding Avis var et udmærket blad og var især under Bertel Møller i stand til at styre fri af politiske vanskeligheder med det stærke Venstre-parti, der

Ved sættekasserne på Fredericia Avis. Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia.

beherskede kredsen. Han sluttede sig bl.a. til provisoriernes modstandere. Erik Hansen, der købte bladet i 1914 ved hjælp af Alexander Foss og andre konservative erhvervsfolk – senere ejedes det af partiet – gjorde bladet til et fanatisk højreblad. Kolding Avis nåede sit højeste oplag omkring 1918 med ca. 4700 abonnenter.

Bladet sluttede som uafhængigt blad i 1929, da det opkøbtes af Berlingske Tidende med henblik på en realisering af dette bladhus' sønderjyske planer.

Fredericia Avis

Fredericia Avis blev stiftet efter udfaldet fra Fredericia i 1849 og præsenterede sin første udgave den 8. december 1849. Bladet erklærede sig i begyndelsen som upolitisk/nationalliberal, men fra 1873 som konservativ. Det startede med at udkomme tre gange om ugen, men blev dagblad ca. 1880.

Den første udgiver var redaktør Eibeschütz (1849-1880), derefter i det næste tiår byfogedfuldmægtig, senere bankdirektør M. Madsen, fra 1890 til

1919 redaktør, fhv. faktor Jacob Christensen (død 1908) og dennes enke, der solgte til et aktieselskab. Formand for dette var fabrikant Carl M. Cohr. Redaktører var cand. theol. Chr. Ewaldsen, og derefter bogtrykker Israel M. Eibeschutz, Chr. L. Pagh og fra 1880 fhv. faktor Jacob Christensen og efter hans død enkefru Marie M. Christensen. Fra 1919 til 1931 redigeredes bladet af fhv. typograf Johan J. Jørgensen, der var blevet redaktionssekretær i 1908.

I 1931 indgik Fredericia Avis i Jydske Tidende med følgende redaktionelle ledere af lokalredaktionen: 1931-1934: Aage A. Jensen, 1934-36: Vilhelm Gram, 1936-37 og igen i begyndelsen af fyrrerne: P. A. Bakke, 1937-39: Rasmus Bruun, 1939-41: Freiesleben Hansen og 1945-1974: Walter Beck-Jørgensen.

Fra 1931 var avisen et morgenblad.

I 1975 var bladet i alt væsentligt udkonkurreret og ophørte med at udkomme den 25. april samme år for at blive en del af Jydske Tidende.

Jydske Tidende

Jydske Tidende, der blev hovedblad for Kolding Avis i 1929 og Fredericia Avis i 1931, begyndte at udkomme den 1. september 1929 på foranledning af Det berlingske Hus, der af nationale grunde ville tilbyde Sønderjylland en samlet avis efter Genforeningen. Med årene blev flere aviser inddraget i udgivelsen, bl.a. Dannevirke-Hejmdal i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg.

Redaktionelle ledere var 1929-34 redaktør, cand. theol. Helge Knudsen, 1929-1945: Adolph Svensson, 1934-37: cand. polit. Ejnar Nielsen, 1937-1966: Andreas Sørensen, 1945-61: Morten Kamphövener, 1966-77: Børge Therkildsen, 1966-76: Vagn Madsen (medred.), 1976-1991: Erik Randel, 1986-91: Poul-Erik Thomsen (medred.)

I midten af firserne tog Jydske Tidende konsekvensen af det svigtende oplag i Kolding og Fredericia og flyttede redaktionen til Åbenrå, mens trykningen blev fastholdt i den nye, store trykcentral i Vonsild.

I 1991 fulgte Jydske Tidendes fusion med dagbladet Vestkysten. Ledelsen blev lagt i hænderne på chefredaktørerne Thyge Madsen og Erik Randel, siden hen Jørgen Ejbøl. Senere chefredaktører har været Nils Thostrup, tidligere Morgenavisen Jyllands-Posten og Berlingske Tidende, Carsten Madsen, tidl. Fyns Amts Avis, Mette Bock og som konstitueret Peter Parbo, tidligere TV-2, samt Mikael Kamber. De første formænd kom fra den sydvestjyske venstrepressen: De tidligere ministre Jakob Sørensen og Ivar Hansen.

Som spydspids for konservatismens i Syd- og Sønderjylland, var Jydske Tidende foregangsavis også med at anvende moderne markedsføringsformer. Fotoet viser emaljeskilt fremstillet til at promovere den nye avis ved lanceringen i 1929. Skiltene blev ophængt i læserområdet på de lokale jernbanestationer, både som reklamer for avisen og for at tiltrække rubrikannoncer. Foto: John Juhler Hansen.

Senere i halvfemserne vendte bladfusionen tilbage til Kolding med købet af Kolding Folkeblad af Klaus Riskjær Pedersen.

Jydske Tidende nåede før fusionen et nettooplag på 37.800 på hverdage og 52.600 om søndagen (1988).

Vejle Amts Folkeblad

I forbindelse med grundlovsrevisionen i 1866 opstod der et stærkt folkeligt og politisk røre, der gav sig udslag i opstarten af flere aviser – fortrinsvis Venstre-aviser. Blandt de allerførste var Vejle Amts Folkeblad, der begyndte at udkomme den 20. oktober 1865 – altså endnu før vedtagelsen af den ændrede grundlov.

Det var en række borgere fra Vejle og opland, der havde sat sig for at få en ny avis på banen, en avis, der kunne tale frihedens sag overfor grundlovs-revisionisterne, og som især kunne imødegå deres forsøg på at antaste den frie og almindelige valgret.

Som udgiver og redaktør valgte de lærer Thomas Nielsen fra Lind ved

Herning, en mand, der havde ordet i sin magt og sine meningers mod. Thomas Nielsen måtte dog hurtigt vende tilbage til lærergerningen, og redaktør blev derefter typograf H. Kleine, der efter sin død efterfulgtes af sin enke på udgiverposten. Fra 1869 ansattes fhv. lærer A. K. Jensen, Herning, som redaktør. Han blev medejer af bladet, ligesom han i samarbejde med Thomas Nielsen var med til at starte Herning Folkeblad.

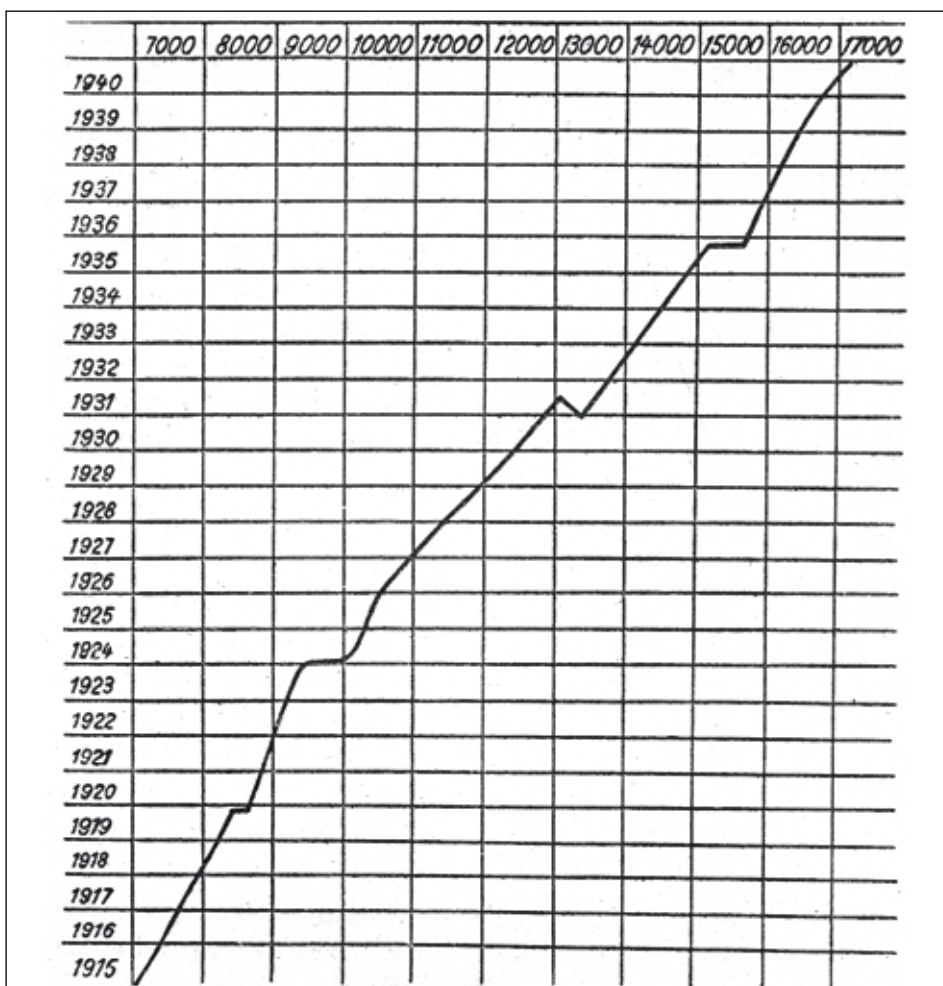
Som redaktører på bladet virkede endvidere Rich. Madsen (1882-90), fhv. lærer Lauritz V. Bendixen, senere Herning (1885-89), tidl. friskolelærer Jensen-Haarup (1890-92). I 1892 tiltrådte fhv. lærer Chr. Søndergaard, som blev Vejle Amts Folkeblads mangeårige chef indtil sin død i 1933.

Vejle Amts Folkeblad forsvarede den bojsenske forhandlingspolitik, og det betød skærpet konkurrence op mod århundredskiftet fra ”bergianerne”, der havde erobret Vejlekedsen.

Chr. Søndergaard lagde dog avisens kurs til rette på en måde, så det snart igen var enerådende, og i det 20. århundredes begyndelse havde det cementeret sin position i Vejle og på Vejleegnen.

Med sit tekniske udstyr blev bladet tilbage i halvfjerds- og firserne ”gangkurv” for en lang række af Venstres nye blade. Avisens faktor var R. C. Rasmussen. Han havde fire brødre på bladet, heriblandt sin yngste broder, Julius, der uddannedes ved juletid 1884. Det var Julius, der året efter, da han arbejdede i København, forsøgte at likvidere konseilspræsident Estrup på Toldbodvejen (nu Esplanaden). Den berømte knap på Estrups overfrakke, forhindrede Julius i at blive morder som kun 19-årig. Han endte sine dage i Horsens Tugthus, hvor han begik selvmord i 1889.

Ved Chr. Søndergaards død i 1933 blev redaktionssekretær A. W. Johannesen ansvarshavende redaktør og G. Skytte Nielsen medredaktør. Da Johannesen døde efter en ulykke i 1940, efterfulgtes han på lederposten af G. Skytte Nielsen. En lang række af dagspressens fremmeste navne var gennem årene medarbejdere ved bladet. I 1974 blev G. Skytte Nielsen efterfulgt af redaktionschef Vagn Nygaard, der i 1986 også blev administrerende direktør. Under Vagn Nygaard flyttede avisen til sit nye bladhus på Bugattivej, og i de følgende år købtes udgiverretten til Fredericia Dagblad og to ugeaviser i Fredericia, hvorved bladvirksomheden fik samme stærke position i Fredericia som i Vejle. Vejle Amts Folkeblad fremstod som en bred medievirksomhed med adskillige distriktsblade, bogtrykkerier, distributionsvirksomhed og en avanceret lokalradio m.m., da Vagn Nygaard i 1996 afløstes af chefredaktør Arne Mariager, der kom fra Fyns Amts Avis. Mariager fratrådte 2008.

De gode gamle dage. Vejle Amts Folkeblad var områdets største avis, målt på oplag. Denne oplagskurve blev bragt 17. oktober 1940, kort før avisens 75 års jubilæumsdag. 1895 var oplaget 1760, og det omtrent fordobledes hvert af de to følgende ti-år. I 1970'erne var oplaget ca. 29.000. På tærsklen til 150 års jubilæet kniber det at holde niveauet fra 1940.

Siden er flere ny distriktsblade kommet til, og Vejle Amts Folkeblad og Horsens Folkeblad er indgået i flere fælles projekter – bl.a. ejerskabet af Midtjyllands Avis i Silkeborg i samarbejde med Morgenavisen Jyllands-Posten.

Horsens Folkeblad

Kun et lille halvt år senere end Vejle fik også Horsens sin liberale Venstreavis – Horsens Folkeblad. Bladet startede med at hedde Horsens Morgenblad,

men skiftede navn til Horsens Folkeblad få måneder efter starten. I de første 10 år var avisen en delavis af Vejle Amts Folkeblad som ganske mange andre nye dagblade i Jylland og på Fyn, men fra 1. oktober 1876 var bladet et hovedblad.

Udgivere af avisen var et bredt lokalt selskab med bogtrykker Arnold Jørgensen og redaktør Thomas Nielsen, Vejle Amts Folkeblad, i spidsen.

I 1876 reorganiseredes avisen med bl.a. eget trykkeri, og med ansættelsen af den unge landinspektør Emil Bojsen vandt Horsens Folkeblad stærk fremgang i sit udgivelsesområde. Emil Bojsen var præstesøn fra Stege og broder til to andre politiske kraftkarle – Venstrelederen Frede Bojsen og seminariefors­tander Peter Bojsen, Gedved. Under Bojsen virkede Horsens Folkeblad ivrigt med i udviklingen af Horsens som erhvervsby – oprettelse af Horsens Andelssvineslagteri og andre andelsforetagender, etablering af arbejderboliger og haveforeninger, i hvilket arbejde han havde en stærk allieret i sin broder, seminariefors­tander Peter Bojsen, Gedved, der bl.a. varetog posten som formand for slagteriet. Emil Bojsen gjorde Horsens Folkeblad til et af Venstres slagkraftigste våben i provisorietiden, hvor han ivrede for oprettelse af riffeforeninger, skattenægtelse og også var initiativtager til store offentlige demonstrationer mod Estrup-styret.

Opsætning af sider i bly. Typograf Tommy Nilsson på Horsens Folkeblad, 1979, ved overgangen til moderne trykmetoder. Foto: Horsens Folkeblad.

Horsens Folkeblads bygning kort efter opførelsen i 1936, tegnet af Carl Christensen. Udlånt af Horsens Folkeblad.

Da broderen, Frede Bojsen, i 1894 indgik i det skelsættende forlig med Højre-partiet, der førte til Estrups tilbagetræden, var Emil Bojsen en af dem, der støttede forliget, selvom det i nogle år satte alvorlige skel i Venstre. Emil Bojsen døde den 14. september 1898.

Ny redaktør efter Emil Bojsen blev Kr. Olsen, der kom fra en stilling som redaktionssekretær på Aarhus Amtstidende. Også i hans tid var Horsens Folkeblad i god fremgang, især på landet. Derimod kneb det i byen, hvor Horsens Avis stod stærkt.

En ny tid indtrådte i 1934, da N. Chr. Christensen blev redaktør. Han kom fra Skive og fik stor anseelse både som redaktør og politiker. Han førte i 30'erne en sej og indædt kamp mod LS, der i en periode stod stærkt i dele af oplandet. Som medredaktører i kortere eller længere perioder virkede Mar-

tin Ravn, Asbjørn Nielsen og Ivar Tång, tidl. Aalborg Amtstidende. I 1975 afløstes N. Chr. Christensen af redaktør Erling Brøndum, der kom fra Bornholms Tidende, og som i en del af sin redaktørtid også varetog embedet som landets forsvarsminister i Poul Hartlings regering.

Efter at Erling Brøndum i 1982 var blevet redaktør af Aalborg Stiftstidende, blev journalist Hans Morten Rubin redaktør i et års tid. Han afløstes af bladets redaktionschef, Mogens Ahrenkiel, der hen i 90'erne selv afløstes af bladets nuværende chef, chefredaktør og adm. direktør Jens Bebe. Han er for nylig blevet valgt som formand for Danske Dagblades Forening og DDFs forhandlingsorganisation.

Kolding Folkeblad

En af Venstres ihærdige bladstifere var Venstre-lederen, daværende folketingsmand og lærer Christen Berg. Han startede Kolding Folkeblad i valgkredsen i Kolding og siden hen også de øvrige bergske blade i Ringkøbing, Holstebro, Viborg og Thisted samt Hillerød.

Kolding Folkeblad var oprindeligt en delavis af Vejle Amts Folkeblad, men blev hovedavis i 1873. Det havde i 1880 et oplag på 1550 eksemplarer stigende støt gennem årene.

Bladets udgiver var C. Berg og siden hen hans arvinger. Bladets første redaktør var Bergs højre hånd i politik, fhv. lærer Enevold Sørensen (senere indenrigsminister). Han afløstes i 1901 af Kr. Olsen. I 1917 trådte fhv. lærer Chr. Nielsen til som ny redaktør og i 1927 Niels E. Therkildsen, der kom tragisk af dage sammen med en datter, da Kolding Folkeblads ejendom blev schalburgteret i 1944. Fra 1944 til 1963 var redaktøren Vilhelm Behrens, der afløstes af Povl Givskov Christensen, som i 1978 erstattedes af Lars Gregers Hansen. I 1988 blev Tage Rasmussen redaktør, og i hans tid blev de bergske blade opkøbt af Klaus Riskjær Pedersen, hvis ejerskab blev af kortere varighed. Midt i halvfemserne afhændede han Kolding Folkeblad – eller Folkebladet Sydjylland, som det nu hed – til bladfusionen JyskeVestkysten.

Fra bladets tidlige udgivelsestid huskes bl.a. P. Eliassen, der var en flittig skribent i Vejle Amts Årbog, og Frede Jørgensen, der avancerede til medredaktør i 70'erne. Tidligere folk som Harald Schrøder og Laurits Thastum spillede også en betydelig rolle for bladets udvikling. Kolding Folkeblads oplag udviklede sig stille og solidt op gennem det tyvende århundrede fra 7000 brutto i 1918 til 20.200 netto i 1983. Sidenhen var oplaget faldende.

Kolding Folkeblad

ASSURANCE COMPAGNIET BALTICA

BALTICA
ASSURANCE

CHRISTIAN

Rotationstrykkeriet blev opgivet i 1987, hvorefter bladet blev trykt først hos Central Tryk i Taulov og derefter hos Jysk Avistryk i Vonsild.

Kolding Folkeblads øverste administrative ledelse lå i størstedelen af årene hos De bergske Blades centrale administration på Frederiksborg Amts Avis i Hillerød

Fredericia Dagblad

Det nuværende Fredericia Dagblad blev påbegyndt den 1. juli 1890. Forud herfor havde der været et par forsøg på at få avisen i gang, først den 1. juli 1871, da bladet begyndte at udkomme under titlen Frederits og Omegns Folketidende, senere 15. marts 1881, da Fredericia Dagblad startede som aflægger af Kolding Avis med Thorvald Thuesen som redaktør.

Folketidende startede som aflægger, efter 1884 som delavis af Vejle Amts Folkeblad med redaktør Thomas Nielsen som initiativtager. Udgiver var H. Andersen og redaktører N. C. Rasmussen og efter 1884 bogtrykker Vilh. S. Hansen.

Allerede i forårs månederne april-maj 1878 udkom et Fredericia Dagblad med Th. Jensen som redaktør og endnu tidligere, i et par sommermåneder 1872, et Fredericia Dagblad med bogtrykker Johan N. Hansen som udgiver.

Der var med andre ord flere startskud til den endelige model af et nyt Fredericia Dagblad. Den 1. juli 1890 sammensluttedes det oprindelige Fredericia Dagblad som aflægger af Kolding Avis med Folketidende for Fredericia og Omegn. Stifterne var redaktør og landstingsmand Thomas Nielsen og redaktør Bertel Møller, Kolding, samt lidt senere Fredericia Dagblads senere redaktør, Johannes Jensen, der var kommet til Fredericia fra Præstø.

Med Johs. Jensen som en dygtig leder af bladet blev Fredericia Dagblad hurtigt hovedorgan for det borgerlige Fredericia og kunne også tage føringen redaktionelt i selve byen. Johs. Jensen, der også blev borgmester i Fredericia, fik sin søn, Ernst Brændgaard Jensen, som medarbejder i redaktionen. Han var chef for bladet til 1962, da P. A. Jørgensen tog over på redaktørposten, medens Brændgaards datter, Tove Bjørnshauge, blev direktør for bladet. Fra 1974 blev bladets mangeårige medarbejder Axel Andersen ny redaktør. Han afløstes i 1987 af Steffen Borch, derefter blev Mogens Sørensen redaktør,

Siden overfor: Oprydning efter schalbuirgtage mod Kolding Folkeblads bygning i Jernbanegade i Kolding, 16. september 1944. Stadsarkivet i Kolding.

efter at Fredericia Dagblad var blevet købt af Gunnar og Torben og Wagn Lykke Christiansen, Elbo grafiske Hus. Mogens Sørensen beklædte redaktørposten til 1990, da bladet blev solgt til Vejle Amts Folkeblad.

Fredericia Dagblad havde et stigende oplag gennem årene, 5.900 brutto i 1943, og op til 11.600 netto i 1983. Senere gik oplaget noget tilbage.

Selvom Brændgaard Jensen stod stærkt med en stor ejerandel, var der en god og alsidig bestyrelse med skiftende formænd – sidst senere amtsborgmester Otto Herskind Jørgensen (1985-87).

Forligs-modstand

Til omtalen af Venstres aviser i Vejle Amt hører også tilføjelsen om, hvorledes der i to af amtets byer, Vejle og Horsens, opstod konkurrenter til henholdsvis Vejle Amts Folkeblad og Horsens Folkeblad op mod 1894, da de to bestående blade i de to byer placerede sig på Det moderate og forhandlende Venstres forligslinie overfor Højre, der på det tidspunkt stadig havde konseilspræsident Estrup ved roret.

Denne forligslinje satte skarpe skel mellem Folketingets forskellige Venstregrupper, og det var den, der fik Chr. Berg før sin død i 1892 til at formane: ”Gå aldrig på akkord med uretten”.

I Vejle så en ny avis dagens lys den 8. juli 1892, da Vejle Amts Dagblad meldte sig på banen som konkurrent til Vejle Amts Folkeblad. Udgever og redaktør var højskoleforstander, cand. theol., folketingsmand F. Falkenstjerne, der havde vundet Vejlekredsen, og senere medarbejdere var journalist Hans Henriksen, fhv. lærer og folketingsmand Niels Guldbrandsen, cand. theol. H. Johnsen, typograf og journalist Hans Peter Hansen og fhv. grosserer og skuespiller Thorv. Petersen.

Vejle Amts Dagblad udkom seks dage om ugen og havde i sin bedste periode et oplag på op mod 900 daglige eksemplarer. Vejle Amts Dagblad presede en tid Folkebladet hårdt, men da redaktør Chr. Søndergård justerede Folkebladets kurs, mistede det nye dagblad sin styrke og gik ind 10 år efter starten – 18. august 1902.

Horsens Dagblad begyndte at udkomme den 1. oktober 1895 med fhv. lærer Jeppe Petersen som redaktør. Udgiveren var et lokalt selskab med højskoleforstander Grønvold Nielsen, Vestbirk, som formand, senere lærer Carl Hansen, Vrigsted. Bladet nåede i 1901 et oplag på godt 1000 abonnenter og trivedes under Jeppe Petersens redaktionelle ledelse.

I 1908 skete der imidlertid det, at selskabets radikale fløj udvandrede og tog mange abonnenter med sig. Det førte til bladets fallit og senere salg til Horsens Folkeblad.

De socialdemokratiske aviser

I alle amtets fire købstæder etableredes i slutningen af 1800-tallet socialdemokratiske aviser. Ældst var Horsens Social-Demokrat skabt på basis af Horsens Arbejderblad fra 1888. Redaktører på bladet var Emil Marott, fra 1896 fhv. skomager og forretningsfører Hans Honoré, fra 1898 til 1919 fhv. typograf, folketingsmand Laust Rasmussen, 1919-1936 fhv. typograf Søren Chr. Grove, 1935-37 Holger Rasmussen, 1937-1963 H. Sophus Rasmussen, 1963-1971 Poul Erik Søndergaard Jespersen.

Horsens Socialdemokrat havde et oplag, der nåede sit højeste i 1945 med 5.700 eksemplarer. Bladet havde aflæggere i Vejle og Fredericia, og det betød meget for annonceindtægterne. I 50'erne gik bladet stærkt tilbage, det omorganiseredes i 1963 til Jysk Aktuelt, Horsens, senere til Aktuelt Horsens og

Hjemlig hygge omkring 1950 med avisen i centrum. Manden ryger pibe og læser, kvinden gør sine hænder nyttige, måske lytter hun samtidig til statsradiofoniens almentdannende udsendelser. Billedet er fra en læserkampagne for avisen Tidens Tegn (indtil 1948 Kolding Social-Demokrat). Dansk Typograf-Forbunds Koldingafdeling. Kolding Stadsarkiv.

senere endnu til Aktuelt Horsens-Vejle. 24. november 1971 stoppede bladet. Vejle Social-Demokrat startede som delavis af kollegaen i Horsens den 1. oktober 1898. Bladet opnåede sit største oplag i 1945 med 4000 eksemplarer. Bladets redaktører var 1898-1919 fhv. faktor, folketingsmand M. Chr. Jacobsen, 1918-46 fhv. forretningsfører, folketingsmand Holger W. Larsen, 1942-1969 Oluf Pedersen og 1969-1971 Hans Christiansen.

Vejle Social-Demokrat blev hovedblad i 1921 og havde i nogle år et betydeligt byoplag, ligesom det politisk stod stærkt under især Holger W. Larsen. Fra 1948 ændrede bladet navn til "Frit Folk" og igen fra 1963 til Jysk Aktuelt og fra 1968 Aktuelt. Bladet ophørte med at udkomme i november 1971.

Fredericia Social-Demokrat begyndte at udkomme den 1. oktober 1898. Bladet var i størstedelen af sin virketid en delavis af først Horsens Social-Demokrat, siden Vejle Social-Demokrat. Bladets redaktører var 1898-1925 fhv. skomager og forretningsfører Hans Honoré, 1925-1939 fhv. typograf, folketingsmedlem Rich. Jørgensen, 1939-41 fhv. typograf, borgmester Ingv. Arent, 1941-45 Jørgen U. Christiansen, 1945-60 Hans Jensen, 1960-71 Eigil Arent. Bladets oplag nåede sit højeste i 1968 med 3500 eksemplarer. I en årække stod bladet ganske stærkt i Fredericia og spillede også en lokalpolitisk rolle, men kræfterne slap op hen i 60'erne. Bladet ændrede navn til Frit Folk i 1948, i 1963 til Jysk Aktuelt og i 1968 til Aktuelt, Fredericia. Bladet stoppede som de øvrige partiaviser fra Socialdemokratiet den 24. november 1971.

Kolding Social-Demokrat startede den 2. januar 1899 og bar dette navn frem til 1948, da det ændredes til "Tidens Tegn". I 1951 blev bladet en aflægger af "Frit Folk" i Vejle. Redaktører var 1899-1903 typograf Ludvig Vilh. Hansen, 1903-1905 Niels Andreasen og derefter helt frem til 1937 forhenværende ølkusk, folketingsmand Knud Hansen. Han afløstes af væver Søren M. Jensen, der virkede til 1962. Sidste redaktør inden lukningen i 1971 var Eskild Jørgensen. Kolding Social-Demokrat nåede sit højeste oplag i 1948 med 4300 daglige eksemplarer. Bladet oplevede nogle gennembrudsår i trediverne, men faldt tilbage i 50'erne. Blandt medarbejderne var i perioden 1908-10 journalist, folketingsmedlem Peter Sabroe.

De radikale aviser

Det centrale radikale blad i Vejle Amt var i årene efter 1908 til 1958 "Venstre-

Venstrebladet støttede Det radikale Venstre. Her ses bladets lokaler på hjørnet af Østergade og Helligkorsgade. Bladets nyhedstelegrammer er slået op og vækker åbenbar interesse. Kolding Stadsarkiv daterer billedet til omkring 1920.

bladet for det sydlige Jylland”. Det startede med at udkomme den 1. januar 1908. Det var hovedblad fra 1917 og blev i 1935 en delavis af Fyns Venstreblad. Udgiver var et bredt lokalt andelsselskab. Bladet blev startet i Vejen, men flyttede hurtigt til Kolding som organ for de fem valgkredse: Kolding, Vonsild, Bække, Ribe og Esbjerg.

Bladets redaktør efter 1908 var cand. theol. Oscar Geismar, tidligere Langelands Folkeblad. En lang række redaktører fulgte. Bladet kom i vanskeligheder og måtte have hjælp fra Middelfart Venstreblad. En af de senere redaktører var fhv. detailhandler og bladejer Frederik Aubeck, tidl. Assens Avis. Bladet nåede sit største oplag i 1925 med 2800 eksemplarer. Venstrebladet for det sydlige Jylland måtte lukke i foråret 1958.

Horsens Venstreblad startedes den 3. januar 1913 som delavis af Silkeborg Venstreblad, men blev hovedblad i 1918. Det varede dog kort, og bladet blev på ny delavis og senere aflægger af Silkeborg Venstreblad. Blandt bladets redaktører over årene kan nævnes Niels Gyde, Chr. P. Nielsen Højrup, Anders

Olsen, Nic. Hurup, J. Lindhardt Jensen, H. Rathmann, P. Frandsen, Børge Nielsen og N. Kr. Mogensen. Bladet havde sit største oplag i 1920 med ca. 1200 eksemplarer. Det mistede senere hurtigt livskraften og måtte gå ind i 1952.

Vejle Amtstidende var et blad, der udkom i årene 1921 til udgangen af 1934. Bladet var en aflægger af Venstrebladet for det sydlige Jylland, senere delavis af samme. Oplaget lå i 1925 på ca. 300 eksemplarer. Redaktører var Aug. Th. Bech og J. Sønderup.

Andre bladtiltag

I årenes løb er der gjort forskellige forsøg med nye aviser i amtet. Bl.a. kan nævnes, at bladet "Fædrelandet" så dagens lys i Kolding den 9. januar 1939 for en meget kort bemærkning, idet det nazistiske dagblad allerede i oktober blev overflyttet til København. Det er næsten overflødigt at nævne, at "Fædrelandet" stoppede udgivelsen den 4. maj 1945!

I andet halvår 1936 udkom i Vejle en såkaldt syd-udgave af "Folket", der var et blad, der udsendtes af LS og stod Bondepartiet nær. Bladet ophørte med at udkomme med udgangen af januar 1937 – et halvt år efter starten.

Det seneste skud på dagblads-stammen i Vejle Amt var stiftelsen i 1973 af den socialistiske lønmodtageravis Vejle Avis, der startede med at udkomme 1. november 1973. Det blev et meget kort intermezzo, idet bladet måtte lukke allerede tre måneder senere med sidste nummer 31. januar 1974.

Bladet var blevet iværksat af en snæver kreds af Vejle-borgere, der mente, at Vejle Amts Folkeblads såkaldte monopol som lokalavis og "organ for borgerlige magthavere" skulle brydes.

Bladets bestyrelse bestod af fem personer, tre valgt af medarbejdermødet og to af støtteforeningen "Avisens Venner". Redaktør var typograf Willy Nielsen. Forventningerne til det nye bladeksperiment var store, og det fik længe før starten massiv støtte fra kredse i København og ikke mindst fra Danmarks Radio, der ofrede foretagendet det ene indslag efter det andet.

Bladet lagde kraftigt ud med forsøg på at lancere en skandale-journalistik, der ikke blev honoreret af byens avislæsere, og da kampagnejournalistikken måtte opgives på de lokale projekter, gik bladet til voldsomt angreb på den

etablerede fagbevægelse og det socialdemokratiske bystyre personificeret ved daværende borgmester Willy Sørensen og den daværende smedeformand Gunnar Svensson. Men kursen førte direkte mod afgrunden. Abonnenterne faldt fra, og i løbet af tre måneder var det stærkt opreklamerede forsøg på at skabe en alternativ lokalavis brudt sammen.

Som et plaster på såret tildeltes bladets seks medarbejdere Cavling-prisen i 1974 for forsøget på at forny dagbladsstrukturen - en hædersbevisning, som mange fandt uforståelig.

Mod nye udfordringer

Sådan har dagbladssituationen i det gamle Vejle Amt udviklet sig op gennem det sidste par hundrede år. Efter strukturreformen, der nedlagde amterne og instituerede regionerne, er Vejle Amts Folkeblad/Fredericia Dagblad ene om at repræsentere aviserne i det gamle amt. Horsens og dermed Horsens Folkeblad har atter forladt Vejle Amt for at blive en del af den midtjyske region, og Kolding Folkeblad er for længst blevet en integreret del af JydskeVestkysten i Esbjerg.

Men alligevel er bærerne af dagblads-værdigheden – og dermed også dagbladsforpligtelsen – stadigvæk i det hidtidige lokalområde Vejle Amts Folkeblad/Fredericia Dagblad og Horsens Folkeblad.

De to gamle bladhuse med start i sidste halvdel af 1800-tallet har til dato klarer udfordringerne og udviklet sig dynamisk, også i et forretningsmæssigt samarbejde, der har sat flere forskellige spor – bl.a. i etableringen af flere lokale distriktsblade i området og det fælles engagement i videreførelsen af Midtjyllands Avis i Silkeborg.

De to blade er trængte på oplagsudviklingen, der desværre er negativ for betalingsaviserne i dagens Danmark, men de har begge forstået at tilpasse sig situationen og udvikle sig til økonomisk stærke foretagender i kraft af de senere års positive økonomiske udvikling. Begge bladhuse råder over stærke arsenaler af distriktsaviser, lokalradioer og distributionstiltag, og de forsøger også løbende at tilpasse produktionsapparatet til tidens muligheder. Det indebærer, at Vejle Amts Folkeblad/Fredericia Dagblad 2008 som det sidste dagblad i området har afviklet sit rotationstrykkeri.

1 Vagn Nygaard, født 1929, kom til Vejle Amts Folkeblad i 1961, siden chefredaktør og administrerende direktør for VAF-koncernen frem til 1996.

”Lad os ikke lade haant om Sejren

... - DEN ER ÆRLIGT KAMPEN VÆRD.” SÅDAN LØD ET
AF TIDENS UDSAGN I DEN KAMP, DER FØRTE FREM TIL
KVINDERNES RET TIL FOR FØRSTE GANG AT STEMME
VED KOMMUNEVALGET I MARTS 1909.

AF ANNA WÓWK VESTERGAARD¹

I år er det 100 år siden, danske kvinder for første gang deltog i kommunalvalg. Valget i 1909 var derfor noget ganske særligt, hvilket også kom til udtryk i de lokale aviser. Her følger en rapport fra valget i 1909 baseret på aviser fra Kolding, Vejle, Fredericia og Horsens fra foråret 1909.

”I dag begynder de kommunale valg. Senest den 15. Marts skal de være forbi. Der er ved disse Valg ikke mere ”Vælgere af anden Klasse”. Ingen højt-beskattede Vælgere mere! Intet Pengeskel! Alle er lige! Konen bliver ikke mere hjemme, når Manden går til Valg. Kvinden er stillet lige med Manden! Tjenestekarlen gaar til Valg sammen med sin Husbond. Tjenestepigen med sin Madmoder, Grosserereren og Fabrikanten med deres Arbejdere, Godsejeren med sine Daglejere. Hver har en Stemme og kun en Stemme! Fra nu af er der Forholdstalsvalg. Ethvert Parti faar efter sin Styrke. Selv smaa Mindretal faar nu deres Ret. Husk Vælgere, naar I gaar til Valg, hvem der har gennemført alle disse Fremskridt: Det er Venstre”, skrev Kolding Folkeblad 1. marts 1909.

”Alt det Nye der rykker frem”

Når det gælder avisernes valgstof, spillede kvinderne som ny vælgergruppe en meget stor rolle op til valget i 1909. Loven fra 1908, som gav kvinderne kommunal valgret, betød også på andre områder en udvidelse af vælgerkorpset, men de nye vælgere blandt f.eks. tjenestefolk fik ikke nær den opmærksomhed, som blev kvinderne til del. Med overskrifter og bemærkninger som ”Det er Kvinderne, der afgør Valget”, ”Kvindernes deltagelse prægede Valget” og ”Vi bringer Kvinderne Højres varmeste Tak for deres udmærkede Arbejde i

Gaar” lader det til, at kvinderne simpelthen var godt stof.

Den store fokus på kvindernes deltagelse i valget kom til udtryk over hele landet. Kolding Avis beskriver, hvordan kvindernes valgdeltagelse i andre byer blev fejret med almindelig flagning og fortsætter: ”Noget saadant skete dog ikke her. De enkelte Flag, der hist og her saaes i Gaderne vajede vist i en anden Anledning. Der burde flages paa halv Stang, hørte vi en gammel Mand sige, idet han rystede paa Hovedet ad alt det Nye, der rykkede frem.” Fredericia Avis fortæller på samme måde, at den første kvindelige vælger, der stemte i Assens, fik overrakt en buket roser af borgmesteren.

Valget i 1909 indvarslede dog også andre ændringer i vælgerkorpset end de nævnte. Det var nemlig også det første kommunalvalg med hemmelig stemmeafgivning og forholdstalsvalg. Aviserne påtog sig i høj grad opgaven med at lære vælgerne at stemme efter de nye regler. Der blev bragt talrige anvisninger på, hvordan krydset skulle sættes, så stemmesedlen ikke blev kendt ugyldig, og det blev gang på gang understreget, at man ikke måtte skrive på stemmesedlen, hvilket havde været praksis tidligere.

I de socialdemokratiske aviser blev bragt ”En Katekismus for Vælgerne”, hvori valgreglerne og forskellige praktiske råd fremgik. Socialdemokraterne blev f.eks. rådet til altid at stille med en fuld liste, da de overskydende kandidater på listen automatisk ville blive suppleanter for de øvrige, hvorved man sikrede sig, at mandatet blev i partiet, hvis et medlem trak sig ud af byrådet. Tilsyneladende stammede denne vejledning, som så meget andet materiale om valget, fra centralt hold, da den er enslydende i Fredericia, Horsens og Kolding Social-Demokrat.

Kvindelige kandidater

I alle fire byer blev spørgsmålet om kvindevalgret brugt af både socialdemokrater og borgerlige til at signalere progressivitet og frisind. Kolding Social-Demokrat brugte derfor meget krudt på at forklare, hvorfor der ikke var opstillet kvinder på den socialdemokratiske liste, efter at Kolding Folkeblad skrev; ”I Socialdemokratiet er der selvfølgelig Kvinder, der egner sig til at komme i Byraadet..., men Spidserne ville have alle Listens gode Pladser. Ved et rask Kup fik Førerne, assisteret af deres kvindelige Paarørende, sat igennem, at der ingen Kvinder skulle opstilles.” Både i referatet af Socialdemokratiets opstillingsmøde og som svar til Kolding Folkeblad lød forklaringen, at det var kvinderne selv, der ønskede det sådan. Socialdemokratiets besty-

relse havde stillet forslag om at opstille to kvinder, men ”fra Kvinderne blev der stillet Forslag om, at der skulle foretages en Afstemning blandt disse om, hvorvidt der skulle Kvinder paa Listen eller ikke... Resultatet af Afstemningen blev... at Kvinderne alle som een stemte imod, at der ved dette Valg kom Kvinder paa Listen. Kvinderne ville vente en Valgomgang mere, inden de ville have Repræsentanter af deres eget Køn ind i Byraadet.” Selvom denne forklaring også gentages i et opråb til kvinderne, må man medgive Kolding Folkeblad, at sagen virker mistænkelig og passer dårligt med Socialdemokratiets selvbevidsthed på området i øvrigt. På den anden side var problemet med at finde kvinder, der ønskede at opstille til valget velkendt, og nævnes også i et læserbrev af den ene af venstres to kvindelige kandidater i Kolding, Johanne Lund Jacobsen.

Også i Fredericia blev opstillingen af kvindelige kandidater på Socialdemokratiets liste genstand for flere kommentarer. En kvindelig læser skriver

Forinden Stemmeafgivningen ser Stemmesedlen saaledes ud:

Kandidatliste A
Kandidatliste B

Efter at der er stemt paa Votgerlisten ser Stemmesedlen saaledes ud:

Kandidatliste A
Kandidatliste B X

Suff!

at Kypdet maa anbringes saaledes, at ingen Del af det overstrider den Streg, der adskiller Vistebe-nævnelseerne,

at Afkrydsningen skal ske med den i det hemmelige Rum onbragte Plyant,

at der intet som helst andet maa skrives paa Stemmesedlen end dette X (Stemmesedlen maa under ingen Omstændigheder underskrives),

at en Stemmeseddel, som af Vælgeren ved Uagtsomhed gøres ubrugelig under Afkrydsningen (f. Ex. afkrydses forkert el. lign.) kan faas ombyrtes ved Henvendelse til Stemmeliste-føretten.

Ingen
kan forlange,

at kvindelige Vælgere skal kunne forstaa et Byraads Virksomhed i alle Enkeltheder, men

man kan forlange,

at den kvindelige Vælger ved, at Socialdemokraterne vil yde hende og hendes Børn den størst mulige Hjælp af offentlige Midler, dersom hun kommer i uforskyldt Nød. Derfor gør Kvinden vel mod sig selv, naar hun sætter X ved Liste A.

således i Fredericia Dagblad, at der er ”tre dobbelt Garanti” for, at kvinderne ikke bliver valgt på Socialdemokratiets liste, og hun henvender derfor sin konklusion til socialdemokratiet: ”I har ikke haft brug for vort Arbejde, I kan heller ikke forlange vore Stemmer.”

Fredericia Avis kalder placeringen af kvinderne på socialdemokratiets liste ”en Haan mod Kvinderne”, mens det i en annonce hedder om borgerlisten, at den ”anerkender Kvindernes Ret til Deltagelse i Byens Styre.” Fredericia Social-Demokrat skriver selv om opstillingen, at kønnet er ligestyldigt, så længe der er tale om et medlem af partiet. Socialdemokraterne var derfor ikke interesserede i at samarbejde med Dansk Kvindesamfund om at sætte kvinder på listen, hvis disse kvinder ikke var partimedlemmer.

Dette sætter Fredericia Dagblad på spidsen og skriver, at socialdemokraterne er ”pure afvisende” over for at sætte kvinder på deres liste.

Alligevel føler Fredericia Socialdemokrat sig forpligtet til at komme med en forklaring, da listen er færdig, og de to kvindelige kandidater er endt på plads nr. 9 og 10. Som i Kolding var det ”deres egen Skyld” men her breddes forklaringen ud til et samfundsmæssigt perspektiv:

”Arbejderstandens Kvinder, særligt Hustruerne, kan ikke, hvor meget Interesse de end har for Kommunens Anliggender, forsømme deres Hjemms Anliggender for Kommunens; de har nemlig ingen Tjenestepige til at passe deres Hjem og Børn... saa her ser man atter, hvorledes de økonomiske Forhold sætter Skel, om end Valgret og Valgbarhed er lige for besiddende og besiddelsesløse.”

Efter valget vil avisen dog godt give Fredericia Dagblad ret i, at kandidaten fru Carlsen skulle have haft en sikker plads på listen, men Fredericia Socialdemokrat gentager, at det var kvindernes egen skyld, at hun ikke fik det og tilføjer; ”vi kunne have ønsket, at vi som det Parti, der altid har kæmpet for Kvindernes Valgret og Valgbarhed, burde have haft Æren af at sætte den første Kvinde ind i Fredericia Byraad.”

Socialdemokratiet i Horsens havde tre kvinder placeret på sin liste, og med placeringer som nr. 5, 6 og 14 var der primært tale om sikre pladser. Denne fordeling mellem kønnene var på forhånd en del af indstillingen fra bestyrelsen til opstillingsmødet.

Modsatte side tv.: Vejledning til læsere af Fredericia Avis, der naturligvis stemte på den fælles borgerliste. Th.: Retorikken omkring de kvindelige vælgere drejede sig typisk om kvindens ansvar over for sin familie. Annonce fra Fredericia Social-Demokrat.

Før listerne blev lavet sonderede Dansk Kvindesamfund også her terrænet i forhold til at få opstillet kvinder på listerne, men det blev Horsens Folkeblad for meget, da et medlem af Dansk Kvindesamfund i et læserbrev spurgte, om kvinderne fik størst indflydelse på udformningen af Venstres liste ved at melde sig ind i Den Radikale Venstreforening eller i Fremskridtsforeningen. Bladets redaktør svarede, at der ikke var grund til at besvare spørgsmålet; ”Da vi forudsætter, at Kvinderne lige som hidtil Mændene, lader deres Overbevisning og ikke uvedkommende Hensyn raade, naar de søger Optagelse i en

Kolding Avis bragte dagen efter valget det rygte, at flere kvinder havde stemt på Højres liste som en protest mod den lave placering af Johanne Lund-Jakobsen på Venstres liste. Johanne Lund-Jakobsen var formand for Dansk Kvindesamfund i Kolding og havde angiveligt derfor mange tilhængere. Hun var placeret som nr. 10 på Venstres liste. Foto fra Dansk Kvindesamfunds blad ”Kvinden og samfundet”. Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

politisk Forening”. To kvinder fik dog plads på listen, Sørine Buchwald som nr. 3 og Bodil Jepsen som nr. 9.

”Hustruer svigt ikke Eders Mænd i Morgen”

Aviserne indeholder mange opfordringer til de kvindelige medlemmer om at bruge stemmeretten og deltage i valget. I Vejle Amts Folkeblad skrev en

”Valgretskvinde” om kvindernes stemmepligt, og i Kolding Folkeblad skrev f.eks. Venstres kandidat Johanne Lund Jacobsen.

Hun skrev bl.a.: ”Blandt Mændene er Interessen for Byraadsvalget saa stor, at de ganske sikkert nok skal faa deres Kone med til Valg, og desuden findes her jo ogsaa en Del selvstændigt tænkende Kvinder baade blandt gifte og ugifte, som har Forstaaelse af, at det er deres Pligt at benytte deres Valgret. Der tror jeg nok, at Kvinderne skal møde op den 12. Marts, nogle drevne af deres Mænd, andre af Interesse og Pligtfølelse.” Andre opfordringer var mere direkte og lettere truende.

Kolding Folkeblad skrev f.eks.: ”De Kvinder, der bliver hjemme, har Ansvaret, hvis Kolding kommer under Socialiststyre. Socialisternes Hustruer skal nok komme, naar Fagforenings-Tyranien purrer dem ud. Vil det frisdede Borgerskabs Kvinder blive hjemme og dermed give Fjenden Sejren?” Horsens Avis skrev tilsvarende, at socialdemokraterne nok skal ”vide at faa deres Koner med” og sluttede ”Og Husk det, Kvinder i Horsens, Eders Stemmer kan komme til at afgøre, om Socialdemokraterne skal faa Flertal i Byraadet.”

Kvindernes pligt over for deres børn og familie nævnes ogsaa hyppigt i listernes agitation, f.eks. i Horsens Avis, hvor kvinderne opfordres til at stemme på Højre under overskriften ”Hustruer svigt ikke Eders Mænd i Morgen” og i Horsens Social-Demokrat, hvor en annonce kundgør: ”Den Arbejderkvinde, der bliver hjemme paa Fredag, svigter sit Hjem og sine Børns dyreste Interesser! Alle maa vi møde og sætte X ved Liste A.” Fredericia og Horsens Socialdemokrat bringer det samme indlæg fra en ”Arbejderhustru”, som drejer sig om betydningen for børnenes fremtid og nævner en ny barriere i forhold til at komme til. ”Lad dig ikke overtale til at blive hjemme, fordi en Veninde sidder og morer sig over os, som gaar derop, nej, vis dem, at det er en Ære for os Kvinder”. Kvinderne kunne ogsaa selv bremse valgdeltagelsen.

Ogsaa i Kolding Social-Demokrat findes opfordringer til de kvindelige vælgere, f.eks. to indlæg underskrevet ”En Arbejderhustru”. Det ene læserbrev fortæller om, hvordan hustruen nu forstår mandens interesse for politik og stemmer som ham. Indlægget slutter: ”Jeg er stolt over at have Stemmeret og jeg vil bruge den i den gode Næstekærlighedens Interesse.” Avisen opfordrer ogsaa de mandlige socialdemokrater til at støtte op om, at deres hustruer kommer af sted til valglokalet: ”Det er enhver god Socialdemokrats Pligt at sørge for, at hans Hustru ogsaa kommer til at afgive sin Stemme...Den Mand, der forhindrer sin Hustru i at afgive sin Stemme, er ikke bedre end

Godsejeren og Storfabrikanten, der tidligere, før vi fik hemmelig afstemning, øvede Valgtryk." I Fredericia Dagblad argumenterede præstekonen Johanne Ankjær fra Pjedsted imod de mænd, der mente, at deres hustruer ikke skulle stemme. Hustruerne kunne understrege, at et ægtepar fulgtes i medgang og modgang og svare; "jeg gaar med dig, og med mine Søstre – Lærerinden og Sygeplejersken, Fabrikspigen og Syersken, og hende der staar i Forretning hele Dagen – De har ingen omsorgsfuld Mand til at Tale deres Sag; jeg vil gaa med dem." og slutter med opfordringen "lad os ikke lade haant om Sejren – den er ærligt Kampen værd."

Prøvevalg

Før kommunalvalget indleverede de forskellige grupper og partier deres kandidatlistor, som typisk blev bestemt til opstillingsmøder, som man kaldte prøvevalg. I flere af sognekommunerne, hvor der ikke var partigrupperinger, var prøvevalgene åbne møder, hvor alle kunne deltage. Nogle steder, f.eks. i Eltang-Sdr. Vilstrup og Hjarup Kommune var der så stor enighed, at der kun blev opstillet én liste, som derfor kunne vedtages uden valg. Opstillingsmødet i Vejle var præget af, at man på initiativ af Håndværkerforeningen, Handelsforeningen og Grundejerforeningens forsøgte at samle en fælles liste mod socialdemokraterne. Det brede initiativ gjorde, at Vejle Amts Folkeblad flere

Liste A
Socialdemokratiets Liste

Redaktør L. Rasmussen.	Maskinarbejder N. Jessen.
Forretningsf. Erik N. Sørensen.	Fru C. Ollgaard.
Lærer Beksted.	Bryggeriarb. Anton Nielsen.
Bladekspektor Abrahamson.	Snedker Mar. Jonassen.
Fru K. J. Hansen.	Murer H. P. Hansen.
Fru Maria Bendson.	Malermester Chr. Lund.
Formør S. Møller.	Murermester H. C. Rasmussen.
Maskinarbejder P. Andersen.	
Væver Johs. Nielsen.	Med paa Fredag og
Arbejdsmand Mikkel Laursen.	sæt X ved Liste A.
Savværksarb. Rich. Buhl.	
Bødker L. Madsen.	

Den
Arbejderkvinde,
der bliver hjemme paa Fre-
dag, svigter sit Hjem og
sine Børns dyreste Inter-
esser! Alle maa vi møde
og sætte
X ved Liste A.

gange advarede mod særønsker og understregede behovet for sammenhold og disciplin. Opstillingsmødet, der blev holdt i Teatersalen og startede kl. 20, blev ifølge avisen et tilløbsstykke med ca. 1000 deltagere.

Den store tilslutning havde avisen forudset og bragte derfor en mængde praktiske råd før mødet. F.eks. at ældre vælgere kom i god tid, så de var sikre på en siddeplads, at man undgik ”overflødig eller unødvendig Tale”, og at man huskede at medbringe en blyant, så mangel på skrivegrej ikke forsinkede afstemningen om listen. Opfordringerne slutter: ”Hold ud, til De har stemt”, hvilket tyder på en vis fornemmelse af, at mødet ville trække ud, hvilket det da også gjorde. Den færdige borgerliste, hvor lærerinden Olga Knudsen var eneste kvinde, var først klar efter midnat.

Der blev også holdt andre politiske møder end prøvevalgene. I Kolding og Horsens holdt Socialdemokraterne et åbent møde om kommunalpolitik med folketingsmedlemmet Peter Sabroe. Derudover var der i Horsens dagen før valget møde i Ridehuset med fagforeningskvinden og politikeren Andrea Brochmann. Byens fagforeninger var også aktive i valgkampen og havde for en stor dels vedkommende besluttet sig for at holde ”Møder for Medlemmerne med Damer”, så både arbejderne og deres hustruer fik information om valget. I Fredericia var Dansk Kvindesamfund vært ved et kommunalpolitisk foredrag, der primært drejede sig om skoleområdet.

Foreningen holdt også et møde, der drejede sig om at få opstillet kvinder

As Forsamlingshus.
Alle kommunale Vælgere i As Sogn indbydes til et Møde Fastelavnsmandag, Efterm. Kl. 2 1/2, for at drøfte det foreskaaende Sogneraadvalg.
Fiere Vælgere.

Prøvevalg.
I Anledning af det foreskaaende Sogneraadvalg indbydes Kommunens Vælgere til Møde Mandag den 22. ds., Efterm. Kl. 2 1/2, paa Gæstgivergaarden i Hovedgaard.
41,46 **Sogneraadet.**

Tag Valgkortet med.

—

Mandlige og kvindelige Vælgere maa endelig tage det dem for nogen Tid siden tilsendte Valgkort med. Derved letter de i høj Grad den enkelte Ekspedition under Valghandlingen.

Sagen er jo den, at Valgkortet indeholder det Løse-Nummer, Vælgerne har paa Valglisten.

Tag Valgkortet med.

til byrådet. Her blev foreslået tre kandidater: Fru vinhandler Christoffersen, fru telegrafmester Carstensen og fru bestyrer Frandsen, og man dannede derfor Kvindelig Kommunal Vælgerforening, som kom til at deltage i forhandlingerne på Fredericia Kommunale Vælgerforenings opstillingsmøde.

Også socialdemokraterne holdt offentligt møde i Fredericia, nemlig med kredsens folketingsmedlem redaktør Rasmussen om emnerne ”Kommunalpolitik og Kommunesocialisme”. Rasmussen, der selv var byrådsmedlem i Horsens, brugte sin hjemby som eksempel, men talte også om kvinderne, som endnu ikke alle forstår sig ”paa kommunale Anliggender”. Rasmussen fremhævede dog, at kvinderne særligt kunne gøre en indsats indenfor udvalgene, der arbejdede med alderdomsunderstøttelse, sygehuse og fattigforsorg.

Valget 1909

Kommunalvalget i 1909 foregik ikke på samme dag i hele Danmark, sådan som vi kender det i dag. Valgene startede 1. marts og skulle være afsluttet 15. marts. I området, som her er behandlet, var det sognekommunerne, som holdt valg tidligt i perioden. Valgene i Horsens, Kolding og Fredericia fandt sted fredag den 12. marts, mens valgdagen i Vejle var mandag den 15. marts. Det forskudte valg betyder, at aviserne er fulde af notitser om valgets udfald andre steder, og her ses avisernes politiske ståsted tydeligt. De socialdemokratiske aviser fejrer Socialdemokratiets resultater som valgsejre – også når der er tilbagegang, mens de borgerlige aviser omvendt benytter enhver lejlighed til at konkludere, at socialisterne har lidt nederlag, og borgerlisterne er gået frem.

På selve valgdagen var valgstederne åbne i to omgange. Først fra kl. 10 til kl. 13, så fra kl. 16 til kl. 20. Som i dag måtte valgstederne først lukke, når der ikke var flere tilstede, som ønskede at stemme. Flere steder var der organiseret transport, så også svagelige og ældre kunne komme frem til valgurnerne. I Horsens havde Socialdemokratiet et særligt tilbud til kvinder med børn. Børnene kunne nemlig anbringes ”under Tilsyn i Afholdshjemmets Sal” mellem kl. 16 og 18. Ønskede en småbørnsmor at stemme om formiddagen, kunne Socialdemokratisk Valgbureau i Kildegade rekvirere hjælp til pasning.

Valglokalerne var indrettet forskellige steder som f.eks. på lokale kroer, hoteller, i skoler, gymnastiksale og forsamlingshuse – samt på rådhusene. I Kolding foregik afstemning på Pigeskolen, hvor vælgerne blev fordelt på tre etager. I Vejle stemte man på 1. sal i byens rådhus, og i Fredericia foregik val-

Naar den kvindelige Vælger kommer ind i det hemmelige Rum, stemmer hun rigtigt ved at sætte
X ved Liste A.

Denne annonce, som meget konkret formidler, hvordan stemmeafgivningen skulle foregå, blev bragt i både Horsens og Fredericia Social-Demokrat. Stemmeboksen blev kaldt "det hemmelige rum".

get i Kommuneskolens Gymnastiksal. I Horsens var valglokalerne på Østre Kommuneskole i Kildegade. Her var vælgerne fordelt i forskellige klasseværelser efter efternavnets forbogstav.

I reportagerne fra valgdagen er det et gennemgående træk, at borgerskabet og også mange af dets kvinder stemte om formiddagen, mens arbejdsdagens afslutning skabte trængsel i valglokalerne omkring kl. 18-19, når arbejderklassens mænd og kvinder mødte op. I Vejle var der travlt allerede fra omkring kl. 16, og politiet blev tilkaldt for at regulere adgangen til valglokalerne, så der ikke blev overfyldt. Horsens Social-Demokrat bragte på selve valgdagen en dugfrisk stemningsrapport fra valget med opfordring til at huske at stemme. Avisen skrev; "I Formiddag mødte Overklassens Damer og Herrer i stort Tal...Det var Herrerne med de høje Hatte og Damerne med Strudsfer i Hatten, der dominerede."

Flere af de lokale aviser bragte små reportager fra valget. Her spillede

I Fredericia foregik valget i Kommuneskolens Gymnastiksal, som ses midt i billedet, der er fra 1914. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

kvinderne også en stor rolle. F.eks. skrev Kolding Avis, at "Det blev Kvindens Valgret, der satte Kulør paa Dagen", og avisen mente, at flere kvinder end mænd havde stemt. I Kolding var socialdemokraterne aktive i valgkampen lige til det sidste. Om eftermiddagen fredag den 12. marts lavede de optog med musikkorps og plakاتبærere, hvilket Kolding Folkeblad bemærkede var "til almindelig Moro". Kolding Avis beskrev også "de praktiske Følger af Kvindens Valgret. Udenfor stod Fatter og passede paa Barnevognen med de Smaa, mens Mutter var inde i det hemmelige Rum." Horsens Folkeblad beskrev, hvordan Højre havde "organiseret en Stab af unge Damer, som hele Dagen og til ud på Aftenen, lige til Valget sluttede, gik fra Dør til Dør og "purrede" Folk ud." Avisernes interesse samlede sig dog naturligt nok om valgets resultat.

Valgresultaterne

Stemmeoptællingen skulle ifølge valgloven foregå kort efter valgstedernes lukning samme dag eller hverdagen efter, så valgresultaterne blev forholdsvist hurtigt offentliggjort. I Kolding lukkede valgstederne kl. 20.15, og to timer senere bekendtgjorde den kongevalgte borgmester Schjørring valgresultatet. Ifølge Kolding Social-Demokrat ventede hundrede af vælgere på resultatet udenfor Pigeskolen, og da det var kommet: "forlod vore Partifæller...Skolegaarden under Afsyngelse af Socialistmarchen . I Vejle stemte borgerne helt til kl. 21, og stemmeoptællingen var derfor først færdig kl. 23.15.

I Fredericia lukkede valgstedet ca. kl. 20.15, og kl. 22.50 offentliggjorde

borgmesteren valgresultatet for en stor forsamling, der ventede i valglokalet. Ifølge Fredericia Avis var de forsamlede især socialdemokrater, som ikke en gang kunne ”stramme sig op til et Leve for de 6 nye socialdemokratiske Byrådsmedlemmer”. Fredericia Socialdemokrat fortæller, at der efter afstemningens afslutning blev serveret kaffe med cognac; ”Flasken blev vist stående paa Bordet mellem Valgfunktionærerne, de Tilforordnede og Byrådsmedlemmerne; men hvad – naar det kan bevirke, at d’Hrr. Ser dobbelt, saa---”.

I Horsens ventede vælgerne længe på valgresultatet, selvom afstemningen sluttede tidligere end i Vejle. Forklaringen kunne dagen efter findes i Horsens avis, idet ”Valgbestyrelsen og de øvrige assisterende Herrer efter Dagens slid spiste til Aften” før stemmeoptællingen. Herrerne havde åbenbart oparbejdet en vis appetit i løbet af dagen, for først hele to timer senere påbegyndtes optællingen af stemmerne. Stemmerne var talt op kl. 2.05 og efter udregningen af forholdstallene, der tog et kvartes tid, kunne resultatet offentliggøres. På grund af det sene resultat udsendte Horsens Avis lørdag formiddag en løbeseddel med valgets resultat.

Ligesom vi kender det fra i dag, samledes partiernes medlemmer og kandidater efter afstemningens afslutning for at diskutere valget og vente på resultatet. I Kolding mødtes Venstre på ”Kronborg”, hvor bl.a. Koldings første kvindelige byrådsmedlem fru Alba Dalsgaard holdt tale. I Horsens var Højre forsamlet i Håndværkerforeningens festsal og restaurationslokaler, hvor hr. Prandinis orkester spillede. Horsens Avis beskrev, hvordan orkesteret ”hele Aftenen havde maattet give det ene Extranummer efter det andet” og ”spillede næsten uafbrudt til Kl. 2”. De fleste af deltagerne holdt ud, til valgresultatet kom omkring kl. 2.30. Det blev modtaget med stor jubel og bifald, og herefter sluttede den mere formelle del af festen med nationalsangen og et leve for kvinderne samt et for de valgte byrådsmedlemmer. Festen fortsatte dog, og som Horsens Avis skrev varede det ”endnu længe...før man skildtes”. Venstre fejrede valget på Hejmdal og socialdemokraterne i Good Templarlogen i Kattesund. I Fredericia fejrede den kommunale vælgerforening valget i teaterets lokaler med forskellige fædrelandssange spillet af regimentsorkestret. Ifølge Fredericia Dagblad var der ”en ypperlig Stemning” med små taler, bl.a. af fru vinhandler Christoffersen, der blev Fredericias første kvindelige byrådsmedlem. Socialdemokraterne i Fredericia mødtes i Hotel Kronprins Frederiks teatersal fra kl. 19.30. I annoncen i partiavisen fremgår det, at da mødet ”vil faa en selskabelig Karakter, indbydes Partiets Medlemmer med Damer”.

I Kolding og Fredericia Byråd var der begge steder blevet valgt en kvinde ud af 15 medlemmer i alt, mens der i Vejle, hvor byrådet havde 17 medlemmer i alt, blev valgt to kvinder. Horsens Byråd fik fire kvindelige medlemmer ud af 19 og blev dermed den kommunalbestyrelse uden for København med flest kvindelige medlemmer.

De kvindelige byrådsrepræsentanter var fru vinhandler Christoffersen valgt på den kommunale vælgerforenings liste i Fredericia, lærerinderne frk. Olga Knudsen og frk. Thyra Skou, som blev valgt i Vejle for henholdsvis Borgerlisten og Socialdemokratiet, lærerinden fru Alba Dalsgaard valgt på Venstres liste i Kolding, samt lærerinden fru Sørine Buchwald, fru Juliane Winde, fru Karoline Jensigne Hansen og fru Maria Bendsen, der sad i Horsens Byråd for henholdsvis Venstre og Højre og for de to sidstes vedkommende Socialdemokratiet.

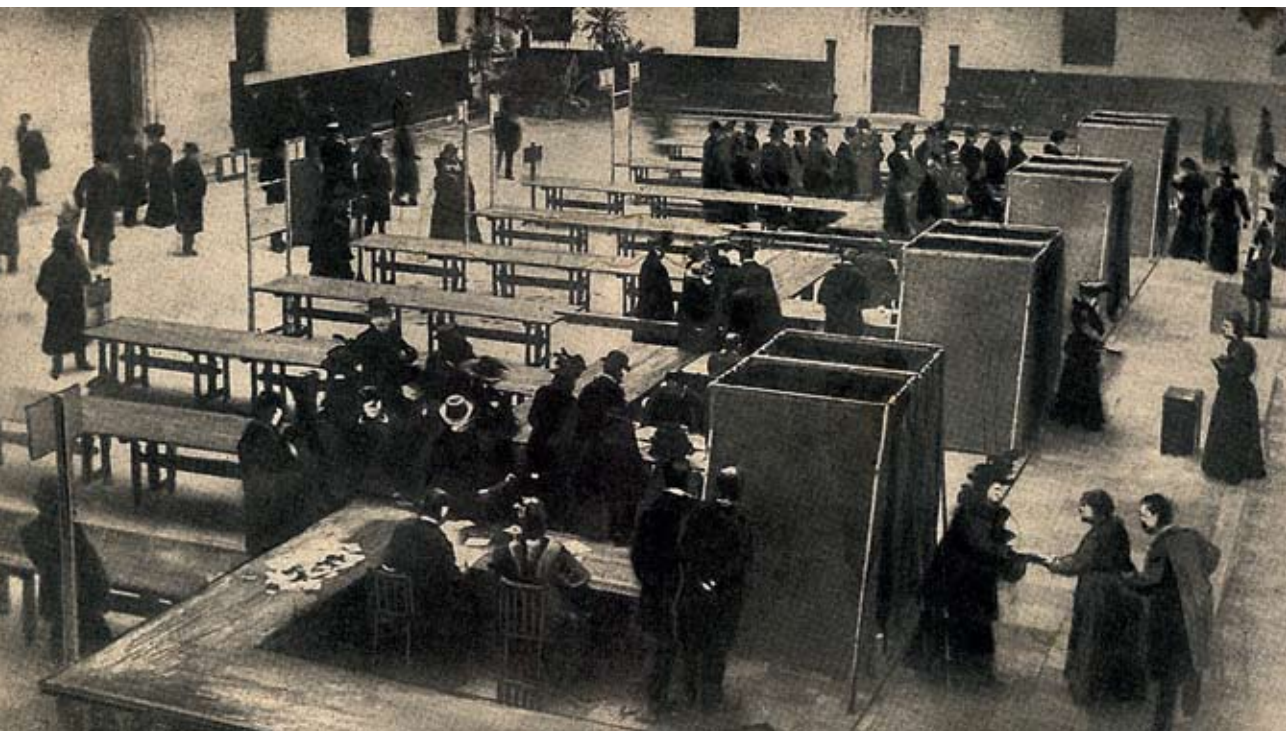

Foto fra valget til borgerrepræsentationen i København i 1909. Billedet blev bragt i et tysk tidsskrift med teksten: "Weibliche Wähler an den Wahlurnen bei den Kommunalwahlen in Kopenhagen." Valget i København blev fulgt tæt i provinsen, og de lokale aviser bragte flere reportager fra hovedstaden, hvor socialdemokraterne før valget havde lovet, at det røde flag ville komme til at veje over rådhuset. Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

Kun i fem af sognekommunerne i området blev der valgt kvinder ind, nemlig i Nebsager-Bjerre, Aale, Ølsted, Tamdrup og Hover Sogneråd hvor der i alt kom til at sidde syv kvindelige sognerådsmedlemmer. I Nebsager-Bjerre blev fru Cecilia Petersen valgt ind i det ni mand store sogneråd. Hun var stillet op på en liste fra Hornsyld og Tinghusene. I Aale, hvor sognerådet havde syv medlemmer, var de to valgte kvinder fru Karen Dahl Jensen fra Socialdemokratiet og fru Kirstine Bjerre fra husmandsforeningens liste. I Tamdrup Sogneråd blev fru Margrethe Vest valgt ind på en kvindeliste. Hun havde otte mandlige kolleger. Derudover blev to kvinder valgt ind i Hover Sogneråd på henholdsvis Socialdemokratiets og husmændenes liste, og en kvinde blev på en fællesliste valgt til Ølsted Sogneråd.

Ingen blomster til damerne i Vejle

Efter valgene konstituerede de nye byråd sig. Eftersom bykommunerne i 1909 stadig havde kongevalgte borgmestre skulle der ikke vælges borgmester, men de nye byrådsmedlemmer skulle fordeles i udvalg og kommissioner. Kvinderne fik typisk plads i udvalgene for alderdomsforsørgelse, fattigforsorg, undervisning, sygehuse, badeanstalter og legater. Dermed kom de til at deltage inden for de politiske områder, som de før valget i 1909 blev anset som særligt egnede til i kraft af deres ”varme Følelse og praktiske Sans” som et medlem af Dansk Kvindesamfund udtrykte det i Horsens Folkeblad.

Ved Kolding Byråds konstituerende møde ankom et bud med en buket roser, som den konstituerede formand, sagfører Lau, med et buk overrakte til Alba Dalsgaard ved mødets start. Alba Dalsgaard kvitterede med at udtrykke sit håb om, at ”De ikke maa blive alt for utilfreds med, at De har faaet kvinder ind i Byraadet. Forhåbentligt kan jeg faa Lov til at gøre et Stykke Arbejde her.” Lau indledte derefter mødet med en lille velkomsttale til medlemmerne, hvor Alba Dalsgaard fik en særlig velkomst. Til mødet var mødt flere tilskuere frem, også flere kvinder. Vejle Byråd holdt sit første ordinære møde 13. april, efter at konstitueringen var foregået på et lukket møde. I den anledning bemærkede Vejle Amts Folkeblad, at der ikke var nogen formel velkomst til de nye medlemmer, og at ”Damerne fik ingen Blomster.” Dagsordenen for mødet var kort, men i behandlingen af et punkt om ”Børns og Unge Menneskers Arbejde” kom der gang i diskussionen mellem byrådsmedlemmerne, og begge de nyvalgte kvindelige medlemmer havde ordet.

Horsens Byråd havde inden sit konstituerende møde 1. april fordelt ud-

valgsposterne, så mødet blev kort. Inden mødets start blev de nye medlemmer ”og ikke mindst de fire kvindelige Medlemmer” budt velkommen. Der var få tilskuere, og de kvindelige medlemmer nåede ikke at tage ordet på deres første møde.

I Fredericia foregik det konstituerende møde 7. april. Her blev Martine Christoffersen budt velkommen bl.a. med ordene ”Man siger jo, at en Svale gør ingen Sommer, men jeg føler mig dog overbevist om, at de Forventninger, som man har haft til Kvindernes Deltagelse i det kommunale Liv, i dette Tilfælde ikke vil blive skuffede.” Aviserne er ikke enige om antallet af tilhørere til mødet. Fredericia Dagblad skrev, at der var få, mens Fredericia Avis noterede sig, at der var en del bl.a. en dame, mens Fredericia Socialdemokrat skrev, at der var fire tilhørere – fire gange så mange som der plejer.

I byerne satte sognerådernes første møder ikke spor i aviserne, men to af kvinderne Margrethe Vest fra Tamdrup Sogneråd og Cecilia Petersen fra Nebsager-Bjerre Sogneråd var aktive i henholdsvis Landsforbundet for Kvinders Valgret og Dansk Kvindesamfund og fortalte om deres første tid som sognerådsmedlemmer til foreningernes medlemsblade Kvindevalgret og Kvinden og Samfundet. Margrethe Vest fortalte, at hun blev budt velkommen i sognerådet med en lille tale, hvori sognerådsformanden sagde, at han regnede med, at hun ”særlig ville varetage Kvindernes Interesser i Sognet”. Margrethe Vest svarede, at hun ønskede at blive set som et sognerådsmedlem, ”der var villig til at gøre et hvilket som helst Arbejde i Sognets Tjeneste.” Om møderne skrev hun, at de mindede om ”hyggelige Diskussionsmøder”, hvor hun kunne ”fristet til at strikke paa en Strømpe”. Nebsager-Bjerre Sogneråd holdt sit første møde 31. marts, og Cecilia Petersen skrev et år efter ganske kort, at hun havde arbejdet i fattig- og forsørgelsesudvalget og skolekommissionen og særligt været glad for arbejdet med skolerne.

Uden svaler ingen sommer

Lige så forskellig som kvindernes start blev i by- og sognerådene, lige så forskellig blev udviklingen efter 1909. Ved de følgende ni kommunalvalg fra 1913 til 1950 var det kun i Vejle og Horsens, at der ved samtlige valg kom kvindelige repræsentanter i byrådene. I Fredericia var der tre og i Kolding to valgperioder uden kvindelige byrådsmedlemmer, og i de fem sogneråd var kvinderepræsentationen bestemt ikke kommet for at blive. Nebsager-Bjerre og Ølsted Sogneråd fik ikke indvalgt kvinder ved nogen af de efterfølgende

Alba Dalsgaard arbejdede som 30 procent af de indvalgte kvinder i 1909 som lærerinde. Hun blev født i 1878 og var dermed en af de yngre lokalpolitikere, valgretsaldere var nemlig 25 år. Alba Dalsgaard blev valgt som nr. 3 på Venstres liste i Kolding. Foto: Kolding Stadsarkiv.

valg frem til 1950. Hover Sogneråd fik først i 1943 sin anden valgperiode med kvindelige medlemmer, og Tamdrup Sogneråd havde ingen kvindelige medlemmer frem til 1933. Sognerådet i Aale fik en kvinde valgt ind ved valgene i 1913, 1917, 1921, 1943 og 1946, og var således det sogneråd, hvor kvinderepræsentationen holdt ved længst, men ved de øvrige valg kom ingen kvinder ind. En enkelt svale gør så sandelig ingen sommer!

Noter:

1 Anna Wowk Vestergaard, f. 1980, cand. mag. i historie og museologiske studier. Museumsinspektør på Horsens Museum.

Kilder:

Aviser fra 15. februar til 15. april 1909: Fredericia Avis, Fredericia Dagblad, Fredericia Social-Demokrat, Horsens Avis, Horsens Folkeblad, Horsens Social-Demokrat, Kolding Social-Demokrat, Kolding Folkeblad, Kolding Avis, Vejle Amts Folkeblad.

Dansk Kvindebiografisk Leksikon www.kvinfo.dk/side/170/

Dansk Kvindesamfundsmedlemsblad Kvinden og samfundet www.kvinfo.dk/side/471/

Landsforbundet for Kvinders Valgrets medlemsblad Kvindevalgret www.kvinfo.dk/side/471/
Andersen, Anna Wowk og Nielsen, Karen Jermin (2006). "Disse Sager er jo særligt for Kvinderne" – Kvindelige politikere i kommunalbestyrelser og Rigsdag i første halvdel af det 20. århundrede, speciale ved Historisk Afdeling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet 2006.

Busch, Birgit, Den danske kvindesags historie indtil opnåelsen af den politiske valgret, i Petersen, Ellen Strange (red.), Kvinderne og valgretten, København 1965.

Vestergaard, Anna Wowk. "At hævde os som Personligheder, og ikke blot som Kvinder" – Kvinder i politik, Vejle 1909-1950, i Vejlebogen 2007.

Lov om kommunale valg, 20. april 1908. Lovtidende 1908, København 1909, s. 334ff.

Turbinesøen og Elværket 1917-66

NU LÆGGER NATUREN SINE LÆGENDE PLANTER HEN
OVER OMRÅDET. MEN INDEN FOR DE SIDSTE 100
ÅR HAR DER I DETTE OMRÅDE UDSPILLET SIG BÅDE
STRID, RETSSAGER OG EN DÆMNINGSKATASTROFE.
DET HANDLER OM DEN FORSVUNDNE TURBINESØ VED
SPJARUPGÅRD NORD FOR EGTVED.

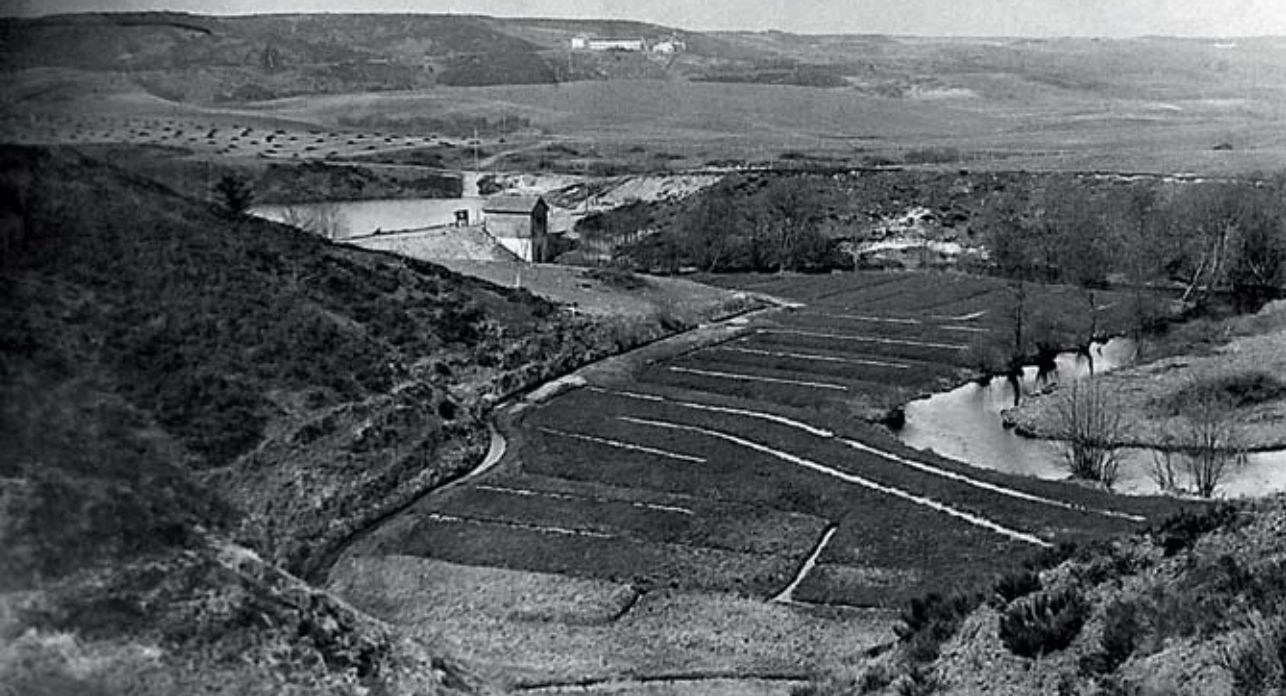
AF LARS PETER LUND¹

Hvordan starten af elværket og opstemningen ved Egtved Å egentlig er foregået, har man desværre ingen steder fået nedfældet, og ingen nulevende kan berette om det. Men det har utvivlsomt været en stor beslutning for Egtved Sogns beboere, dengang under 1. verdenskrig, hvor forsyningerne var knappe af brændstof til det andels-elektricitetsværk, man havde oprettet i 1908 i Egtved, og som efterhånden havde fået flere og flere andelshavere.

Bestyrelsen for elværket fik i 1916 bemyndigelse til at købe en ejendom på ca. 15 ha. af Lars Ravn, Holt Krog. For her ved de stejle skrænter nordøst for Nybjerg Mølle, hvor Spjarupgårds jorder lå på den ene side og Bøgvadgårds på den modsatte side, havde man fundet et hensigtsmæssigt sted at bygge en fem meter høj dæmning tværs over dalen. En spunsvæg af svære træstammer blev først nedrammet, derpå fyldte man dæmningen op med jord og ler fra skrænten. Der er stadig et kæmpe hul i bakken, hvorfra jorden er taget. Samtidig blev selve turbinebygningen og en fri-sluse etableret. Der dannedes således en sø ovenfor det inddæmmede areal, som var ca. 150 meter bred ved dæmningen og strakte sig ca. 700 meter opstrøms. Dybden var ved dæmningen ca. tre meter og aftog så naturligt op til en gammel hulvej, ”Æ Tyvgrow”, hvor der var en bro over åen ved ”Æ Tyvsti” (en gammel kirkevej fra Spjarup til Egtved).

Turbinehjulet kunne give strøm til en dynamo på ca. 60 HK, elektriciteten var jævnstrøm lige som på værket i Egtved. De to anlæg blev forbundet med en luftledning, og senere med en anden luftledning over Spjarupgårds jord og videre til Spjarup og mod Egtved.

En retssag med dens mange knudrede ord fra først i trediverne giver et interessant billede af de genvordigheder, som både elværket og forbrugerne

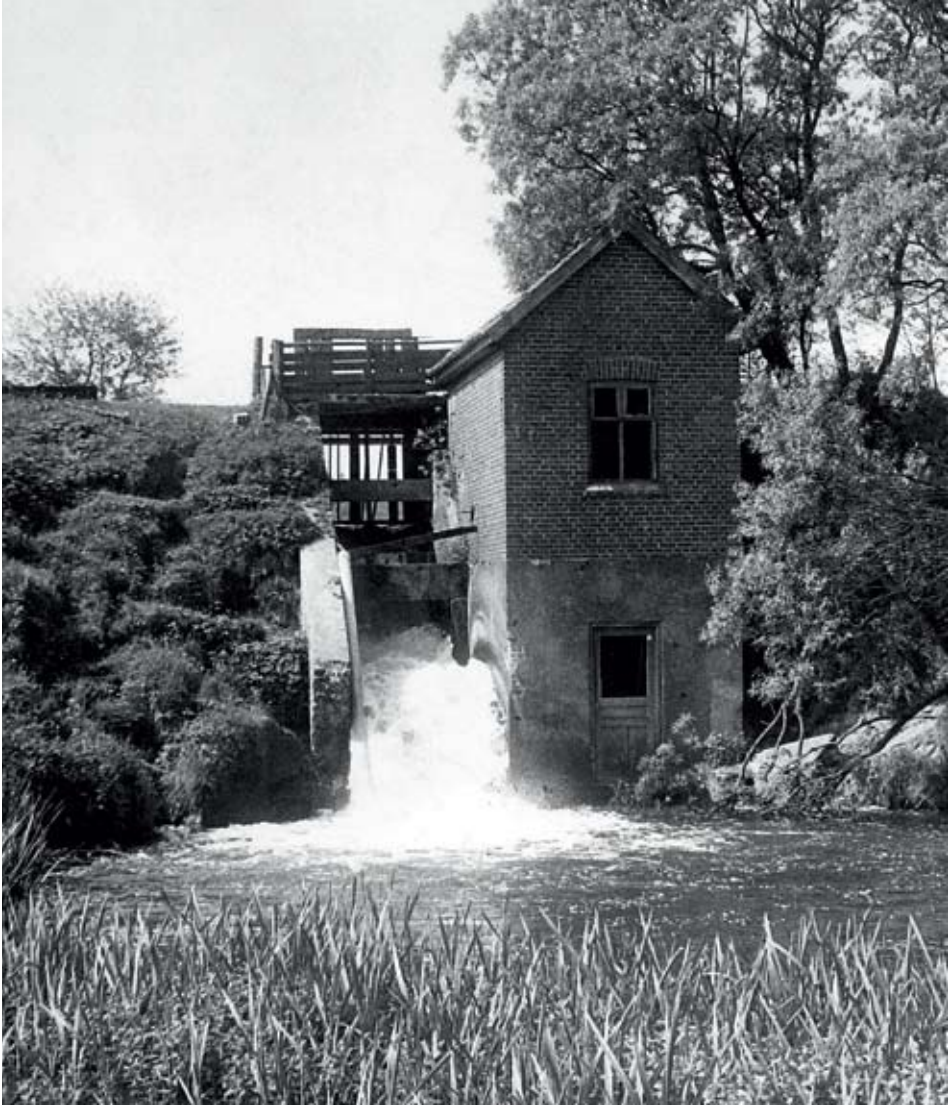

Turbineanlægget nyetableret med Spjarupgård i baggrunden. I forgrunden ses en overrislingseng tilhørende Turbinegården. Foto fra 1918. Bemærk det åbne landskab. Egtved Lokalkiv.

havde de første år med strøm fra Turbineværket. Sagen var den, at luftledningerne åbenbart var alt for små til at kunne give en nogenlunde ensartet styrke. Samtidig gav dynamoen også varierende effekt, og dette gjorde det vanskeligt at holde eldrevne maskiner i et jævnt forløb. Glødelamper og elsikringer sprang i én uendelighed.

Svend Lund på Spjarupgård var nærmeste aftager og var således den hårdest ramte af disse varierende spændingsforhold. Derfor fik han fri proces ved landsretten, hvor han påstod at have et erstatningskrav på godt 3.000 kr. for ødelagte maskiner og installationer, en stor sum midt i den værste landbrugs-krise, hvor en ko kunne sælges til 25-35 kr.

To skøns mænd, en installatør og en driftsbestyrer fra Kolding blev sat til at vurdere både sagsøgte og sagsøgers påstande. På i alt 10 maskinskrevne sider prøver de at vurdere forholdene. Det er dog vanskeligt i 1932, hvor der var gået fire år siden, Spjarupgård selv afbrød kraftinstallationen fra værket. Her følger et uddrag fra redegørelsen:

Turbinehuset med dynamoen på 1. sal. Frislusen til venstre. Senere bliver der bygget endnu en overløbssluse. Fra Spjarupgårds fotoalbum.

"I Besøget deltog en Repræsentant for hver af Parternes Sagfører for at undersøge Forholdene, saavel paa Spjarupgaard som paa Turbineværket i Spjarup....

Kraftinstallationen fandtes at være i meget defekt Stand paa Gaarden, hvorledes Beskaffenheden har været paa det Tidspunkt, da den endnu var i Brug, var det umuligt at danne sig et Skøn over.

I Resterne af de Sikringselementer, hvori formentlig Sikringerne for den 6 HK Elektromotor var anbragt, fandtes siddende Bundskruer mærkede 20 Ampere....

Lysinstallationen i Stuehuset syntes at være i brugbar Stand. Bundskruer var mærkede 6 Ampere...

Undersøgelsen blev derefter forlagt til Turbineanlægget, som viste sig at bestaa

af en Turbine af Fabrikat Th. Mabler, Vejle med direkte koblet Jævnstrømsdynamo af Fabrikat Th. B. Thrige Odense. Paa Dynamoens Mærkeskilt fandtes følgende Angivelser: Nr. 86449, TypeCR22s, 32 Kilowatt, 500/600 Volt, 64/53,3 Ampere. Turbinen blev af Formanden for Egtved Elektricitetsværk, Gaardejer S. Olesen, Hjelmdrup angivet at være den ved Anlæggets Bygning opstillede, medens Dynamoen opgaves at være opstillet i 1924 i Stedet for en tidligere Dynamo, som var blevet drevet af Turbinen ved Remtræk. Ved senere Korrespondance med Th.B. Thrige har vi faaet oplyst, at den nævnte, remdrevne Dynamo havde Fabrikat "Dansk Elektro-Maskin" Odense, TypeD 17, 32 Kilowatt, 440/600 volt, 215 Omdr."

Den nuværende Dynamo er forsynet med Spændingsregulator for Haandbetjening uden Indretning for automatisk Spændingsregulering, og efter hvad vi kunne faa oplyst, skal den tidligere Dynamo have været forsynet med lignende Anordning for Spændingsregulering. Den for Dynamoen værende Fordelingstavle bar tydelige Spor af at være ændret flere Gange.

Foruden Amperemeter, Voltmeter og Sikringer findes nu paa Tavlen anbragt en to-polet Knivafbryder med Relæ til automatisk Udløsning af Afbryderen ved høj Spænding samt en én-polet Knivafbryder med Relæ til Udløsning af Afbryderen ved Nulstrøm til Forhindring af, at Dynamoens ved for stærk Nedgang i Omdrejningstallet udsættes for Returstrøm fra Ledningsnettet og kommer til at arbejde som Motor. Om der har været en tilsvarende Ordning tidligere, kunne vi ikke faa nogen Oplysning om, og Firmaet Glud & Nielsen i Vejle, som i sin tid havde bygget Anlægget, er opløst, hvorfor der ikke har kunnet søges nærmere Oplysninger derfra...

Endelig aflagdes Besøg paa det i Egtved By værende Elektricitetsværk, hvis Kraftmaskiner er Diselmotorer, for ved Forespørgsel til Værkets Bestyrer Johansen, som vistnok har passet Værket siden dets Anlæg, at søge Oplysning om, hvorledes Driften af Turbineanlægget havde været paa det i Sagen omhandlede Tidspunkt, samt om, hvorledes Turbineanlægget og Værket i Egtved da havde samarbejdet. Bestyreren kunde intet sige herom, han angav i det hele taget kun at have ringe Kendskab til Turbineanlægget, da hans Bestilling kun bestod i Pasning af Værket i Egtved. Vi maatte derfor opgive at faa nærmere Oplysninger af ham.

Der blev ikke foretaget nogen Undersøgelse af Luftledningsnettet, da dette, efter en fra Installatør Jobs. Jensen, Aagaard, foreliggende Meddelelse af 23/10.32 til en af de i Sagen tidligere udnævnte Skønsmænd, Ledningsinspektør Simonsen, Kolding, er saa at sige fuldstændig ombygget i Aaret 1931 paa Strækningen mellem Værket i Egtved og Turbineanlægget samt herfra over Spjarupgaard til Spjarup By, hvorved Forholdene maa siges at være fuldstændig ændrede.

Skønsmændene brugte herefter flere sider på at sandsynliggøre store yder-

Glimt fra fortidens landskab omkring 1930 med søen og de endnu sparsomt bevoksede skråninger ned til Turbinesøen, der var ca. 150 x 500 meter lang. Fra Spjarupgårds fotoalbum.

grænser i spændingen på installationen, især så tæt på værket som Spjarupgård ligger. Noget bestemt kan de dog af gode grunde ikke udtale sig om, men vil ikke udelukke en variation mellem 300 og 600 Volt, når eksempelvis Turbineanlægget af den ene eller anden grund har været ude af drift. At der sandsynligvis har været store gener ved de omtalte arbejdsredskaber som tærskværk, kværn og hakkelsesmaskine, men at de næppe af den grund er ødelagte, som påstået af sagsøger. Derimod vil der efter al sandsynlighed være et stort forbrug af glødelamper og af sikringer, med de store strøm-variationer gården har været udsat for.

Elværket afleverede til Landsretten to maskinskrevne sider med modtræk for anklagerne om dårlig og uregelmæssig strømlevering.

Heri gør det gældende, at udbygningerne ikke er tætte, så der let kommer fugt til installationerne, at indkøb af en ny traktor til at trække de nævnte maskiner ikke kan være Elværkets sag, at den omhandlede 6 Hk motor før har været benyttet udendørs til tørveproduktion og derved var misligholdt, at der fra 1924 til 1926 kun var forbrugt 116 Kw. kraftelektricitet til en pris af 40 kr. og at der fra 1926 til 1932 kun er leveret lys, og hvor værket da afbryder strømmen, fordi ejeren ikke har betalt en regning på i alt 880 kr. og 43 øre, og endelig at erstatningskravet nu er forældet.

Dommen afsiges den 28. februar 1933 og frikender helt Elværket for erstatningsansvar. Selve dommen fylder tre maskinskrevne sider, og begrundel-

Spjarupgårds "forbudte" robåd. Fra Spjarupgårds fotoalbum.

sen for afgørelsen er, at strømvariationer ikke skønnes at kunne undgås ved et sådant turbineanlæg, og at luftledningerne nu efter en total udskiftning ikke kan bedømmes som ansvarlig for samme. Svend Lund dømmes samtidig til at betale sin regning med påløbende renter, samt 200 kr. til sagens omkostninger for Elværket.

Altså var det et totalt nederlag for min far, Svend Lund. En afgørelse, som utvivlsomt har været med til at præge hans særstandpunkter i almindelighed og i særdeleshed hans politiske og yderliggående holdninger, hvor han som nyetableret ung landmand var på nippet til at måtte forlade sin gård i de dårlige økonomiske tider først i trediveerne.

Det er dog også tydeligt, at Elværket har haft store problemer med at levere en ordentlig og jævn strømstyrke til sine forbrugere i de første år. Hvorfor udskifter man ellers de oprindelige luftledninger, og hvorfor må driftsbestyreren ikke udtale sig om driften, og hvorfor var der sat andre relæer op til at regulere strømmen fra Turbineanlægget?

Turbinesøen var i min barndom en dejlig og spændende legeplads. Vi havde en robåd liggende, som vi både fiskede og badede fra. I begyndelsen fangede vi ret store ørreder i søen, men efterhånden kom der gedder i over-tal. De var en hel plage, og vi børn skød mange om foråret, når de stod på lavt vand. Skød man ned ved siden af en sådan stor krabat, blev den lammet et øjeblik og kunne hales indenbords. Det værste var, når vi skulle spise disse

gedder, de var så fyldte med små ben, at vi havde det svært med at få disse fisk med hjem.

Først i 40'erne købte min morbroder Ebbe Jacobsen, der boede i København, et stykke jord af skrænterne på Bøgvadgård, og her byggede han en feriehytte, som vi sejlede over søen til, både når de var på ferie fra København, men også fordi der var mange herlige blåbær ovre på deres side af søen. Hvert forår skulle båden tjæres, inden den kom i vandet. Det var ikke altid, man passede på med dette arbejde, og hvis man fik for meget tjære på sig en sådan solskinsdag, kunne man blive slemt forbrændt.

Det var kun en ganske lille del af søen, som Elværket havde jord til, men alligevel prøvede det efter den vundne retssag, at forbyde vores båd og sendte brev herom. Det tog vi os nu ikke af, jeg husker tværtimod, at vi drillede manden, der boede på Turbinegården, og som havde det daglige opsyn med turbinen og stemmeverket. I hans tid blev der også igen piloteret foran dæmningen, ligesom der blev bygget en ny fri-sluse, der kunne tage store pludselige vandmængder i åen. Særligt i tøbrudsperioder kunne der komme så meget vand, at den almindelige sluse ikke kunne tage presset.

Jævnstrøm var ikke sagen

På Spjarupgård bliver der først genetableret elektricitet i 1942, og det var noget af en lettelse også for os børn, der godt kunne være bange i mørke, når

Stryget, hvor turbinens dæmning lå før. Endnu fornemmes kraften i vandet.

Foto: Lars Peter Lund.

der kun var petroleumslygter og stearinlys til rådighed. Som årene gik, blev det dog mere og mere mærkbart, at jævnstrøm ikke var fremtiden. Den blev godt nok produceret billigt ved Turbinesøen, men var kun en dråbe i det stadig stigende forbrug. Samtidig blev flere og flere maskiner nu fremstillet til vekselstrøm. Derfor begyndte forbrugerne hos Andelsselskabet Egtved Elektricitetsværk at kræve en anden ordning, og Kolding Omegns Højspænding, i daglig tale KOH, overtog elektricitets-leverancen i 1964.

Elværkets bygninger var da allerede blevet udlejet med forkøbsret til det nystiftede andels-fjernvarmeværk i Egtved, som endelig købte bygningerne i 1966 for godt 73.000 kr. Siden er disse bygninger og anlæg udvidet betydeligt til et moderne naturgasfyret kraft-varmeværk, som forsyner det meste af Egtved. Men den nye vekselstrøm, der kom først i 60'erne, krævede helt andre installationer og luftledninger og var en ret dyr affære for den enkelte, men det havde været endnu dyrere at vente meget længere med at skifte de gamle jævnstrømsanlæg ud.

Dermed var Turbineanlægget blevet overflødigt, og det startede et bittert slagsmål blandt sognets beboere om salg af Turbinegården i 1966. En generalforsamling om et eventuelt salg til private højestbydende eller til kommunen blev den mest bevægede i årevis i Egtved Sogn, står der i et avisreferat.

Med 142 stemmer for og 50 imod blev det vedtaget at sælge til kommunen for 125.000 kr. De 50 stemte for at sælge til højestbydende, som var P. Klaaborg, der da boede i Grønland, og som havde budt 140.000 kr.

Såvel Elværkets formand Tage Kristiansen som sognerådsformand Jens Møller blev stærkt kritiseret for deres håndtering af opgaven, især af Axel Vilhelmsen. Men mange støttede også Sognerådets beslutning om køb til gavn for alle beboere, der således kunne benytte arealet til rekreative formål, som det blev fremhævet. Også Turistforeningen og Borgerforeningen ville have kommunen til at erhverve ejendommen.

Dambrugerne derimod var meget betænkelige og ville helst have Turbinesøen nedlagt, nu der ikke mere blev produceret strøm- De var bange for konsekvenserne ved et dæmningsbrud. Efter referatet havde et utal ønsket ordet på generalforsamlingen, men resultatet var der ingen usikkerhed om. Kommunen skulle købe. Men sådan gik det jo ikke!

Der ligger på lokalarkivet et brev dateret 12. juni 1968 fra advokaterne Hove i Kolding, hvori det kraftigt frarådes sognerådet at lade skødet tinglyse. Grunden er, at Vilhelmsen truede med retssag om gyldigheden af generalforsamlingens beslutning, idet han bl.a. fremhæver, at der har deltaget personer

i afstemningen, som ikke var andelshavere, og advokaterne vil heller ikke afvise, at han vil kunne få medhold.

Det får sognerådet til at lade sagen gå i stå, Turbinegården bliver igen udbudt, og nu købte sølvsmedene Anni og Bent Knudsen, Kolding, ejendommen i 1969 og lavede en delvis modernisering af bygningerne, hvor Gerda og Tage Sørensen havde boet og havde været det seneste bestyrerpar.

Der havde ligget et par sommerhuse på lejet grund, men de fik ikke deres kontrakt fornyet. De nye ejere fik ikke de tilladelser, de havde forventet, så efter otte år var Turbinegården atter til salg.

Klaus Rygaard købte derefter gården i 1977, han var forretningsmand i Zambia og brugte kun ejendommen i sine ferier. Derved var der ikke meget opsyn længere, hverken med dæmning og afløb. Det skulle snart vise sig at blive katastrofalt.

Dæmningsbrud

Efterhånden var søens størrelse og dybde skrumpet mere og mere ind. Faktisk var der kun en rest af sø tilbage lige ved dæmningen, ellers snoede åen sig som før igennem de lag af sand og slam, der i årernes løb havde aflejret sig i søen. Egtved Å har hele vejen fra Egtved og ned forbi Nybjerg Mølle et stærkt strømfald, og det bevirker et naturligt stort skred af fast materiale, som så bundfælder sig i roligt vand. Derved var den ellers store sø endt som en skygge af sig selv. Det fik flere, især dambrugere, til at tvivle på den gamle dæmnings holdbarhed.

Som det var frygtet, skete der så et alvorligt dæmningsbrud efter en orkan og en regnvejrperiode den 9. oktober 1988. Slam, sand og vand fossede ned forbi frislusen og skabte et gabende hul i dæmningen.

Den nærmeste dambruger, Thorkild Uth, blev mødt af et nærmest chokerende syn, fisk i hundredtusindvis lå døde eller gispede efter ilt, idet deres gæller var lukkede af mudder.

Selv med en hurtig indsats fra Egtved Brandvæsen og fra Sydjyske Civilforsvars side lykkedes det kun at redde ca. halvdelen af de tre nærmeste dambrugs fisk. I flere døgn blev der pumpet tonsvis af vand i minuttet fra Spjarup Bæk og ud i dammene, medens der stadig i Egtved Å blev revet mudder fra Turbinesøens bund ned forbi dambrugene.

Entreprenør Anton Knudsen prøvede med tungt materiel at sætte jernplader ned i bruddet, men med ringe held. Vandet i resten af søen var nu

De synlige rester af den en gang fire meter høje turbinedæmning. Foto: Lars Peter Lund.

helt forsvundet, og der var sket store skader på dambrugene helt ned forbi Refsgård.

Rygaard og hans forsikringsselskab måtte efterfølgende punge ud med et anseligt beløb i erstatning, men alligevel havde dambrugerne lidt et stort tab. Efterfølgende så det hele noget miserabelt ud nede ved åen i de ellers så unikke naturomgivelser. Noget måtte der ske, og Vejle Amt blev inddraget, da søen var omfattet af naturfredningsloven. Det var derfor amtet, der bestemte, hvorvidt dæmningen skulle genopføres, eller man skulle prøve at genetablere naturen som for 70 år tilbage.

Amtet genopretter

Klaus Rygaard var vist blevet træt af hele denne ballade med opsyn og erstatning, så ejendommen blev igen sat til salg, og vores søn, Henrik Lund, var interesseret, han er jo også vokset op med bakkerne og søen som nabo i hans barndom.

Siden 1993 har han ejet Turbinegården og haft fast bopæl der i en halv snes år. Han har helt ombygget og moderniseret stedet, så både naturen og boligen nu er en sand idyl. Inden købet havde han dog fået tilsagn fra Vejle Amt om en gennemgribende naturopretning ved dæmningen og åen. Ellers var der heller ingen forsikring, der ville tage ejendommen.

Ved den tidligere sø er der nu et stensat og snoet stryg på flere hundrede meter både ovenfor og nedenfor den tidligere dæmning. Kun ganske få rester af den store dæmning kan anes i begge sider af dalen, og bunden af den tidligere sø er i dag fast eng, hvor åen løber igennem.

Gravemaskinerne havde arbejdet på projektet i mange måneder, og flere lastbiler havde kørt i rutefart ned gennem Spjarupgård med sten, sådan at bunden blev stabil og kunne tåle den stærke strøm uden risiko for yderligere skader. Samtidig gav det vildfiskene gode forhold for at komme op og gyde. I det hele taget er de mange stemmeværker i åen nu efterhånden blevet ombygget, så der er fri passage, både for laks og havørreder helt ude fra Vejle Fjord og op forbi Egtved By.

Det er meget forandret fra min barndom, dengang var bakkerne græsklædte og næsten uden bevoksning, og Turbinesøen var en attraktion, der trak mange besøgende til. I dag kommer der også mange ned forbi den forsvundne sø. Fredningsmyndighederne har lagt en natursti, der udgår fra en parkeringsplads i Bøgvad, går langs bakkekammen og ned forbi stryget over Spjarupgårds jorder og kommer forbi Nybjerg Mølle og "Paradiset" i Tågelund, inden den returnerer op til parkeringspladsen ved Højdalgård.

En krævende spadseretur, men en imponerende naturoplevelse, også selv om det vide udsyn ikke mere rækker så langt, som da jeg var barn.

1 Lars Peter Lund, fhv. gårdejer, bor i Egtved og arbejder med Egtvedegnens historie.

Sådan ser bunden af den tidligere Turbinesø ud i dag. Foto: Lars Peter Lund.

Bro over Lillebælt i 75 år

I 2010 ER DET 75 ÅR SIDEN, DEN GAMLE LILLEBÆLTSBRO BLEV INDVIET. FORUD VAR GÅET 80 ÅRS POLITISK TOVTRÆKNING, EN ÅRELANG STREJKE, OG DESUDEN BANEDE BROEN VEJ FOR DE FØRSTE BILSKATTER. DET VAR GENFORENINGEN, DER SATTE SKUB I BROBYGGERIET.

AF JOHN JUHLER HANSEN¹

Den 14. maj 2010 har der været fast forbindelse over Lillebælt i 75 år. De første 35 år kunne den første Lillebæltsbro klare trafikmængden, som især voksede efter 1960. Året efter i 1961 blev det besluttet at bygge en motorvejsbro over Lillebælt. Den blev taget i brug den 21. oktober 1970. Første del af historien om den gamle Lillebæltsbro bringes i denne årbog. Næste år rundes historien om den gamle Lillebæltsbro af, samtidig med at der fortælles om motorvejsbroen over Lillebælt.

I 1983 besluttede SID, der organiserer de ufaglærte arbejdere (i dag fagforeningen 3F), at udgive et 5-bindsværk om arbejdsmandens historie. Der blev holdt en række møder herom landet over, og SID Middelfart besluttede, at afdelingens andel af forbundets projekt skulle være et møde for de lokale "brobisser". Det var øgenavnet for de arbejdere, som i årene 1925 til 1935 havde været ansat ved byggeriet af den første Lillebæltsbro. Min hustru, Sanne, og jeg var tovholdere for dette lokale projekt, som i 1985 mundede ud i en udstilling lokalt i anledning af 50-års jubilæet. Næste år er der igen en rund dag at fejre. Fast forbindelse gennem 75 år og begge broer til sammen i drift gennem 115 år.

Bitterlig kold broåbning med folkefest

Tirsdag den 14. maj 1935 foregik indvielsen af Lillebæltsbroen. Oprindeligt var det planlagt, at byggeriet skulle tages i brug i juli 1935. Men i oktober 1934 indgik brobyggerfirmaet Monberg & Thorsen en aftale med DSB om

Da de røde lyntog havde sprængt snoren og indviet Lillebæltsbroen, væltede de mange tusind gæster ud på broen for at være blandt de første til at tage den i brug.

at fremrykke arbejdet, således at broen kunne være færdig til DSBs køreplansskifte 15. maj 1935.

Dagen før stod Vestfyn og Fredericia på den anden ende, for kong Christian X, statsminister Thorvald Stauning og hele det officielle Danmark skulle deltage i den officielle indvielse. Middelfart Social-Demokrat skrev:

”En historisk dag. Dens lige findes næppe. Vore store nationale mindedage blegner i lyset fra det gigantiske søvglinsende jernspind, der nu spænder fra bred til bred og gør to store landsdele til ét. End ikke i Naziland på en større afgudsdyrkelsesdag kunne man arrangere det bedre eller flottere. En mærkedag i Danmarks Riges og det danske folks historie.”

Man havde forventet 100.000 gæster, men vinteren havde endnu ikke sluppet sit tag, så der kom ”kun” 40.-50.000. Kongeskibet ankom til Middelfart Havn kl. 13.00, hvor statsminister Thorvald Stauning modtog kongen. DSB bevilgede penge til de to byer: I Fredericia blev beløbet brugt til en stor of-

ficiel middag for indbudte gæster, mens man i Middelfart valgte at arrangere en fest for det brede folk.

I Middelfart varede festligholdelsen fra kl. 8 morgen til midnat. Og alle arrangementer var gratis. Samtlige byens arbejdspladser lukkede kl. 12, for alle ville op og se indvielsen og bagefter deltage i den lokale folkefest.

På brohovedet skulle DSBs nyanlagte Restaurant Broen danne midtpunkt for den officielle indvielsesceremoni. Fyns Stiftstidende var nu ikke videre imponeret af den nye statsrestaurant med plads til 200 gæster og skrev:

”Den forladte guldgraverbarak ved broen ligner mere en øde saloon i et forladt Klondyke, hvor engang guldgravere og andre eventyrjægere spillede og drak, end om den store, moderne restaurant, man venter at finde ved et så imponerende ingeniørværk.”

Folkets røst lod sig også høre i samme avis: Kørelærer Nielsen kaldte broen for ”automobilisternes drøm”, fordi det var slut med både at være dyrt og besværligt at komme over bæltet. En benzinforhandler regnede med, at Fyn ville få et øget benzinsalg på 35-40 procent. Odensehotellerne forventede den bedste sæson nogensinde. Og ølkusk Hans Jørgen Petersen vurderede broen ud fra omsætningen af øl:

”Rent ølmæssigt set har broens arbejdere været ualmindelig gode kunder hos Odense-bryggerierne. Men selv om det nu er forbi, tror jeg nok, vi skal genvinde det på den anden side af bæltet.”

Hvor den officielle åbning ved Restaurant Broen skulle finde sted, var der plads til 6.000 mennesker. Langt de fleste af tilskuere overværede derfor festligheden neden for dæmningen. For at de overhovedet kunne høre talerne, blev der anbragt 15 store højttalere, som det tog 50 mand 10 dage i døgndrift at opstille. Det havde sneet natten før, og ved indvielsen frøs alle bravt. Gæsterne fra hovedstaden blev kørt til Lillebælt i to røde lyntog med 376 officielle gæster, mens 125 lokale gæster inden åbningen havde spist på ”Knutzens Hotel”. Det sidste lyntog ankom kl. 13.54 til brohovedet og havde fra Middelfart Banegård medbragt kongen. Han gik ind på Restaurant Broen og hilste på de fremmødte honoratiores.

Derefter gik selve det officielle arrangement med talerne i gang. Sidste taler var Kong Christian X, der med følgende ord officielt indviede broen:

”Må broen ikke blot stå som et monumentalt minde for vort slægtleds tekniske dygtighed, men også tjene til vekselvirkning mellem befolkningen på Fyn og Jylland, til ære og gavn for vort fædreland. Idet jeg erklærer Lillebæltsbroen for åbnet for trafikken, udbringer jeg et trefoldigt ”Danmark leve! Det leve!”

De officielle gæster steg ind i lyntoget, der satte sig i bevægelse og sprængte en rød silkesnor, hvorefter folkemasserne til fods væltede ind på broen.

Overfartssted hvor bæltet var smallest

Siden vikingetiden har der været varehandel mellem landsdelene og dermed sejlads over Lillebælt. Det skabte handelspladser og siden byer, anlagt af landets skiftende konger. ”Melfar”, farvandet i midten, blev grundlagt en gang i 1200-årene på halvøen Hegnetskov, som var i kongens eje. Det var på det smalleste sted i Lillebælt.

Først i starten af 1800-årene begyndte færdslen for alvor at blive tæt. Postruten til Tyskland blev i 1790’erne igen lagt til den sikre rute over Middelfart, samtidig med de nye hovedlandeveje til Lillebælt. Strømmen af almindeligt rejsende tog til i årene efter 1830. Ved Storebælt blev der indsat dampskib i 1828. I 1850 kom der dampskib på ruten Middelfart-Snoghøj, samtidig med at der blev anlagt en optisk telegrafrute gennem Danmark.

Jernbanen blev endnu et tigerspring i samfærdslen. Det havde været planen ved den påtænkte åbning af jernbanen over Fyn i 1865 at lade den have

Træsnit, som viser udsigten ca. 1860 fra Kongebrokskoven på Fynssiden over Lillebælt. Til venstre ses Snoghøj og ude i horisonten Fredericia.

endestation i Middelfart og fordelingsbanegård nær Taulov. Det var før ydmygelsen i 1864, hvor Danmark måtte afgive Sønderjylland til Tyskland. Den nye grænse kom dermed til at ligge tæt syd for Kolding. Stærke politiske kræfter blev sat ind og fik gennemført, at endestationen i 1866 gik til Strib. Færgen gik herfra over Lillebælt, og af militærstrategiske grunde kom jernbanestationen til at ligge inden for Fredericias volde. Siden 1866 har Fredericia været Danmarks vigtigste provinsjernbanestation.

Efter 1890 blev cykler for alvor taget i brug som transportmiddel. Dermed var der igen basis for sejlads med småbåde, der sejlede cykler og passagerer fra Middelfart til Snoghøj. Efter 1900 var der ganske få biler i Danmark, men DSB ønskede at undgå overførsler af biler med jernbanefærgerne. Dermed var der i 1912 basis for oprettelse af en bilfærge mellem Middelfart og Snoghøj, der frem til broindvielsen i 1935 blev det vigtigste overfartssted mellem Fyn og Jylland for motorcykler og biler. Fra 1922 fik den konkurrence af en rute fra Strib til Fredericia, oprettet af FDM. Årsagen var, at monopollet indtil da havde gjort overfartspriserne Middelfart-Snoghøj urimelig høje.

Tallene for overførsler over Lillebælt fortæller tydeligt om motorismens udvikling. I kalenderåret 1913 blev der overført 1.478 biler. Dette tal var i

Bilfærge ca. 1925 på vej ud af Middelfart Havn mod Snoghøj.

1923 vokset til 27.087 biler, 7.372 motorcykler og 1.260 heste. Disse tal var stadig så små, at Folketinget besluttede udelukkende at opføre en dobbeltsporet jernbanebro. Da denne beslutning tre år senere blev ændret til opførelsen af en kombineret bro, blev der i 1926 overført 64.992 biler, og i 1934 var tallet 200.000 biler.

Biler, busser og lastbiler begyndte for alvor at sætte jernbanernes dominerende stilling under pres. Samtidig var manglende kapacitet ved færgefarten over Lillebælt blevet en prop i samfærdslen mellem landsdelene. Enten måtte jernbanefærganlæggene udvides ved Lillebælt eller problemet en gang for alle løses ved at bygge en Lillebæltsbro. Godsmængden var i årene fra 1900 til 1915 tredoblet. Dertil kom øget trafikmængde efter genforeningen i 1920 og en otte-dobling af antallet af motorkøretøjer i Danmark i årene 1920 til 1936.

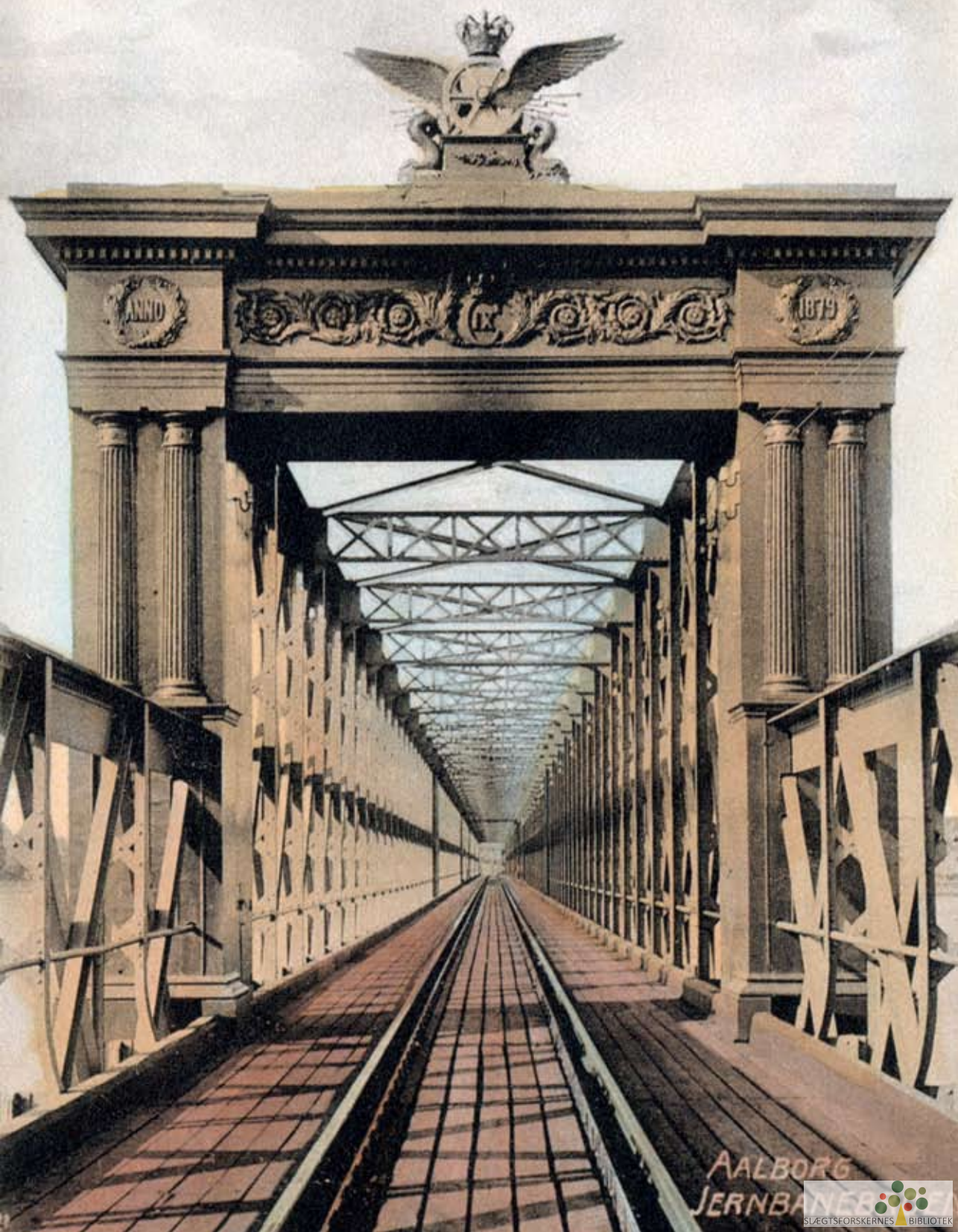
Samfundsøkonomisk var der også en stor fordel ved at bygge en kombineret færdsels- og jernbanebro. En færdselsbro ville nedsætte rejsetiden for alle, der skulle passere Lillebælt. Til gengæld var aktionærerne i det lokale dampskibsselskab knap så glade. En enkeltbillet for at få overført en bil kostede efter størrelse fra 3 kr. til 8 kr., mens man måtte slippe 25 øre for en personbillet. Aktionærerne fik udbetalt 250 procent i årligt udbytte, som i de sidste år inden broindvielsen steg til 400 procent. Lokalt gik færgefarten derfor under navnet ”Guldhønen”.

Brobygning i årtusinder

Der har været broer, siden den første træstamme blev lagt over en bæk. Derefter blev træbroer til stenbroer. Romerne opfandt stenslæbet og spændte akvædukter i kæmpemæssige buerækker gennem landskabet. Brobygning blev en sag for samfundets praktiske mænd som ingeniører, stenhuggere og daglejere.

Moderne brobygning begyndte i 1781 i England med ”The iron Bridge”, verdens første jernbro. Her lå Coalbrookdale, stedet hvor englænderne som de første udviklede den moderne støbejernsteknik. Derefter gik det slag i slag med bygning af jernbroer. For at få endnu længere brospænd, opfandt en amerikaner et helt nyt princip for hængebroer. Den første blev bygget i Phi-

Jernbanebroen over Limfjorden, taget i brug 1879.

ladelphia i 1815 og i Europa i 1823 med Conway Bridge over Menai-strædet i England. Mest storslået blev Clifton-hængebroen over Avon ved Bristol fra 1836. Både disse broer, og de to 100-125 år yngre Lillebæltsbroer blev afbildet på massefremstillede tallerkener og krus.

Danmarks første hængebro blev i 1850 ophørt som pynt på herregården Brahesborg på Vestfyn. Men allerede i 1844 blev Danmarks første støbejernsbro stillet op i Odense. Den gik over Odense Å ved Frederiksgade og er stadig i brug. Danmarks første større jernbanebro blev i 1862 anlagt over Gudenåen ved Langå, en aflang bro med selv bærende kasse-rør, lavet af smedede jernplader.

England var i hele det 19. århundrede blandt verdens førende brobygere. Isambard Brunel (1806-1859) konstruerede både Clifton-hængebroen og "The Great Western Railway". Den bestod af to fag gitterdragere, konstruktioner med under- og over"flanger", forbundet med stænger. Gitterdragerbroer blev meget anvendte og blev 120 år efter også princippet for den nye Lillebæltsbro.

Hængebroprincippet udviklede sig fra kædeophæng til kabelophæng, med bundter af stålwire. Det blev opfundet i 1846 af den amerikanske ingeniør J. A. Roebling. Støbejern gav problemer med bæreevnen, men i 1850'erne opfandt Bessemer en ny måde at hærde jern på, så det blev til stål. Det gjorde det muligt at lave endnu større brokonstruktioner.

I 1879 styrtede den engelske Tay Bridge i havet. Et tog med 100 passagerer forsvandt i dybet. Dermed blev man klar over de indvirkninger, vinden kunne have på en brokonstruktion. Brobygning var ved at udvikle sig til en videnskab med internationale normer og standarder. Et nyt materiale var jernbeton. I begyndelsen især anvendt til pakhuse og fabrikker, kaj- og molebyggeri samt i fæstningsbyggeri. I 1905 blev de første jernbetonbroer bygget. To danske jernbanebroer baseret på dén teknik er fredet. Det er Amtmand Hoppes Bro over Gudenå ved Langå og en bro over jernbanedobbeltsporet nord for Vejle ved Skyttehuset.

Den første store jernbanebro blev bygget over Limfjorden ved Ålborg i årene fra 1874 til 1879. Her blev første gang anvendt trykluft i sænkekas-serne, og den færdige bro på 350 meter havde fem fag og svingbro i midterfaget. Derefter blev der frem til 1930 kun bygget tre større jernbanebroer. Det var Masnedsundbroen i 1884, Hadsundbroen i 1904 og broen over Allsund i Sønderborg 1930. De næste 20 år var til gengæld stærkt præget af en mængde store brobyggerier, hvor der især blev taget hensyn til den hastigt voksende

bilisme. Det blev til 10 store broer på mindre end 25 år, men det var ikke, som det senere fejlagtigt hed, et led i arbejdsløshedsbekæmpelsen. Broprojekterne var tværtimod en naturlig afslutning på de store hovedvejsbyggerier fra 1794 til 1861.

Vand skaber propper i samfærdslen

Lillebælt er 125 km langt og forbinder Østersøen med Kattegat. Indtil 1935 skulle man sejle over Lillebælt, hvis man ville til og fra Jylland. Lillebælt er på det bredeste sted 30 km, og med 712 m er det smallest ved Snoghøj.

Der gik 80 år, fra forslaget om bro over Lillebælt første gang blev fremført i Folketinget, til statsminister Thorvald Stauning i 1935 kunne deltage i indvielsen. I december 1855 diskuterede Folketinget et forslag om jernbane over Fyn til Jylland. Oberst Anton Tscherning førte ordet og foreslog jernbanen ført i en tunnel under Storebælt og en hængebro over Lillebælt. Teknikken med hængebroer var som før nævnt ganske ny, og englænderne havde erfaring med en tunnel under Themsens ved London. Desuden havde man i store dele af Europa stor erfaring i at bygge minegange. Så der var ikke tale om et urealistisk forslag, men obersten fik ingen politisk opbakning til sine forslag. I 1862, da planerne for jernbanen tværs over Fyn skulle forhandles færdig, blev løsningen dampfærger med plads til jernbanevogne over begge bæltet.

I 1883 var erfaringerne så gode med jernbanebroer, at DSB undersøgte mulighederne for at bygge en fast broforbindelse over Lillebælt. Der blev lavet opmålinger og pejling af bæltet, strømforhold, bundforhold samt tælling af passerende skibe. Strømhastigheden var max. 5,7 km i timen eller 94 meter i minuttet. Det betyder også, at i tilfælde af isvintre, kan der opstå meget stærk isgang. Man foreslog at lægge brolinien på bæltets smalleste sted. Dette sted havde også den fordel at være det mest isfri sted, da undersøgelser viste, at is bliver brudt på begge sider af linien og sammenskruet andre steder. Projekteringen fortsatte med et forslag til en dobbeltsporet jernbanebro over Lillebælt, udført af overingeniør Tegner. Han forestillede sig en cantileverbro som højbro med en gennemsejlingshøjde på 33 meter og en længde på 840 meter. Desuden skulle der opføres en centralstation i Taulov, men intet blev gennemført.

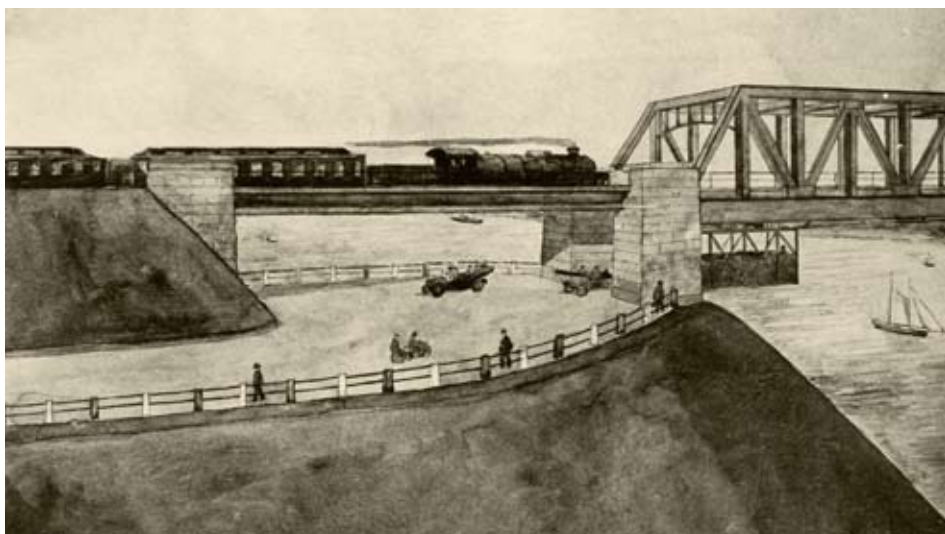
Et nyt skrivebordsprojekt så i 1899 dagens lys, denne gang som enkeltsporet jernbanebro. Udbygningen af det danske jernbanenet havde øget presset på Lillebæltsoverfarten, sammen med en øget godsmængde grundet billigere

takster for godsforsendelse over længere strækninger. DSB forsøgte forgæves at presse Folketinget til brobyggeriet, fordi trafikpresset ellers krævede to færgeruter hhv. fra Gedser til Tyskland (oprettet 1903) samt fra Kalundborg til Århus (oprettet 1874). DSB skrev desuden, at Europas førende stålværker kunne levere det nødvendige stål til stor spændvidde og med bedre belastningsevne.

Der kom i årene efter mere eller mindre gode projektforslag. I 1905 et forslag om en rørtunnel fra Lyngsodde til Stavrbj, nærmest med en brolinie som vejbroen fra 1970. Eller i 1923 et forslag om at lave en kanal mellem Kolding og Vesterhavet og lede Lillebælt denne vej! Skibsfarten skulle primært bruge kanalen, og dermed kunne man nøjes med en lavbro fra Snoghøj til Kongebro med en gennemsejlingshøjde på 10,5 meter. Broen skulle være i to etager med dobbeltspor foroven og landevej forneden – samt tæt på Snoghøj et hejsefag for større skibe. Danmarks Rederiforening tog kraftigt afstand fra tanken. Man krævede under alle omstændigheder en højbro. Med bæltets stærke strøm var det umuligt at ankre op, og en lavbro var til fare for påsejling og havari.

Genforeningen banede vej for broen

Efter afslutningen i november 1918 af 1. verdenskrig lå det klart, at der skulle findes en løsning for jernbanetrafikken over Lillebælt. I første omgang kom

Tegning 1926 af det påtænkte hængefærganlæg med en daglig kapacitet på 5-600 biler.

der i 1921 to nye færger til Strib-Fredericia, som var landets travleste overfartssted. En holdbar løsning var enten at bygge en Lillebæltsbro eller at udvide havnefaciliteterne for statsbanefærgerne ved Lillebælt. Sidstnævnte løsning ville betyde bygning af et nyt færgeleje på begge sider af bæltet samt udvidelse af de to jernbanestationer. Det ville koste 10 mill. kr., mens de samlede udgifter ved at lave broforbindelsen over Lillebælt blev anslået til 38 mill. kr. Til gengæld ville man spare årligt 2,4 mill. kr. ved at nedlægge Lillebæltsfærgefarten.

I årene fra 1899 til 1917 havde planerne om at bygge en Lillebæltsbro ligget stille. En beregning viste en prisstigning fra 1899 på byggeudgiften fra 15,6 millioner kr. til 20 millioner kr. På daværende tidspunkt havde Storstrømsbroen første prioritet hos DSB. Den holdning blev ændret af genforeningen med Sønderjylland, som ville betyde stærkt øget samfærdsel mellem landsdelene. Middelfart Handelsstandsforening lod ikke Folketinget om at stå alene med beslutningen, da man i februar 1919 indsamlede underskrifter for at få brobyggeriet i gang. Heller ikke DSB lå på den lade side, og et forslag skulle have været fremsat i oktober 1919. Men stærke politiske brydninger i efterkrigstidens Danmark udskød beslutningen. Der skulle gå fire år, før forslaget den 21. november 1923 blev fremsat i Folketinget. Men så var der også politisk konsensus omkring projektet. Forslagsstiller var trafikminister Marius Slesbager, fra partiet Venstre. Statens økonomi var ikke god, så Folketinget besluttede at skaffe økonomi til brobyggeriet ved at udsætte dobbeltsporet fra Århus til Randers. Desuden skulle brobyggeriet strække sig over et tidsrum på 10 år, så der ikke skulle lånes penge i udlandet med efterfølgende svækkelse af den danske krone.

Udvalgsbehandlingen var meget grundig. En gentagelse af målingerne fra 1883 blev gennemført og gav nøjagtig samme resultat. Den tekniske side blev forhandlet med banechef Flensborg og professor Ostenfeld. Der var enighed om alene at lade broen opføre som en dobbeltsporet jernbanebro. Automobilskatten indbragte så få penge, at det var utænkeligt at lade en kombineret færdsels- og jernbanebro opføre. Og det var utænkeligt at lade DSB betale for at opføre bro for togenes værste konkurrenter, motorkøretøjerne. Dét problem skulle løses ved hjælp af et hængefærganlæg med en daglig kapacitet på 5-600 biler. Forslaget blev droppet efter massiv kritik og i stedet skulle strømpillerne til jernbanebroen udføres, så der senere kunne laves en færdselsbro.

Fire år senere var antallet af bilister vokset så voldsomt, at lovgrundlaget

blev ændret. Den 16. juli 1927 blev det vedtaget at bygge en kombineret færdsels- og jernbanebro. Merudgiften blev anslået til 7.525.000 kr. Ekstraudgiften skulle dækkes med et årligt bidrag på 500.000 kr. De skulle skaffes gennem motorafgifter, samt enten som bropenge, autogummiafgift eller benzinafgift. Derfor blev der i 1927 indført såvel en årlig vægtafgift på biler samt benzinskat på 7 øre pr. liter, heraf 1 øre udelukkende til udgifterne ved Lillebæltsbrobyggeriet.

Denne særlige ”brokat” blev betegnet som ”broøren”. Loven havde for 1928 budgetteret med en indtægt på 27 millioner kr. - men afgifterne gav 36 millioner kr. To år senere var indtægterne vokset til 50 millioner kr. Dermed var finansieringen på plads. Folketinget havde gennem afgifter lagt grundlaget også for betaling af de øvrige 10 store broer, der frem til 1950 blev bygget. Som da Storstrømsbroen og Oddesundbroen skulle bygges, lagde man begge gange yderligere en afgift på 1 øre på benzinprisen. Bropengebegrebet forsvandt sidenhen. Det blev først igen aktuelt i Danmark, da Storebæltsforbindelsen blev åbnet i 1998.

Lillebæltsbroen projekteret af DSB

Projekteringen af Lillebæltsbroen var først og fremmest en opgave for DSB, der i forvejen havde et særligt kontor for den slags særlige anlægsopgaver. Af samme grund tog kontoret i 1918 navneforandring til ”Tegnestuen for Lillebæltsbroen m.v.”. Det lå i Sølvgade i København med flot udsigt til Rosenborg Slot. Det var herfra projekteringen af de mange brobyggerier i 1920’erne og 1930’erne foregik, frem til kontorets lukning i 1938. Kontorets ansatte trak på de erfaringer de gjorde, fra bro til bro. Og for Lillebæltsbroens vedkommende var der tale om, at dens bygning var helt ude på grænsen af tidens tekniske kunnen.

Anker Engelund blev ansat på brokontoret i 1918 og ledede det fra 1924 til 1938. Engelund var elev af professor Ostfeldt, der herhjemme blev den første ekspert i statik, læren om konstruktioners bæreevne. I korte træk var forløbet i Engelunds karriere, at han blev færdiguddannet ingeniør 1912, og i 47 år fra 1914 var han tilknyttet Danmarks tekniske Højskole. Ansat i 1914, fra 1928 professor. Fra 1941 var han rektor for skolen til sin død i 1961. Selv vandt Anker Engelund i 1924 en international pris for udvikling af funderingsmetoden med brug af sænkekasser med arbejdskamre under trykluft.

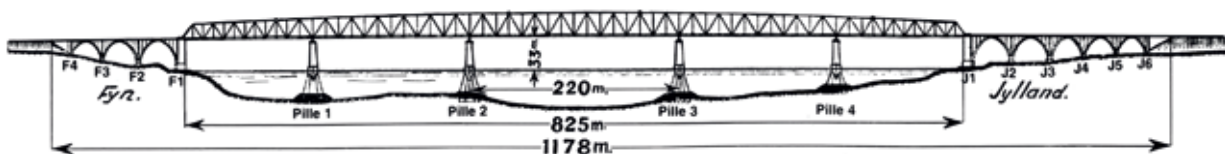
Engelunds navn blev internationalt først og fremmest knyttet til projekte-

ringen af Lillebæltsbroen, der ved indvielsen i 1935 var Europas næststørste bro. Selv skrev han herom:

”I efteråret 1923 blev jeg betroet at udarbejde skitseprojekt til broen over Lillebælt, og fra 1924 blev jeg knyttet til Statsbanerne som videnskabelig medarbejder. Hermed begyndte en række vanskelige og ansvarsfulde år, hvor jeg skulle samle og videreuddanne en lille stab af medarbejdere, projektører og lede anlæggene. Arbejdet har været intet mindre end et eventyr, med byrder og med kriser, men heldigvis med god og lykkelig udgang af alt, hvad der er passeret. I forbindelse med, at Statsbanernes store broopgaver havde givet mig visse erfaringer, gjorde det vel nok, at man uden konkurrence gav mig det ledige professorat.”

Projekteringens største problem var funderingen af de fire strømpiller. Strømmen kan skifte fra nord til syd inden for en halv time. Der kunne ikke arbejdes med fast stillads på grund af vanddybde, strømforhold og om vinteren faren for isgang. På verdensplan var der 25-30 broer, der kunne sammenlignes med den første Lillebæltsbro. Løsningen blev en cantileverbro over fem åbninger. Det er en gitterbro, der hviler på pillerne efter et ligevægtsprincip.

Licitationen blev udskrevet i maj 1928, hvorefter 44 firmaer rekvirerede Statsbanernes projekt og 23 europæiske firmaer afgav tilbud. Licitationen omfattede tre dele: Strømpiller, ståloverbbygning samt landpiller med tilslutningsfag. En international bedømmelseskommission blev nedsat. Afleverings-

fristen var 1. oktober 1928 for indgivelse af projekter og tilbud. Derefter blev de indkomne forslag gennemgået. Resultatet blev, at Statsbanernes projekt var både det billigste og mest hensigtsmæssige. Ændringerne blev, at man undgik det farlige arbejde med trykluft. Til montering af ståloverbbygningen blev en ny ”udkragningsmetode” anvendt. Entreprenørfirmaet Monberg & Thorsen fik hele opgaven for et samlet tilbud på 18.496.713 kr., som var 1,5 mill. kr. billigere end det næstbilligste tilbud. Dets tilbud var udarbejdet

i samarbejde med tre tyske firmaer, og DSB stillede som en forudsætning for at give kontrakten til Monberg & Thorsen, at der blev dannet et fælles firma, ”International Bro & Staalkonstruktion”. Dermed hæftede alle fire firmaer gensidigt for erstatningskrav, uanset hvor i byggeprocessen der ville opstå forsinkelser. Den 21. december 1928 blev kontrakten underskrevet med Monberg & Thorsen, København, som hovedentreprenør. Og broen skulle stå færdig til ibrugtagning pr. 1. januar 1934.

Lillebæltsbroens bygmestre

Folketinget besluttede at lade Lillebæltsbroen opføre, DSB var bygherre og udgifterne blev betalt af statsbanerne og bilisterne gennem de tidligere omtalte afgifter. Det praktiske arbejde skulle udføres af de fire firmaer: Monberg & Thorsen, København, Grün & Bilfinger, Mannheim, Louis Eilers, Hannover og Fr. Krupp, Rheinhausen. De udførte hver deres del af opgaven, som blev koordineret gennem det til opgaven dannede selskab: ”International Bro & Staalkonstruktion”.

Entreprenørerne Monberg og Thorsen og i midten deres tre formænd fra Lillebælt på Amalienborg for at modtage medaljer af kongen.

Axel Monberg og Ejnar Thorsen stiftede i 1919 deres entreprenørvirksomhed med hver sin halvpart. Axel Monberg var født i 1893 som søn af en københavnsk storentreprenør N. C. Monberg. Ejnar Thorsen var født i 1890, kom fra Vejen nær Kolding og var søn af en husmand. De to ingeniører mødte hinanden under militærtjeneste i Ingeniørregimentet. I 1917 tog de sammen et par år i USA for at få yderligere erfaring.

Da de to unge mænd i 1919 beslutter sig for at starte egen entreprenørvirksomhed, anbefaler N. C. Monberg sin søn og Ejnar Thorsen at blive specialister i jernbetonarbejde med fundering og pæleramning, fordi her var for tjeneren langt højere end ved traditionelt entreprenørarbejde. De to første opgaver blev en jernbanebro i Tåstrup og et betonpakhushus i Korsør. Dermed var det slået fast, at jernbetonarbejde var virksomhedens hovedarbejdsfelt. I de næste 10 år gennemførte Monberg & Thorsen en lang række store betonbyggerier, som gjorde deres navn kendt. Blandt de mest omtalte byggerier var i 1924 Fords Bilsamlefabrik i Københavns Sydhavn. Året efter var det for DSB højbanestationen Nørrebro i København, og i 1930 afsluttede man byggeriet af Christian Xs bro i Sønderborg over Allsund.

Den heldige gennemførelse af disse projekter sammen med en lang række andre opgaver, havde givet Monberg & Thorsen den nødvendige know how til i 1928 at udarbejde og vinde Lillebæltsbrolicitationen. Selskabets to ejere delte gennemførelsen af byggeriet mellem sig.

Axel Monberg blev i København og tog sig af den administrative del samt undervejs de nødvendige forhandlinger med bygherren. Ejnar Thorsen opholdt sig fra 1929 til 1934 på byggepladsen og flyttede til Snoghøj i hele perioden med sin familie i en lejet villa. Opgaven var det hidtil største nationale entreprenørarbejde, som fik hele Danmarks opmærksomhed i de seks år, det varede.

Monberg & Thorsen fik hovedansvaret for hele jernbetonarbejdet, der omfattede landfag og de fire strømpiller på Lillebælt. Krupp leverede halvdelen af stålbygningen på 15.000 tons. Den blev udført i Krupp Baustahl 54, et stålmateriale stærkere end hidtil, kendt som mangan kobberstål. Stålet med stor styrke gjorde det muligt at dimensionere spinklere, samtidig med at det var upåvirkeligt over for vejrligets udsving. Fr. Krupp, Rheinhausen, var stiftet i 1811, og ved verdensudstillingen i London i 1851 slog det tyske firma sit navn fast i hele Europa.

Stålvirksomheden Louis Eilers, Hannover, leverede 25 procent af stål-mængden og fik ansvaret for montagearbejdet af stålbygningen. Des-

uden leverede Burmeister & Wain 270 tons lejer og Allerups ny Maskinfabrik, Odense, 3.100 tons ståldele.

Den anvendte sænkekasseteknik var helt ny og udarbejdet sammen med Grün & Bilfinger, Mannheim. Axel Monberg havde stiftet bekendtskab med dette firma under sin studietid i Tyskland, og samarbejdet begyndte i 1926 under brobyggeriet i Sønderborg. Til Lillebæltsbroen udviklede DSBs brokontor sammen med Monberg & Thorsen samt Grün & Bilfinger den geniale idé at fundere de fire strømpiller uden brug af trykluft på dybt vand. Det skete ved at udnytte, at Lillebæltsleret var fuldstændig vandtæt.

10 års jordarbejde ved Lillebælt

En fast forbindelse over Lillebælt betød, at såvel Middelfart som Fredericia skulle have nye banegårde med tilhørende baneforlægning. Dertil kom anlæggelsen af nye tilkørselsveje på begge sider af broen.

Den 17. december 1925 gik jordarbejdet i gang på Fynssiden. Tyve jordarbejdere gik i gang med at grave muld af på Hindsgavlhalvøen. Arbejdet var hårdt, og her som senere måtte man lade nye jordarbejdere tilvænne sig arbejdet den første uge. Der var stor arbejdsløshed, og mange havde ofte gået arbejdsløse i lang tid. Hvilket dengang som regel betød, at de havde sultet og derved var svækkede. Årligt kunne man oppebære arbejdsløshedsdagpenge 70 dage.

Ved licitationen var 1. jordentreprise vundet af entreprenørfirmaet Monberg & Thorsen, København. Arbejdet skulle udføres med dampgravemaskine, tipvogne og lokomotiver. Firmaet havde i Tyskland købt en ny gravemaskine, der ankom den 1. februar 1926 med skib til Middelfart havn. Den vejede 32 tons, og skulle sammen med to damplokomotiver, tipvogne, skinner osv. udføre jordarbejdet. Flytbare skinner på 50 meters længde blev transporteret gennem byens gader og ud til arbejdspladsen. De to lokomotiver trak på tipvogne på samme slags skinner hele materiellet gennem byens små gader op til entreprenørpladsen. Den var indrettet med kontor- og arbejds-skure, entreprenørsmedje og et højt stillads med vandbeholdere til brug for lokomotiver og dampgravemaskine.

Det tog blot gravemaskinen 15 minutter at fylde et tipvognslæs med 20 vogne. Hver dag blev der bortgravet 800 kubikmeter jord. Inden længe var der 6 kilometer entreprenørspor og ansat 40 jordbørster. Den samlede jernbaneforlægning på begge sider var på 16,3 km, heraf 4,3 km på Fynssiden.

Dampgravemaskine og jordarbejdere er ved at gøre jernbaneskrænterne mindre stejle.

Her gik det ned i en dybde på 19 meter, mens dæmningen op til brohovedet var op til 22 meter høj, og der blev udgravet 739.320 kubikmeter jord.

På Jyllandssiden var jordarbejdet meget større og her var beskæftiget op til 500 mand. I alt blev der flyttet 3,1 millioner kubikmeter jord, hvoraf halvdelen på 1,55 millioner kubikmeter jord omfattede Fredericia Banegård og det store rangerterræn. Banegårdsterrænet her har 64 km spor og et bebygget areal på 15.000 kvadratmeter.

De sociale forhold i Danmark var i 1920'erne vanskelige, og arbejdsløsheden var stor. Da det rygtedes, at jordarbejdet var i gang, tog hundredvis af arbejdsløse enten til fods eller på cykel til arbejdspladserne på begge sider af bæltet. En forgæves tur for langt de fleste, da alene hver dampgravemaskine overflødiggjorde 60 til 70 arbejdsmænd.

Mange af jordarbejderne rejste fra entreprenørplads til entreprenørplads. En del af dem var omrejsende ungarle og ofte med et stort alkoholforbrug. De blev kaldt for jordbørster og var eksperter i at læsse og losse tipvogne samt regulere skråninger. En fastboende arbejdsmand beskrev sine kollegaer således:

Færdigopstillet, justerbar stilladskonstruktion, der blev anvendt ved støbning af alle otte buefag på land.

”Jordbørster kom med et stykke fedtebrød om morgenen. De sov i et skur og fik nogle bajere i løbet af dagen. En af dem var over 60 år og boede under en omvendt tipvognskasse hele sommeren. Det meste af hans løn gik til øl.”

Især i Middelfart søgte mange tilrejsende jordarbejdere og broarbejdere logi. Skrupelløse udlejere opsagde deres hidtidige lejere og udlejede i stedet lejligheder som enkeltværelser. Kommunens husvildebolig, Middelfart Fatiggård, var overfyldt.

På Fynssiden blev jordarbejdet færdigt i 1932, hvorefter Middelfart Bane­gård blev anlagt. I 1934 støbte man den 8,5 meter brede betonvej, der førte den nye Brovej de 4,2 km fra Odensevej op til brohovedet.

Strejkede et år mod ”stålkammerterne”

I foråret 1929 erklærede Dansk Arbejdsmands Forbund (nu 3F) lovlig strejke

ved Lillebæltsbrobyggeriet. Det skyldtes, at den daværende borgerlige regering havde afskaffet retten til ekstraordinær arbejdsløshedsunderstøttelse. Jordarbejderne havde i de tre år, der da var gået, ofte været hjemsendt. Når ret til understøttelse var opbrugt, var der kun den kommunale fattigkasse at søge hjælp hos. Dermed mistede arbejderne deres borgerlige rettigheder herunder stemmeret, indtil det udbetalte beløb igen var tilbagebetalt til kommunerne. Fagforeningen holdt fast i, at den kommende Lillebæltsbro ikke skulle bygges af penge fra fattigkasser i Middelfart og Fredericia.

Dansk Arbejdsmands Forbund fik hele den borgerlige presse på nakken, da arbejdsmændene strejkede fra 11. maj 1929 til 8. april 1930. Men jordarbejderne holdt fast i deres krav, så alt arbejde i forbindelse med brobyggeriet lå stille i 11 måneder. De ønskede timelønnen hævet 25 procent fra 98 øre til 125 øre, der svarede til en ugelønsstigning fra 47,04 kr. til 60 kr. Lønkravet skyldtes, at jordarbejdernes årsløn i 1928 kun havde været på 1.835 kr., mens de lokale fabriksarbejdere havde en årsløn fra 2.400 kr. til 2.800 kr. En lønfor-skel på ca. 30 procent. Hvis de fik gennemført denne lønstigning, var jordarbejderne i stand til at opretholde samme anstændige levestandard som områ-dets fabriksarbejdere. De var løsarbejdere, ofte hjemsendt uden løn i dårligt vejr og om vinteren. Årligt kunne de kun opretholde understøttelse i 70 dage (og højest tre år i træk). Desuden gik de "karensuge" (seks arbejdsdage), hver gang de blev fyret og hjemsendt. Det betød, at de ingen indtægt havde.

Alle 190 jordarbejdere havde i perioden december 1928 til marts 1929 været hjemsendt i mere end 100 dage. Langt de fleste havde måttet søge fat-tighjælp. Jordarbejdet var fysisk set hårdere end før kendt, på grund af det meget avancerede maskineri, der skulle anvendes, når broarbejdet for alvor gik i gang. Maskinerne satte arbejdstempoet, mens arbejdsgiverne forventede at aflønne med overenskomstens absolutte minimumsbetaling på 98 øre i ti-men. Arbejdsmandenes Fagblad skrev:

"Arbejdsmandene er her stillet mellem stålkammerater, hvis tempo de må følge. Altså strengere arbejde, mindre fortjeneste og håbløshed over hele linjen for vore medlemmer."

Monberg & Thorsens byggepladsleder, ingeniør Bjerring Andersen, kom ikke videre heldig af sted med følgende udtalelse:

"En lokal overenskomst vil skabe ganske uboldbare tilstande og gøre egnen her til et Klondyke, der hjem søges af lykkeriddere og løse eksistenser fra alle kanter af landet."

Under strejken blev der i hele Danmark samlet penge ind. Det betød, at

de fleste arbejdere under strejken ikke fik nogen væsentlig indtægtsnedgang. Til gengæld så det sort ud for de mange arbejdssøgende i lokalområdet, for i Middelfart var der langt flere arbejdssøgende end arbejdspladser. Som arbejdsmand Gunnar Andersen, der i april 1929 læste om de mange kommende arbejdspladser i en sjællandsk avis. Han sagde op som karl og rejste til Snoghøj, hvor han blev afvist, da der var varslet strejke. Gunner fortæller om sin situation dengang:

”Man kendte jo næsten ikke til andet end fattigdom. Det var hårde tider for den arbejdende befolkning.”

Ved landsoverenskomsten i foråret 1930 blev timelønnen hævet til 105 øre, og der blev åbnet mulighed for akkord. Den 8. april 1930 gik de strejkende i arbejde igen. Det havde stor symbolværdi for arbejdsmændene, at timelønnen igen kom over 1 krone. Men strejken betød et års forsinkelse for broen.

Broen, et evigt minde om brobissernes arbejde

Landfagene er betegnelsen for de jernbetonkonstruktioner, som fører trafikken fra dæmningen op til Lillebæltsbroens ståloverbbygning. Støbearbejdet varede fra juni 1930 til april 1934, først på Jyllandssiden og derefter på Fynssiden.

Ved betonstøbningen blev der taget ny teknologi i brug i et hidtil ukendt omfang. Det manuelle arbejde blev indskrænket til det mindst mulige. Det var elektrisk drevne kraner og elevatorer, blandemaskiner og bukkemaskiner, noget hidtil ukendt på byggepladser. Datidens ingeniører valfartede til Lillebælt for at se det ”tekniske slaraffenland”, hvoraf det meste for første gang blev taget i brug i Danmark.

Cement og byggematerialer ankom med skib direkte til byggepladsen, hvor det blev losset fra skibene, opankrede ved det interimistiske kajanlæg. Et transportbånd førte byggematerialer op til blandeanlæg. Betonen blev hejst op med en elevator i det 54 meter høje støbetårn. Det blev kippet ud i en silo og gled gennem ophængte, skråtstillede render hen til det sted, hvor den aktuelle støbning foregik. Renderne kunne forlænges og forkortes, vendes og drejes som ønsket. Jernbindere klippede og bøjede rundjern på elektrisk drevne klippere, hvorefter det blev bundet i de ønskede længder og former.

Ved selve støbearbejdet var der en arbejdsproces, som endnu ikke kunne mekaniseres, nemlig betonvibration. Med kæppe udstak jord- og betonarbejderne alle støbninger, så de blev massive.

Genbrug af justerbare stilladskonstruktioner var også nyt. To stilladskonstruktioner blev anvendt til støbning af alle otte buefag, flyttet med en kørende tårnkran. Det var inddelt i elementer, der hver for sig dannede en stabil konstruktion. Støbeformene var justerbare, således at de var anvendelige, uanset forskellene i de enkelte fag.

Landbuernes spændvidde varierer fra 40 meter til 32 meter, mens pillehøjderne varierer fra 24,5 meter til 15 meter. Tryk og træk fra tog og vejfærdsel overføres til konstruktionen gennem fire adskilte buer; én for hvert spor med en bredde på 3 m og én for hver kørebane med en bredde på 1,5 meter.

På begge sider af bæltet er landpillerne anbragt på strandbredderne. De hviler på 192 jernbetonpæle. Lillebælt har stejle undersøiske skrænter, mest på Fynssiden. Derfor er der på begge kyster nedrammet en jernspunsvæg på hhv. 4,5 meter og 17 meter.

Da man i maj 1932 var færdig på Jyllandssiden, blev de to buestilladser med en flydende kran fragtet til den fynske kyst. Jordbundforholdene var her langt sværere, for skrænten bestod af sandsten og skifer. To jernspunsvægge blev i en oval rammet 18 meter ned med tre meters mellemrum, udstøbt massivt med beton. Med luftspader blev der boret 16 meter ned under Lillebælts vandspejl og landpillens fundament derefter massivt udstøbt som en 28 meter høj betonblok. Dermed var hele betonkonstruktionen sikret, uanset alle påvirkninger på land eller i bæltet.

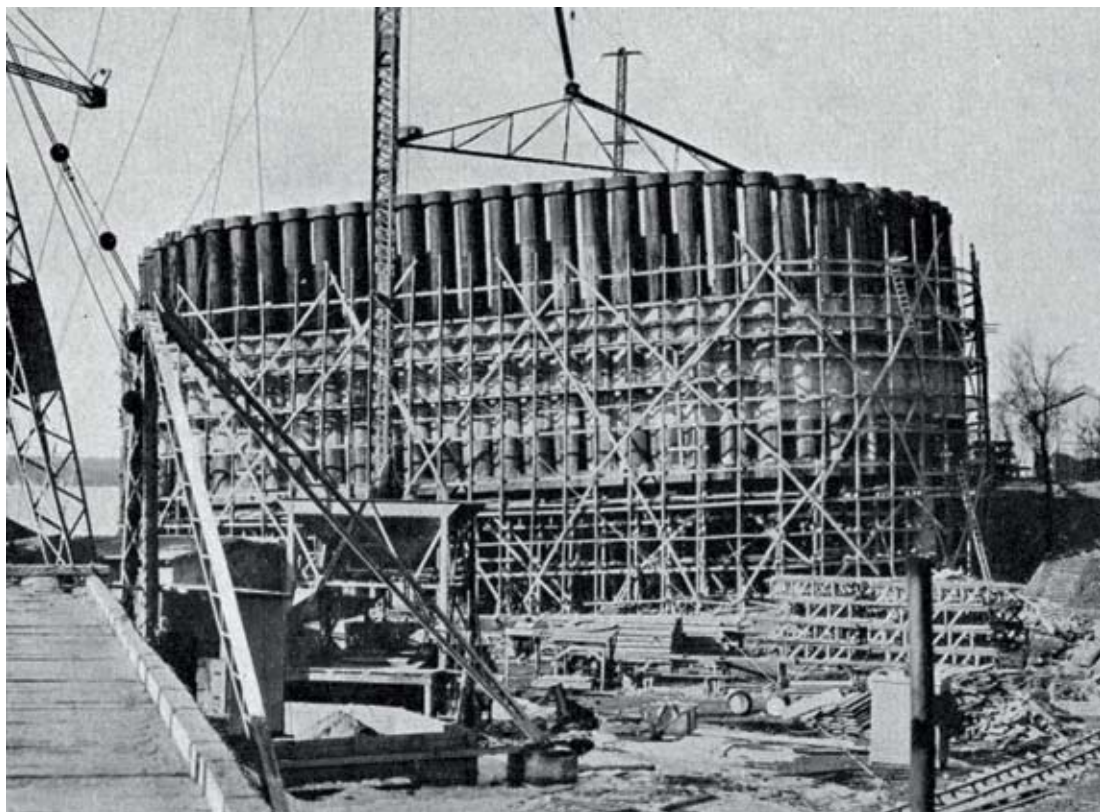
Den 23. februar 1932 indtraf på landfaget broens første dødsulykke. På Jyllandssiden styrtede tømrer Niels Christensen 17 meter ned fra landfag J3 og fik brud på rygsøjlen. Efter et langt og strengt sygeleje døde tømreren i foråret 1934.

Tømrer Hagbard Pedersen søgte i november 1930 med held arbejde, for han var lige kommet hjem fra valsen i Frankrig:

”Da vi lavede landpillen, var den inddelt i 36 rum, som stadig fulgte med op. Vi var fire på det udvendige stillads, som flyttede forskallingen op, efterhånden som støbningen hærdedes. Vi skulle passe på, at hjørnerne var i lod. Hver gang jeg nu kommer forbi broen, tænker jeg på, at den stadig står der, når vi brobisser er borte, som et minde om vor tid.”

Sænkekasser på kanten af tidens tekniske kunnen

Den under vandet bærende del af en strømpille kaldes en sænkekasse. Det er en jernbetonkonstruktion, der i land blev støbt på en bedding. Som færdig

Sænkekasse under opstøbning på bedding. Bemærk rørkransen, hvorigennem sænkekassen blev boret ned på Lillebælts bund.

betonkonstruktion ligner en sænkekasse et kæmpestort betonskib, med sin vægt på 7.000 tons, 18 meter højt, 44 meter lang og 22 meter bred. Beddingen var 92,5 meter lang, ført 5,6 meter ud i Lillebælt, hvor der var en vanddybde på 10 meter.

Hver af de fire færdige strømpiller vejer 50.000 tons, så sænkekasserne skulle bære en stor vægt og er udsat for et meget stort tryk fra strømmen i Lillebælt. En færdigstøbt sænkekasse har et 7 meter højt arbejdskammer og et 9 meter højt mellemkammer med lodrette jernbetonvægge, opdelt i celler.

Strømpillerne nummereres fra Fynssiden. Den første sænkekasse var således strømpille fire, anbragt nærmest den jyske kyst. Kassen består af en rørvæg på 76 jernbetonrør, der indvendig har en yderligere lodret forstærkningsvæg bestående af 22 rør. De virkede som konsoller mellem rørvæg og arbejdskammerets loft. Den udvendige rørkrans er de nederste 9 meter indvendigt forstærket med et 6 mm tykt jernrør, der udvendig er forsynet med

Arbejdsmænd binder jern, således at arbejdskammerets loft kan støbes på samme måde som bunden af Lillebælt, der hvor sænkekassen bores ned.

stålskær, så den færdige kasse ved endelig anbringelse kunne skære sig ned i Lillebæltseret.

Arbejdskammerets loft støbtes med nøjagtig den samme hældning som Lillebælts bund, hvor de respektive strømpiller skulle nedbores. Lillebælts bund er nemlig ujævn i hele brolinien. Forarbejde og støbning tog sammenlagt 2 år for alle fire sænkekasser. Arbejdet gik i gang 9. august 1930 og var afsluttet 19. juli 1932. Øvelse gør som bekendt mester, så hvor det tog arbejderne otte måneder at bygge den første sænkekasse, blev arbejdstiden for de næste tre sænkekasser hver på blot fire måneder. Strømforholdene i Lillebælt udsatte de færdige sænkekasser for et stort vandtryk. De tekniske krav var derfor store, og gav blot en enkelt sænkekasse problemer, ville det forsinke resten af brobyggeriet. Rent teknisk var sænkekasserne også den mest enestående del af brobyggeriet, og blev gennemført til bygherrens fulde tilfredshed.

Professor Anker Engelund udtalte til en avis:

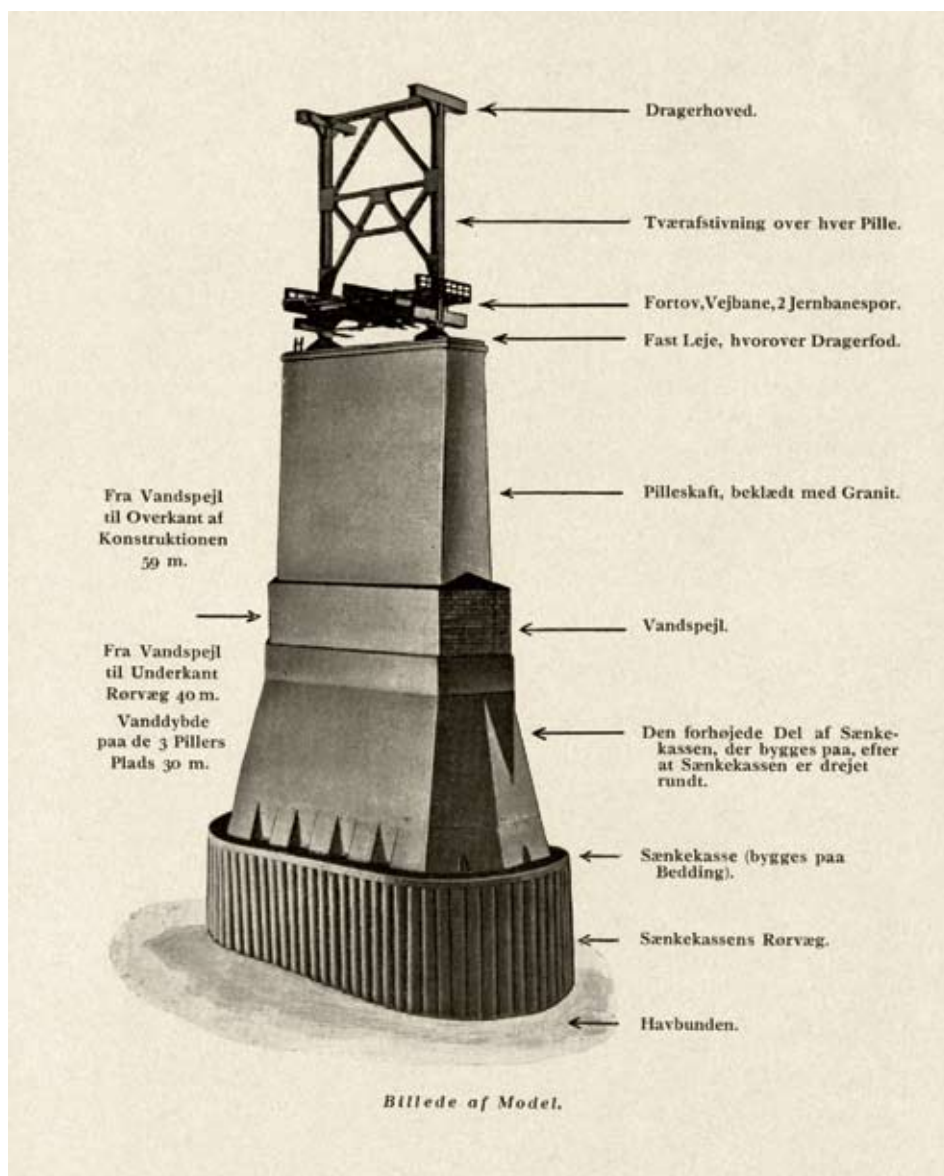
”At bygge bro piller i Lillebælt var noget nær på grænsen af tidens tekniske kunnen. Lillebælt er et af de farvande i verden, som mest har karakter af åbent hav pga. strømmens pludselighed, omskiftelighed og styrke. Jeg kender ikke noget farvand, som er mere brofjendtligt.”

På bedding hvilede den færdige jernbetonkonstruktion på 150 sandbøs, anbragt på et lignende antal nedrammede pæle. Sandet blev ved søsætning samtidig lukket ud, hvorefter sænkekassen sank ned på beddingløbet. Det var smurt med 1.600 kilo grøn sæbe. Smedeformanden skar med en forlænget skærebrænder den midterste af otte stålwirer over, hvorefter de andre udløste sig selv. Det tog 90 minutter at søsætte den første sænkekasse. Men ved de efterfølgende tre sænkekasser varede det blot 20 sekunder, fra wiren var udløst, til sænkekassen med sin egen vægt gled ud i Lillebælt. Herefter trak slæbebåde dem på grund på Snoghøj, hvor de blev tøjrede med wirer til land.

Sidste arbejdsproces var at få kassen vendt. Efter nogle dages arbejde, var den ene side af røkransen fyldt med ral, hvorefter sænkekassen hældede. Man afventede derefter rolige strømforhold. Når forholdene var tilfredsstillende, blev sænkekassen trukket ud på Lillebælt. En række ventiler blev åbnet i bunden, vand løb ind og vandets vægt sammen med sidehældningen fra rallets vægt tippede sænkekassen. Herunder løb rallet ud og kassen svømmede derefter som et andet isbjerg, 2,7 meter synlig beton over vandspejlet og 15,3 meter under vand.

70 meter strømpille

Efter de enkelte sænkekassers vending kom den helt store udfordring for Lillebæltsbroens ingeniører. At få anbragt strømpillen i Lillebælts stride strøm, efter yderligere at have støbt på pillen. De fik inden nedsætning opstøbt varierende højder, til en samlet støbehøjde varierende fra 31 meter til 40 meter. Dette arbejde begyndte efter sænkekassens vending, hvor den blev sat på grund ved Snoghøj, og cellerne blev pumpet fuld med havvand. Ved hjælp af et flydende betonstøbeanlæg blev meter efter meter støbt. To gange blev vandet pumpet ud og strømpillen søsat på dybere vand, således at der i alt var tre byggestillinger for opstøbning. Ingeniørerne sikrede sig inden endelig placering så rolige strømforhold som muligt. Med to faste spil på land og to spil på pontoner blev kassen trukket på plads, hvis endelige nøjagtighed for alle broens hovedmål var en tolerancetærskel på 10 cm. Placeringen blev eftermålt med direkte afstandsmåling med udspændte klaverstreng. Pillen

fik derefter en vandballast, således at stålskærene skar hele røkransen 60 cm ned i Lillebæltseret. Før nedboring ragede strømpillen 9 meter over dagligt vande, efter endt nedboring 2 meter. Gennem forlængelsesrør borede de to flytbare boretårne ned til 40 m leret væk med et fræse- og skyllebor. Med seks atmosfæres tryk førte trykvand leret direkte ud i Lillebælt. Når de udborede rør var udstøbt med beton under vand, gik man i gang med at udgrave selve arbejdskammeret.

Den 6. marts 1932 begyndte tre hold arbejdsmænd hver på 9 mand i døgn-drift at udgrave det første arbejdskammer. De fire sænkekasser blev anbragt fra 23 meter til 31 meter under Lillebælts vandspejl. Ved ingen af dem anvendte man trykluft, og det var tilstrækkeligt at få frisk luft ned gennem trappekakten, et luftrør samt elevatorskakten. Jorden blev skovlet op i tipvogne og med elevator blev leret hældt direkte ud i Lillebælt. Der blev ikke spildt penge på en miljøundersøgelse. Strømmen i Lillebælt afgjorde, hvor de store lermængder blev aflejret. Leret blev udgravet i 4,2 meters dybde, indtil man nåede ned til det helt rene Lillebæltsler.

Hele arbejdskammeret blev derefter udstøbt massivt i blokke. Nedsynkningen i arbejdskammerne under udgravningen var op til 12 cm i døgnet og sammenlagt på mellem 2 meter og 2,5 meter. Lofterne i arbejdskammerne blev

På forhånd mente man fejlagtigt, at Lillebæltsleret var næsten stenfrit. Foto af den største optagne sten på 110 cm. i diameter, der blev fundet 3 meter under bæltbunden under nedboring af rør 30 i sænkekasse 1 (nærmest Fynssiden).

derfor understøttet med stål- og træ søjler. Under udgravning af strømpille 3 fik man et nyt problem, opskydning nedefra af ler på op til 30 cm i døgnet. Gunnar Andersen husker sin særegne arbejdsplads således:

"Luften var ikke god, for den lugtede af rådne muslinger. Temperaturen var ens

døgnet rundt, og varmen fik vi ved at arbejde. Drev vi den af i bare to minutter, frøs vi bitterligt. Når vi støbte, svedte betonen. Vi kunne ikke spise noget, og det eneste jeg kunne få ned, var kold te med sukker i.”

Når strømpillen under vand var færdiggjort, fortsatte man 3 meter under vandspejlet bag en fangedæmning. Strømpillen blev forsynet med en granitbeklædning 6 meter høj. Af beskæftigelsesmæssige årsager valgte man at anvende bornholmsk granit, selv om det var dyrest. Granitparamentet sikrer mod skader ved isdrift eller ved påsejlinger. Derefter blev pilleskafet støbt 32 meter fra vandspejl til øverste betonkant, og den færdige pille var ca. 70 meter høj. Betonen blev armeret med jernbaneskiner og dip-bjælker. Strømpillen er i sin fulde længde støbt med kamre, som er tomme eller fyldt med sand eller vandballast. Dermed kan strømpillen afbalanceres mod skævheder. En stålkonsol blev indstøbt til brug for montering af overbygningen.

Ståloverbygning klarer kolossale påvirkninger

Lillebæltsbroens overbygning hviler på lejer på landpillerne, samt fire faste og fire bevægelige stallejer på strømpillerne, der bærer den 825 meter lange stålkonstruktion. Den er udført som en cantileverbro, det vil sige en selvbærende konstruktion. På hver strømpille var der en svær gitterkonstruktion ud fra pillens ene side med en arbejdsplatform på 30 meter. Her blev det første fag bygget, hvorefter der blev bygget ud til den anden side for at skabe ligevægt over pillen. Derefter blev stang efter stang føjet sammen, indtil udbygning fra to piller mødte hinanden. Til montering blev anvendt store kraner, som kørte på den færdige brokonstruktion.

Under begge de udkragede ender var der en forskydelig platform, som virkede både som arbejdsgulv og som beskyttelse af ståldelene. Stålkonstruktionen blev udvalset hos Krupp, Rheinhausen, der borede alle 2 millioner nittehuller, og inden afsejling med skib til Fyn havde alle dele været prøvesamlet. Skibene blev losset på stållageret, vest for Lillebæltsbroen, der fik navnet ”Krupps Plads”. Stålet blev her sandblæst og malet. Derefter blev det sejlet ud på Lillebælt og hejset op. Monteringshold samlede delene med bolte og dorne, hvorefter det hele blev sammennittet. Når stålbjælkerne mødtes midt i en broåbning, blev brostykkerne justeret, og det samme skete ved landpilleren, hvor delene med hydrauliske presser blev løftet op i endelig stilling og sammennittet.

Broens anden dødsulykke skete ved montering af ståloverbygningen. Ved

en arbejdsulykke 2. maj 1934 døde arbejdsmand Carl Sørensen. Med et håndspil var han ved at hejse en tonstung ståldel op, da håndtaget slog tilbage og knuste hans hoved.

Professor Anker Engelund fortalte om stålet:

”Ved beregningen har vi taget højde for konstruktionens ligevægt, træk og tryk og alle de ydre påvirkninger. Tog- og færdselsbelastning, vægt, centrifugalkræfter – og noget, de færreste tænker på: Bremseskræfterne. Forestil Dem, at ekspressen kommer kørende over broen, og der trækkes i nødbremsen. Alle bremseskræfter slår i, hjulene kurer over skinnerne. Toget vil da prøve ligesom at skyde broen fremefter under sig. Det er kolossale kræfter, man her må regne med og dimensionere efter.”

De første ståldele ankom i januar 1932. Underentreprisen med sandblæsning og maling gik til den lokale malermester Albert N. Hansen. For 430.000 kr. fik de 550.000 kvadratmeter ståldele en gang sandblæsning, blev grundet og herefter malet fire gange. Datidens sikkerhedsudstyr var ikke tilstrækkeligt, så flere af de 15 sandblæsere blev enten invalide eller døde af silikose, stenlunger, en uhelbredelig sygdom. Arbejdet med ståloverbygningen blev ledet af de to tyske samarbejdspartnere, firmaerne Louis Eilers og Fr. Krupp. Nazismens sejr i januar 1933 betød, at de danske arbejdere oplevede tysk arbejdsledelse overgå til nazistisk herrementalitet.

Krupp havde som øverste chef i brokonsortiet ansat overingeniør Johann Stützer, som var rendyrket nazist. Når den tyske østersøflådes krigsskibe passerede broen, hilste Johann Stützer dem med ”Sieg Heil” fra ståloverbygningen. Spændingerne mellem arbejdspladsens nazistiske ledelse og de 160 danske arbejdere førte flere gange til arbejdsnedlæggelse. Kulminationen kom i januar 1934, hvor Stützer forgæves anmeldte alle arbejdere til Statspolitiet i Middelfart for et antinazistisk anslag. Den latterlige baggrund var, at et to meter langt bræt faldt i bæltet, lige som et tysk krigsskib passerede.

Mere alvorligt var det dog, at Nazityskland misbrugte Lillebæltsbrobyggeriet propagandamæssigt ved at kalde det ”helt igennem tysk arbejde”. Især vakte det harme i Danmark, da Krupp i november 1934 kun havde inviteret tyske gæster den dag, ståloverbygningen nåede fra kyst til kyst.

Midt på Lillebælt trækker ”Hemse” blankt

Fra det første spadestik blev taget på Snoghøj i maj 1930, og frem til broen den 14. maj 1935 blev taget i brug, var alle danskeres blik rettet mod Lillebæltsbroen. Efter broindvielsen tog mange en søndagsudflugt til Lillebælt

Ståloverbygning forår 1934 færdiggjort mellem strømpille 4 og 3.

for ved selvsyn at se broen. Som i 1934, hvor bladet Motor skrev, at hele Danmark satte hinanden stævne i Snoghøj. Artiklen fortsatte:

”Her udspyr hver af de små færger korteger af køretøjer fulde af mennesker, som ønsker at se, hvordan værket gror.”

Selv anslog DSB, at mens brobyggeriet stod på, fik Snoghøj besøg af 2-300.000 mennesker hvert år.

Indtil maj 1935 fik den private bilfærge over Lillebælt i sommerhalvåret konkurrence fra 20-25 motorbåde, som sejlede passagerer og cykler over. Der var ikke forskel på billetprisen, men til gengæld var der sjældent ventetid hos de små både. Efter strømpillernes anbringelse, begyndte bådejerne at sejle turister over bæltet, de såkaldte ”pilleture”. Bådene slog et sving rundt om strømpillerne og så var billetprisen til dobbelt takst, 50 øre. Dertil hørte naturligvis også en søforklaring om brobyggeriet! De kunne medtage efter størrelse fra 11 passagerer til 60 passager. Var det regnvejr, kunne de overdækkes, og kun i stormvejr eller ved kraftig blæst måtte de helt opgive at sejle.

Luftfoto taget tirsdag den 19. juli 1932. Den sidste sænkekasse skal søsættes og tusindvis af besøgende havde sammen med kongen fundet vej til Snoghøj.

Der gik mange historier i Middelfart om bådførerne, der alle havde et øgenavn. Som "Ein meier" der fik sit øgenavn, fordi han altid i sin båd kunne finde plads til yderligere en passager. Eller "Hemse" med den mindste båd og af skikkelse den største og kraftigste af alle bådførere. Poul Hansen husker ham således:

"En gang i Snoghøj havn kom "Hemse" ind med fire damer og et menneske, som han sagde. Det var hans måde at karakterisere mænd og kvinder. "Det var nogle flotte fyre", sagde han en anden gang om nogle af sine passagerer. "Fyre, det var sgu da piger dem der", sagde en anden. "Dem der? Tak skal du have. Lige ude midt i bæltet, der blev jeg sgu pissetrængende. Så trak jeg blankt." Pigerne havde haft bukser på, så Hemse havde naturligvis troet, de var mænd."

Helt ufarligt var brobyggeriet ikke. Flere skibe påsejlede strømpillerne. Og skipperne på de små både kritiserede i 1932, at alt affald fra brobyggeriet flød rundt i Lillebælt. I juni 1932 druknede en passager på en motorbåd, da man påsejlede en wire fra brobyggeriet, og han faldt over bord.

Fra 1897 til sin død i 1938 ejede Ragnhild Meldola "Snoghøjgård". Hun

flyttede væk herfra i 1925, fordi brobyggeriet ville tage gårdens frie udsigt. Hovedbygningen blev pensionat for broarbejdere, mens den bagerste del blev indrettet som købmandsbutik. Chresten og Gurli Jørgensen drev fra 1930 til 1936 denne butik, som Gurli Jørgensen her fortæller lidt om:

”Tilstrømningen af turister til Snoghøj var enorm, og forretningen gik godt. Min mand var ubekymret, for så længe kasseapparatet var fuldt, mente han, at så havde vi penge nok. Vi levede over evne, og gælden blev større og større. Efter broen var blevet åbnet, gik det hele fløjten.”

Efter broen blev taget i brug, blev det på brohovedet på Fynssiden, turristerne holdt til. Her havde DSB indrettet et hotel og åbnet et trinbræt, så man fra 1935 til 1963 kunne stå af toget på brohovedet. For mange rejsende især med biler og busser, blev Lillebæltsbroen tilbagevendende det sted, man holdt rast på turen. Mange drak kaffe eller spiste på Restaurant Broen, som i folkemunde i hele sin næsten 40 års levetid frem til 1973 hed ”Knutzens Hotel”, opkaldt efter DSBs daværende generaldirektør.

Noter:

- 1 John Juhler Hansen, f. 1953. Registratør på Danmarks Industrimuseum, Horsens.
- 2 Alle illustrationer er fra Middelfart Museum. Forfatteren samlede materialet i årene 1983 til 1995, og derefter overtog Middelfart Museum alt originalmaterialet.

Litteratur:

Alle anvendte kilder, se litteraturfortegnelse i bogen:

Sanne og John Juhler Hansen: Et eventyr i stål og beton. Bygningen af den gamle Lillebæltsbro 1925 – 1935. Middelfart 1996.

Herudover kan anbefales:

DSB: Lillebæltsbroen 14. maj 1935. Danske Stats Baner, København 1935.

Erik Housted: Fra færgesmakke til hængebro. Snoghøj-Middelfart færgefarts historie. Fredericia 1977.

John Poulsen: Lyntog. Trafikrevolution i 1935. Forlaget Banebøger 1985.

Sven Stigø: Mellem linierne – om entreprenørerne Monberg & Thorsen. København 1994.

Poul Thiesen: Da Fredericia var færgernes by. Fredericia 1974.

Hjemmesiderne:

www.middelfart-museum.dk

www.vejogbro.dk

”Fjenden har overskredet grænsen...

- TRÆD AN I KASERNEGÅRDEN.” SNART ER DET 70 ÅR SIDEN, TYSKLAND BESATTE DANMARK I OPTAKTEN TIL ANDEN VERDENSKRIG. I DEN ANLEDNING BRINGER VI EN BESKRIVELSE² AF DE FØRSTE TIMER AF BESÆTTELSEN FRA EN AF DE FÅ DANSKE SOLDATER, DER BLEV SÅRET I KAMP. DET SKETE VED EN TRÆFNING I HADERSLEV.

AF BERTEL BERTELSEN¹

Der er jo i tidens løb skrevet mangt og meget om den 9. april, så det vil ikke være muligt for mig at kunne fortælle noget nyt herom. Det følgende vil kun dreje sig om mine personlige oplevelser, som jeg havde sammen med mine soldaterkammerater. Det drejer sig specielt om den kanongruppe, der havde taget stilling på hjørnet af Hertug Hansgade og landevejen, der fører sydpå mod grænsen. Man kunne vel spørge, om denne stilling var særlig heldigt valgt, og det var den ikke, idet vi som baggrund havde den hvidkalkede mur ved Hertug Hans Hospital. Men var herfra, vi havde det største skudfelt.

Situationen på kasernen var den, at vi havde haft en del alarmering i foråret 1940, dog uden den helt store dramatik, men i dagene op mod den 9. april stod det mere og mere klart for os, at noget alvorligt var under opsejling. Den 7. april traf jeg min onkel, der var på vej til Kolding efter et besøg i Tyskland. Han fortalte mig, at han havde passeret kæmpemæssige troppeenheder, der var på vej mod grænsen.

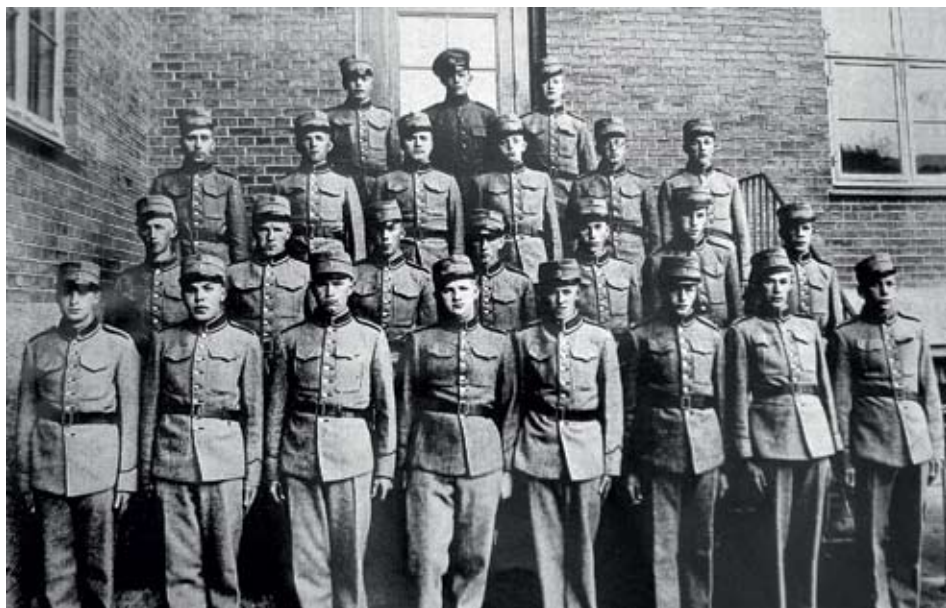
Den 8. april blev garnisonen sat i alarmberedskab, og vi i mandskabet gik i gang med at pakke vor udrustning. Vi fik skarp ammunition udleveret, og som vor premierløjtnant Ovesen udtrykte det:

”De får nu udleveret ammunition til 40 personer”, det ville sige 40 skarpe skud til hver mand. Herudover blev vore 37 mm. svenske Boforskanoner gjort kampklare, lige som alle de andre kampenheder på kasernen også skulle pakke udrustning. Jeg blev sammen med tre soldaterkammerater beordret til at køre en ladning skyttegravsudstyr ud til kasernens eksersérplads. Vi kørte løbsk og smadrede en postbil. Derfor havde kornet Vesterby en meget kort kappe, det var min, idet vi byttede, da min var revet i stykker under aflæggelse af rapport til vor kommandoofficiant Jacobsen.

Der blev endvidere etableret dobbeltvagt ved alle vigtige punkter, bl.a. ved ammunitionsdepotet, hvor jeg kom som vagt sammen med en kammerat 305 Hansen, og det blev den sidste vagt, vi to havde sammen. Da vi blev afløst på vagten, fik vi ordre til at gå på vor belægningsstue, vi skulle beholde tøjet på, så vi var klar til udrykning, og efter en urolig nat, vi fik ikke meget søvn i øjnene, blev vi alarmeret med:

”Fjenden har overskredet grænsen – trød an i kasernegården.”

Det tog selvsagt ikke mange minutter, før vi trådte an ved vore kanoner, og da de jo var pakkede og gjort klar, fik min gruppe ordre til at rykke ned til porten ud til Gammelting og pansersikre kasernen mod syd. Da alt mandskab fra 3. batt. 5. komp. og 3. batt. 4. komp. var klar, blev vi beordret til at rykke mod syd ned til vandlinjen ved Sønderbro, hvor der blev etableret en vejspærring ved hjælp af nogle mergeltipvogne. Min gruppe under kommando af kornet Frode Vesterby gik som før sagt i stilling ved gavlen til Hertug Hans Hospital, hvor vi havde et ret langt skudfelt mod syd. Vi ville gerne have været længere syd på ad landevejen mod Åbenrå, og hvor der var mulighed for at fælde vejtræer, der kunne danne vejspærring, men vi skulle holde den stilling, der var blevet udpeget. Ved selve vejspærringen var 3. batt. 5. komp.

Bertelsens soldaterfoto. Det er Bertelsen på næstøverste række nr. 3 fra højre. Manden øverst i midten med kasket er O. P. Cure, som meldte sig ind i Frikorps Danmark.

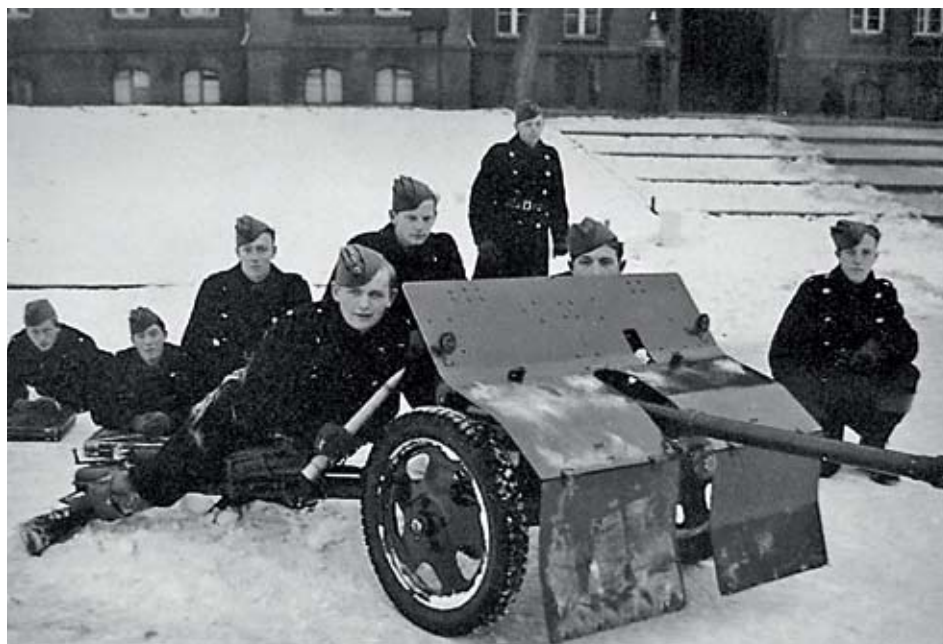

9. april om morgenen. Kornet Vesterby i Bertelsens korte kappe.

og 3. batt. 4. komp gået i stilling med 20 mm. maskinkanoner. 8. artilleri-afdeling, der også var indkvarteret på kasernen, havde fået ordre til at rykke nordpå til udkanten af Vesterskov, og tage stilling til beskydning af fjendtlige styrker, men de fik senere ordre til at rykke længere mod nord og gå i stilling ved Vejleådal, og her tage kampen op mod tyskerne.

Da alarmeringen lød, var klokken omkring 4.30, og der var ikke tid til at få morgenmad, men vi fik lov til at drikke kaffe hos en af gadens beboere, der ville give os morgenmad. Min gruppe blev inviteret ind hos slagtemester Haahr, hvor vi fik et dejligt morgenmåltid, og her fik vi lidt tid til at tale om, hvad der ventede os. Vi kunne høre, at der var en del uro nede i gaden, så vi greb vore hjelme og styrtede ned til vor kanon, og det vidste sig, at det var vore styrker sydfra, der rykkede mod nord for at gå i stilling mod Vejle.

Vi fik at vide af dem, at der havde været kæmpet mange steder sydpå bl.a. Hokkerup – Bredervad – Abild – Sølvsted og ved Åbenrå, og at der var faldet en del danske soldater, men at tyskerne havde haft svære tab, og at de knap nok var kommet igennem nede ved vejspærringen. En sergent ved Haderslevstyrkerne, der havde været sendt sydpå på motorcykel, kom tilbage fra sin rekognoscering, gjorde stop ved vor kanon og fortalte, at tyskerne var lige i

Haderslev Kaserne med Bertelsen og hans kanongruppe.

hælene på ham, og at han var blevet beskudt. Kornet Vesterby kommanderede os på vore pladser ved kanonen klar til kamp, og næsten samtidig gav han os ordre til at fyre på en tank, der var dukket op, og som havde taget os under kraftig beskydning. Han blev selv ramt af den første byge fra kampvognens maskingeværer, og han var blevet dødelig såret men dog i stand til at krybe i dækning i ejendommen, der lå på det modsatte hjørne.

Vi fik ram på kampvognen og gjort den tavs, men andre var i mellemtiden dukket op og skød på os med alt, hvad de havde af maskingeværer. Vi fik dog ram på endnu én, men vi lå i en forfærdelig skudregn, det var næsten som at være under et bliktag i haglvejr, og 313 blev ramt i benet. Projektilet brækkede hans ben. Samtidig blev han ramt i højre skulder og lår, og vi fik ham til at kravle i dækning. Ved det sidste skud var jeg faldet ned af lavetbenene og blev samtidig ramt i højre fod af en kugle, der gik igennem foden. Jeg var kun lige kommet på plads igen, da der gik en kugle igennem min feltflaske. Det så ejendommeligt ud, da vandet fossede ud af de to huller, den havde frembragt. 305 Hansen var blevet lettere såret men blev i det samme ramt af endnu en kugle, og så afgav vi igen skud og ramte larvebåndene på en kampvogn, der var blevet ret generende for os, men den blev også bragt til tavshed. I det

Den overkørte kanon efter kampen den 9. april 1940. Kanonen er i dag på Tøjhusmuseet.

samme blev 308 ramt i venstre arm og i højre øje, antagelig af splinter fra skjoldet på kanonen. Det så grimt ud, og vi råbte til ham om at søge dækning, han var næsten blindet og helt ukampdygtig, og i det samme blev 305 ramt af en byge, der flåede hans underliv op. Han faldt ned af lavetbenene og fik sig bragt i dækning. Jeg var ved at lade kanonen, da der lød et højt brag. Det vidste sig at være en kugle, der var gået igennem skjoldet på kanonen og havde revet et stort hul lige der, hvor mit hoved havde været, hvis ikke jeg netop da havde været nede for at hente en granat. Ilden fra de tyske kampvogne var nu blevet tættere, og der gik en kugle igennem mit højre lår. En anden flåede min hånd op, og jeg forsøgte nu at komme over i den anden side af kanonen for at kunne afgive skud, men det var umuligt. Jeg var jo efterhånden blevet alene, og da jeg i det samme blev ramt i højre albue, så ledet blev knust, var jeg afskåret fra at komme i dækning. En 20 mm.-granat, der ramte mig i højre skulder, var endnu en hindring for at komme til skud, så jeg begyndte at kigge mig lidt omkring og opdagede i det samme en lille modbydelig tingest, der sendte en stikflamme ud. Jeg fik den sparket væk, men det vidste sig dog, at det bare var en ganske uskadelig trassérskrue fra et projektil med lysspor.

Ilden var stadig meget kraftig. Jeg kiggede ud under kanonens skjold og så,

at en kampvogn kom kørende ned mod kanonen vildt skydende, og jeg blev med rædsel klar over, at den ville tromle kanonen ned. Jeg må indrømme, at jeg blev bange, for nu syntes jeg, at jeg trods alt var sluppet nådigt fra hele bataljen, men endnu engang var jeg meget heldig, idet kampvognen, i samme øjeblik den ramte kanonløbet, drejede af i en skarp vinkel og faktisk løftede kanonen op over mig. Kampvognen var dog så tæt på, at den strejfede min arm, der i forvejen var knust.

I det samme var jeg omringet af tyske soldater, der pegede på mig med deres maskingeværer, men de blev dog hurtigt klar over, at mig fik de ikke ret meget vrøvl med mere, så de råbte på sanitetssoldater, der kunne tage sig af mig. Jeg fik i stedet hjælp af nogle danskere, der bar mig over i bygningen lige overfor, hvor kamphandlingen havde fundet sted, og hvor mine soldaterkammerater var blevet indlagt. Da kanonen var nedkæmpet, fortsatte de tyske tropper ned mod vejspærringen, som de beskød meget kraftigt, og 108 Hansen, der var skytte ved en 20 mm.-kanon, blev dræbt, og korporal Krogh blev såret under et forsøg på at bringe en såret soldat i dækning.

Kampen var meget kort men meget heftig, og der var 100 procent tab at notere: To dræbte og tre sårede, men jeg syntes, at vi trods alt havde opnået gode resultater. På Nordisk Trikotagefabriks kontor, hvor i forvejen kornet Frode Vesterby, 305 Hansen, 318 Bonde var blevet bragt ind, herskede der en meget trykket stemning, men vi blev klar over, at kornet Vesterby allerede var død, og det stod meget slemt til med 305 Hansen, der stammede fra Kerteminde, og 308 Bonde havde det også meget svært. Han var bange for at have mistet synet, men vi talte dog sammen og glædede os over, at vi havde fået tre kampvogne gjort uskadelige. Nu kunne vi høre ambulancerne komme, og jeg bad dem tage 305 og kornet Vesterby først og dernæst 308 Bonde, de var jo trods alt mere medtagne, end jeg var. Det varede dog ikke længe, før også jeg blev kørt til amtssygehuset, og herude erfarede jeg, at Frode Vesterby var død ved ankomsten, og at 305 Hansen døde kort efter indlæggelsen.

313 Hansen fra Odense, 310 Hansen fra Svendborg, der var blevet såret nede ved vejspærringen, 308 Bonde fra Vester Hæsing på Fyn og jeg blev indlagt på en stue for os selv, og jeg kan ikke undlade at nævne den ualmindelige store opmærksomhed, vi var genstand for fra Haderslevs borgeres side. Det var meget rørende, og jeg er dem den dag i dag stor tak skyldig. Det var med til at give os livsmodet tilbage, for nægtes skal det ikke, at vi så fremtiden i møde med bange anelser.

Det videre forløb af besættelsen af Haderslev By var, at tyskerne kørte

Slagter C. Bertelsen

Holdning

Jeg skriver til Dem for at fortælle Dem og underrette Dem lidt om Deres Søn, der som saaret efter Prøfningen d. 14 ved Maderstev henligger paa Maderstev Hæmsygehus.

Gruppen, hvore han var den Dag, var den første der optog Kampen med de fremrykkende Tropper.

Paa denne udsatte Post gjorde Deres Søn ikke alene sin Pligt overfor Konge og Fædreland, men han fremviste ogsaa en saa enestaaende Højdblodighed og et saa stort Mod, idet han gjorde Tjeneste ved sin Kanon, til denne var ude af Stånd til at skyde mere.

At vi er kedede af ved Kanonkompagniet at det skulde gaa saa haardt udover nogle ganske enkelte, er sikkert og vist, men at Deres Søn har været med til at gøre Kompagniet Hæd, det er vi alle mere end stolte af.

Saa sent som idag forhørte jeg paa Hæmsygehuset, hvordan det gik med Deres Søn og fik her at vide, at det gik godt.

Med venlig Hilsen

Egon Weigaard Jørgensen

Næstkommanderende
ved 2. Regiments Kanonkompagni.

Brevet fra hæren til Bertel Bertelsens far, hvori det fortælles, at familiens søn er blevet såret i kamp.

videre mod kasernen, hvor det kom til skudveksling på Gammelting og ved den sydlige port ind til kasernen. Her mistede 780 N. Møller Schmidt livet på ganske meningsløs måde, idet han var sendt på udkigspost på et af tårnene på kasernebygningen, og her blev han dræbt. Dét i det mindste kunne have været undgået.

Den tyske overkommando skrev om besættelsen af Danmark bl.a.:

”Motoriserede tropper og panserafdelinger under kommando af flyvergeneral Kaupisch overskred om morgenen den 9. april den dansk-tyske grænse og besatte under hurtig fremrykning over Åbenrå og Esbjerg planmæssigt Jylland. Enkelte steder kom det, på grund af svigtende befalingsoverbringelse til de danske tropper, til kortvarige fægtninger, der afsluttes ved, at de danske førere blev underrettet om deres regerings forholdsordre til ikke at yde modstand.”

Lad mig slutte med chefen for hæren, generalløjtnant W. W. Priors ord den 12. april 1940 i dagsbefalingen til hærens befalingsmænd og menige:

”Jeg udtaler herved overfor hærens afdelinger min dybeste tak og uforbeholdne anerkendelse af Deres holdning og hele forhold under de sidste dages begivenheder.

Bertel Bertelsen fotograferet i sit otium med sin feltflaske, som en tysk soldat ramte under kampen i Haderslev.

Jeg ønsker at fremhæve, at ingen inden for hærens rækker har svigtet sin pligt mod kongen og fædreland. Enhver befaling er blevet efterkommet, i flere tilfælde med livet som indsats.

Jeg føler mig overbevist om, at enhver dansk mand og kvinde vil forstå den loyalitet, hvormed I på regeringens bud under vanskelige forhold har ydet modstand og derefter indstillet kampen, da dette blev krævet.

I kan alle som én med oprejt pande se enhver i øjnene i bevidstheden om at have gjort jeres pligt. De ofre i blod, der er ydet, har ikke været forgæves. De har vist for alle, at den enkelte var rede til at gøre sin pligt, som gode danske afdelinger.

I mindet om disse danske soldater, hvem det var blevet forundt at ofre livet for kongen og folk, vil vi sætte vor lid til en lysere fremtid.”

Noter:

- 1 Bertel Bertelsen (1917-2007), arbejdede efter krigen på Cold Stores i Kolding, og havde siden egen slagterforretning i Låsbygade i Kolding. Han holdt en del foredrag om sine oplevelser i forbindelse med besættelsen.

2 Frank Hansen skriver om baggrunden for denne artikel: Siden jeg var 12 år, har Danmarks besættelse været et emne, jeg har beskæftiget mig meget med. I dag 30 år efter er interessen stadig den samme. Jeg er heldig, at jeg fik interessen så tidligt, så jeg har haft mulighed for at møde nogle af aktørerne fra dengang. På min arbejdsplads kom der en dag en af mine kollegaer og fortalte mig, at hans far havde været med den 9. april 1940 i Haderslev. Ham kunne jeg jo godt tænke mig at møde for at høre hans historie fra den gang. Jeg fik kontaktet Bertelsen, som han hed, og besøgt ham. Det var i 2001. Da han havde fortalt mig om sine oplevelser fra den gang, og jeg skulle til at gå, kom han med nogle A4 ark, som jeg måtte få. Det var det manuskript, Bertelsen havde haft med ude, når han gennem årene havde holdt foredrag. For noget tid siden fik jeg den idé at skrive Bertelsens manuskript ind på computer og samtidig tilføje to andre beretninger, som jeg har kendskab til, og som ligeledes er skrevet af Bertelsen. De to andre manuskripter kan læses i bøgerne: "9. april" af Arne Stevns, udgivet 1940 og "Fem år, indtryk og oplevelser", bind 1, udgivet 1945. Det var her, jeg opdagede, at det var et særdeles interessant manuskript, jeg var kommet i besiddelse af.

Skib mellem Jellinghøje

ER JELLING DANMARKS HELLIGE GRAL? ET STED SÅ TABUBELAGT, AT DET OG DETS VISIONÆRE SKABER SKULLE GLEMMES, MENS DET VAR UFARLIGT AT FORTÆLLE VILDE SAGN FRA LEJRE? EFTER ET ÅR MED HEKTISK UDGRAVNINGSAKTIVITET I JELLING, ER DER MANGE SPØRGSMAÅL, FÅ SVAR OG NÆSTEN INGEN FUND.

AF LEIF BAUN¹

”Nej!”

Så kort og trist er svaret på standardspørgsmålet ”Finder I noget?” til arkæologerne, når de arbejder i Jelling.

Hvis spørgsmålet i stedet lød: ”Finder I ud af noget?”, så vil svaret kunne blive noget længere, og – tyder noget på – ret overraskende. For hvordan skal man forklare det ”tomme” Jelling? Det gamle kongesæde med hof, liv og glade dage burde have efterladt flere spor.

Er der noget galt med vor opfattelse af Jellings rolle i fortiden? Ovenpå et år med hektisk udgravningsaktivitet er det nok dét spørgsmål, der står tilbage. Prøvegravninger på et 35 hektar stort område nord og nordøst for Jellinghøjene i sensommeren viste et landskab, der var nærmest uberørt af menneskers aktivitet. Længst mod øst dukkede dog de nederste få centimetre af stolpehullerne fra et trelleborghus frem. Bygningen har været knap 24 meter lang og dateres til år 950-1000. Den har ligget på en skråning, så gulvet i den ene ende skulle klodses en meter op. Det har nok været vigtigt at kravle ud på den skråning, selv om der var flade byggegrunde i massevis 30 meter mod nord. I 1680'ernes marknavne kaldes stedet Sødmosen. Sød skulle komme af ordet ”saudh”, der betyder offerdyr.² Hvis vådområdet syd for huset har været en offermose, så giver valget af byggegrund måske huset en religiøs funktion af en art. Så må huset også være fra hedensk tid.

Det var i forvejen den retning, arkæologernes tanker blev ledt af arbejdet. De trak tre meter brede søgegrøfter med en samlet længde på op mod 10 kilometers længde. Dét man fandt, var ikke ting, men et landskab. Et bakket, dyngvådt område præget af mange små vandhuller. Et sjældent syn. Placeret højt og med vid udsigt til det omgivende landskab. Og dermed også meget

synligt set fra omgivelserne. Måske har det været så usædvanlig et sted, at det har fået status som udvalgt eller ligefrem helligt. Kan Jellingmonumenterne så være en imponerende kulisse til brug ved særlige lejligheder?

Også i vikingetiden var der forskel på Øst- og Vestdanmark. De store centre for magt og rigdomme, hvor man endnu i dag skovler guld op med hænderne – Gudme, Tissø, Sorte Muld – hører solopgangen til. Det jyske og vestfynske område er præget af en mere planlagt indretning med militære overtoner. Det gælder både landsbyerne og en administrativ inddeling af landskabet i sysler. En forklaring på forskellen kan være naboskabet til tyskerne. En anden mulighed er, at der faktisk har været forskel på jyder og danskere – og deres håndtering af værdier!

De byggerier, der tilskrives Harald Blåtand, har vestlig overvægt. Jellingmonumenterne, ringborgene og Ravingbroen er vestdanske bortset fra Trelleborg ved Slagelse, men den adresse kan være en trædesten mod Vestdanmark.³ Bygger Harald i Jylland, fordi han er på hjemmebane dér eller fordi han som fremmed har brug for støttepunkter til at holde fast i magten? Ejer kongeslægten meget jord ved Jelling, fordi det er familiens oprindelsessted? Eller er det fordi, Gorm fortrængte en tidligere ejer/hersker i området?

”Harald Konge...vandt sig Danmark hel(t)” siger han på sin runesten. Betyder det, at han vandt hele magten over Danmark, eller vandt han et landskab tilbage, så gamle Danmark atter blev helt? Hvis ja, hvilken landsdel? Er Jelling udgangspunkt for genetablering af et Danmark, der var faldet fra hinanden? Eller var Jelling tværtimod slutstenen, der manglede i det komplette Danmark? Jelling var uden tvivl det vigtigste sted for kongeslægten i 900-tallets midte. Ellers havde den placeret sine mindesmærker et andet sted. Men hvorfor blev Jelling den centrale plads? Var Jelling symbolet på slægtens hjemsted eller på den fuldførte erobring af riget?

Om 500 år vil man se tilbage på disse år som de mest aktive i Jellingmonumenternes historie siden opførelsen. Fra 2006 er der fundet to nye opdagelser om Jellingmonumenterne - det store skib og palisaden - og i årene 2009-2012 foretages en stribe udgravninger og omfattende studier i arkiverne.⁴

Studierne har rejst nogle af de spørgsmål, der berøres i denne artikel. Bl.a. er forskerne begyndt at søge international inspiration. Når der blev begravet en tysk kejser, var der danskere til stede. De kan have forsøgt at overføre elementer af den sikkert imponerende kejserlige ceremonie til hjemlig grund.

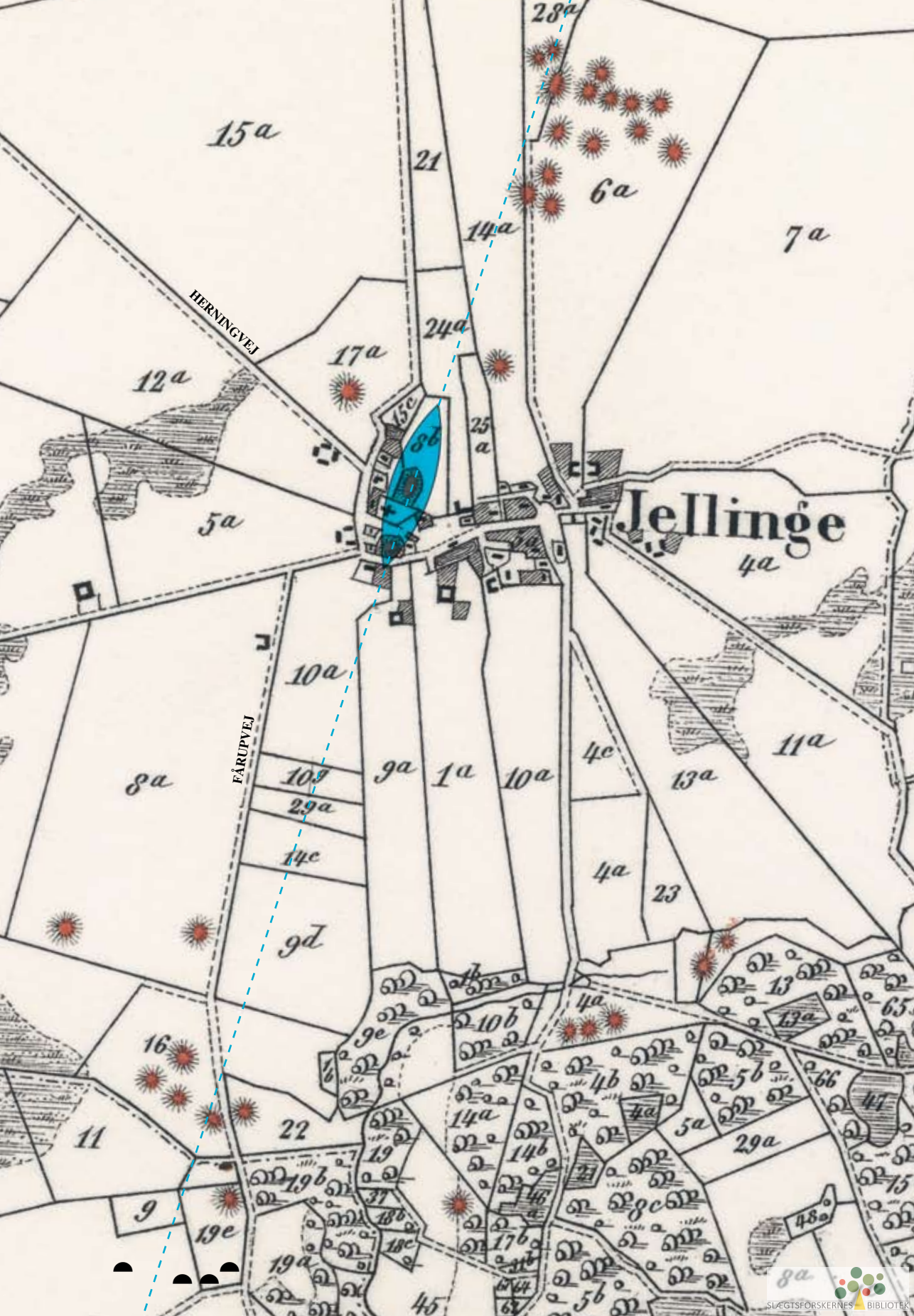
En gang i 900-tallet lå der en supertanker i Jelling. 177 meter til hver side fra Nordhøjens midte. 354 meter lang og formentlig med en bredde

Det hellige land? 10 km søgegrøfter i dette område lige nord for Jellinghøjene gav ingen fund, men dog opdagelsen af et oprindeligt meget kuperet landskab præget af småvandhuller. Urørt af menneskehånd har det været et usædvanligt syn. Stedet ligger under Jyllands tag på vandskellet, hvorfra der er afløb til Vejle Fjord, Gudenåen eller Vesterhavet. - Foto: Leif Baun.

på op mod 70 meter midtskibs, hvor den omkransede Nordhøjen. Tidligere har man tænkt, at en mindre udgave af skibssætningen kunne være Thyras grav, og at Gorms begravelse var gravkammeret i Nordhøjen. Med den nye opdagelse af, at skibssætningen er dobbelt så lang som hidtil antaget, er det nok mere oplagt at se høj og skibssætning som én begravelse. Skibets længdeakse blev brugt til to senere elementer: Centrum i Sydhøjen og den store runestens plads er afsat lige på denne linje. Dermed bliver det hedenske monuments rygrad også fundament for den ombyggede kristne version af Jellingminderne. I øvrigt ligger også Nordhøjens centrum på skibssætningens midterlinje. Her er sammenhængende planlægning af over 10 års byggerier fra Nordhøjens år 958-59 til Sydhøjens færdiggørelse omkring 970.

Netop fordi skibet bestemmer hele anlæggets opbygning, kunne det være interessant at vide, hvorfor skibet ligger, som det gør: Ikke rent nord-syd men et sted omkring nordnordøst, ca. 20 grader fra nord. Retningen passer ikke rigtig med solopgang ved midsommer eller solnedgang i den mørkeste vinter. Om stjernehimmelen giver spor er uklart.

15a

21

14a

6a

7a

HERNINGVEJ

12a

17a

24a

5a

Jellinge

4a

10a

8a

FÅRUPVEJ

10a

9a

1a

10a

4c

11a

13a

4a

23

9d

16

11

9

19e

19a

19b

19

18b

18c

17b

17c

45

14a

14b

14c

4a

5a

29a

47

48a

Men ser man på fortidens landskab springer en mulighed frem. Det store skib, der i sin form minder om en kompasnål, hænger udspændt mellem to grupper af oldtidshøje. I retning nordnordøst sigter skibet mod Mangehøje. I dag er der kun tre, men gruppen af bronzealderhøje talte en gang mindst 16. Mod sydsydvest er det ikke længere muligt at se en gruppe af høje. Men et gammelt kort viser en flok høje omkring Jellinggård og Plantagevej. To findes endnu, og en tredje anes som en overpløjet bule på marken. Lidt længere mod syd på kanten til skoven findes yderligere fire, der ikke er afsat på kortet.

Hvad designerne bag Jellingmonumentet har tænkt, kan vi ikke vide, men for os vil det være umiddelbart forståeligt, hvis den nye grav (skibet) med sin sejleretning opnår forbindelse (indfødsret) til fortidens grave (højene). Og mere jordnært: Man låner lidt af højenes ælde til at stive egen tradition og anelse af med. Da skibet stod i fuldt format, må det have bestået af næsten 500 store sten! Mange må have været fælt store for dem, der skulle slæbe dem sammen. Også selv om skibssætningen kan være så naturtro, at stenene er mindre midtskibs for at give fornemmelsen af rælingens svaj.

Hvad blev der af skibet? Nogle af stenene findes stadig under Sydhøjen, hvor de blev opdaget i 1941. Andre er genbrugt som syldsten under den tredje trækirke. Nogle er fundet i gravsteder rundt om på kirkegården. Atter andre stod i de stendiger, der i 1600-1700-årene blev sat omkring de to høje.

Endnu i 1771 stod en del af stenene i det fri på deres oprindelige plads. Da var arkivtegner Søren Abildgaard i Jelling, og han omtaler i sin dagbog, at øst for Nordhøjen i Lars Sognefogeds [Sørensens] tofte ligger der nogle store kampesten i en rad fra syd til nord.⁵

De sten har ligget i vejen for dyrkning af marken. Nogle er blevet undergravet, andre slæbt væk eller slået til skærver - eller brugt som fundamentsten. Fogedgården, der ejede marken med stenrækken, brændte i 1794. Den blev flyttet til bl.a. den adresse, der siden blev til Jelling Rådhus, Fårupvej 10. Det var en anelig gård, hvor bl.a. en ladelænge med sokkelsten af usædvanlig længde fremhæves.

Den 354 meter lange skibssætning ligger som en kompasnål mellem to grupper af oldtidshøje, med Nordhøjen midtskibs. Nord er lodret op på tegningen. Baggrunden for skibssætningens orientering er ukendt. Er kursen valgt ud fra de to højgrupper. Udsnit af kort i bogen ”Kongehøiene i Jelling” fra 1875. Kortet viser dog en ældre tilstand. Jelling Kro ses ikke på sin plads nordvest for byen på matrikel nr. 17a. Her blev den opført 1820. Der er tale om en rentegning af sognekortet fra 1851.⁹ De fire nederst viser overpløjede gravhøje, der stadig kan anes som buler på marken.

”De kan nok lede tanken hen på, om man her har anvendt gamle tingsten fra Lars Sørensens toft”, kan man læse i en lokalhistorisk bog.⁶ Var de ”tingsten” oprindelig fra skibssætningen?

Glæmsel synes at være Jellingmonumenternes skæbne i datiden. Og Harald Blåtands var et ringe eftermæle. Begge dele må undre. Når man ser skoven af sagn om Lejres skjoldungekongeslægt og helte som Rolf Krake, Roar og Helge, så er Jellingfortællingerne en ørken. De synlige mindesmærker lå i Jelling. Lejres status hvilede i mange år i fri luft. Først i det sidste par årtier har det vist sig, at Lejre ikke kun var et sagn. Foreløbig syv op til 60 meter lange bygninger fortæller, at et eller andet magtcenter har der været i Lejre. Det har der jo også været i Jelling, bedømt ud fra monumenterne.

Tavsheden om Jelling og Haralds andre storværker

Men det eneste storslåede ved Jellings plads i historien er tavsheden. Heller ikke ringborgene eller Ravingbroen har sat sig direkte spor i beretningerne. Den første ringborg blev først erkendt i 1936, og Ravingbroen i 1953.

Den helt jordnære forklaring kunne være, at det var i et sjællandsk miljø, historierne blev til. Men Sven Aggesen havde dybe jyske rødder. Og så er Jelling altså heller ikke længere ude på landet! Ellers giver placeringen af monumenterne her ingen mening.

Blot et par generationer før Saxo og Aggesen blev Jelling udstyret med en temmelig fornem stenkirke. Den rummede bl.a. kalkmalerier af den samme mester, som lavede udsmykningen i den storslåede kirke i Tamdrup. Det er herfra, de bekendte guldbelagte billedplader af Poppo's jernbyrd og Haralds dåb stammer. Jellings frådstenskirke dateres til kort efter år 1100. Da var der altså endnu royal bevågenhed om stedet.

Den smule, der fortælles om persongalleriet fra Jelling, har den forkerte hovedperson (Thyra), eller er folkelig overtro med hedenske undertoner (sorte hunde, der vogter skatte i højen). Hvad der siges om Harald, kristendommens stolte foregangsmand i Danmark, er enestående negativt. Saxos afsnit om ham, handler næsten demonstrativt om alle mulige andre. Harald føres kun ind på scenen for at blive sværtet med beretninger om svig, urimelige krav om at en betroet mand skal skyde til måls efter sin søns hoved i Wilhelm Tell-stil, og undertrykkelse. Det sidste handler om, at kvæg og folk lægges under åget for at slæbe en sten til hans mors grav. Det er måske en skjult hentydning til Haralds mange byrdefulde byggerier, heriblandt Jelling.

Tv. overpløjet gravhøj ved Plantagevej. Th. nogle af de store sten i højområdet, som menes at være rester af den 354 meter lange skibssætning fra vikingetiden. - Fotos: Leif Baun.

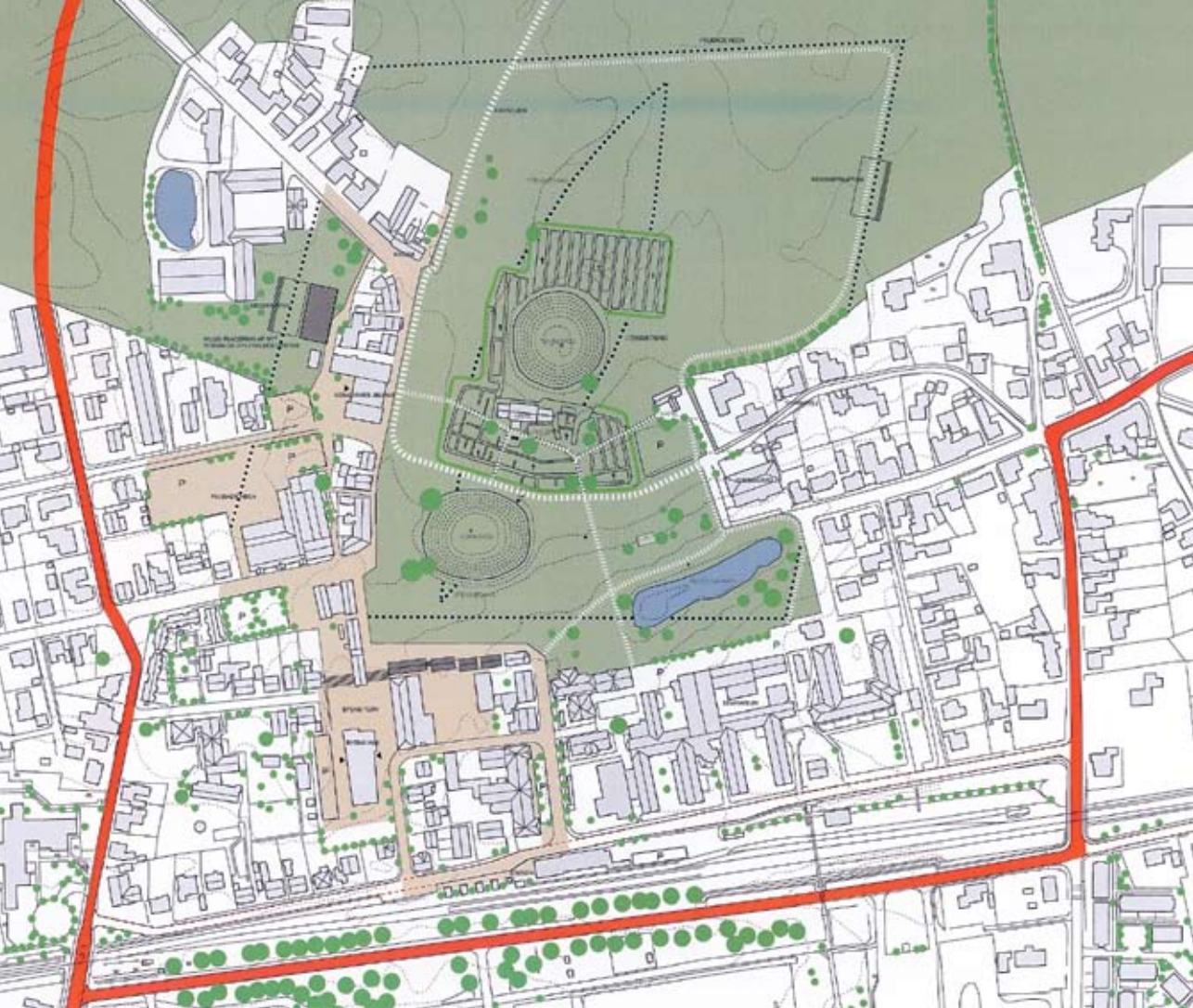
Men Saxo bringer kun emnet på bane som middel til at beskrive oprøret mod Harald. Mens kongen beordrede flytning af tunge sten, trak andre en endnu tung byrde fra Harald, nemlig hele hans kongerige!

Og Haralds ynkelige død, da han blev ramt af en pil bag i, mens han trådte af på naturens vegne, er ikke en fortælling, man sjunger om en helt. Saxo er tilmed købt og betalt af kredse tæt på kongen (Absalon af Hvideslægten) til at skabe en historie, hvis indhold er, at kirke og konger er godt for danskerne.

Hvorfor blev Harald ikke kongehelgen som Olav den Hellige, der indførte kristendommen i Norge? Var Harald for tæt på tyskerne? Elskede danerne heller ikke for 1000 år siden Europa helt og fuldt? Var Harald for diktatorisk? Han siger selv på sin runesten, at han *gjorde* danerne kristne. Det lyder af ufrivillig tvang. Næsten som et klimaks på beretningen om Harald Blåtand runder Saxo den af med at udpensle, hvor meget danerne ærede den døde konges bære. Men uheldigvis for Haralds eftermæle sker det med tilføjelsen om kongen ”som det i levende live overmodigt havde hadet”!⁷

Sven Aggesen nævner kongens gård i Jelling (regis curiam in Jalang). Det er først en senere tids blomstrende sprog, der får den til at blive til en kongsgård, kongeborg og Jellingborg.⁸ ”Kongens gård” viser et ejerforhold, men siger ikke nødvendigvis, at kongen har boet der særligt meget. Ordet ”kongsgård” har mere bopælspligt over sig.

Måske er kongens fysiske nærvær i Jelling overvurderet. Åndeligt derimod er han og hans monumenter jo i høj grad tilstede. Men hvad nu, hvis Jelling har været et helligt sted, et samlingssted og et symbol på en overgang

Helhedsplanen for Jelling med den nyfundne ca. 12 hektar store palisade, der indrammer højområdet og verdens største, over 350 meter lange, skibssætning, der har Nordhøjen som centrum. Den gamle hovedvej mellem Vejle og Herning, der løb snert syd om den sydlige høj (Gormshøj) er fjernet. Den erstattes af to vejforløb: Det ene er markeret med den røde streg. Det andet er en omfartsvej nord om byen. Den ses ikke her. En stribe huse langs den fjernede Gormsgades sydside er afløst af nye bygninger længere syd for Sydhøjen. Sydvest for Gormshøj er Byens Hus ved at blive opført med café, bryggeri, biograf, bibliotek, kunstnerværksteder og borgerservice. Det ventes indviet i efteråret 2010.

fra en tro til en anden, som der næppe har været enighed om i samtiden. For Haralds modstandere må Jelling med den stolte hedenske start med det store skib og Nordhøjens kongebegravelse, blive symbolet på underkastelsen under tysk overherredømme. Kristusfiguren på den store runesten må have gjort ondt i øje og hjerte på de folk.

Blev Jelling og Harald et tabu, det var bedst at glemme? Som egypterne længe før slettede spor af farao Akhnaton, der også ville indføre (en) ny gud?

Millioner til fornyelse af Jelling

Da denne bog er på vej i trykken, 8. oktober 2009, kom meddelelsen fra Vejle Kommune om, at en stor del af pengene til det ambitiøse Jellingprojekt er sikret. Det skyldes en donation på hele 70 millioner kroner fra A. P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til Almene Formaal.

Det store beløb er i sig selv en blåstempling af Vejle Kommunes helhedsplan for Jellingmonumenterne. Den er blevet til i samarbejde med lokale foreninger og borgere samt Kulturarvsstyrelsen og Nationalmuseet. Det totale budget er på omkring 250 millioner kroner, en betydelig investering i en by med ca. 3.500 indbyggere.

Den store gave ventes at blive nøglen til andre millioner fra bl.a. Arbejdsmarkedets Feriefond og Veluxfondene. Sidstnævnte betalte i sin tid broderparten af udgiften til formidlingshuset Kongernes Jelling. Pengene går til flere ting: Omledning af trafikken, fjernelse af en vej og anlæggelse af en ny, nedrivning af huse og opbygning af nye, så facaderækken rykkes væk fra Sydhøjen. Det er et krav til steder på verdensarvslisten, at der er større bufferzoner omkring dem. Endelig skal Jellinghistorien videregives mere levende.

Når man ser på tegningen på side 140, melder spørgsmålet sig, om der overhovedet skal være huse indenfor palisaden (den prikkede firkant). Ingen med ansvar vil for tiden sige, at palisaden kun skal rumme kirkegård og monumenter. Men meget kan se anderledes ud om 50-100 år.

- 1) Leif Baun, f. 1960, journalist ved Vejle Amts Folkeblad, har fulgt udgravningerne i Jellingområdet siden 1989, og lavet flere lokalhistoriske udgivelser.
- 2) Jens Heltoft: Jelling - Et kongelevs historie, 1979, side 34 og Jens Heltoft: Af Jelling Sogns Historie, i Vejle Amts Årbog 1922, side 119, hvor stednavneforskeren Svend Aakjær angives som kilde til tolkningen. Fundet er omtalt i Vejle Amts Folkeblad 28.8.2009.
- 3) Der tales også om en ringborg i Skåne. Hører den sammen med de andre, bestyrker det tanken om, at genetableringen af et dansk rige under én hersker udgik fra Sjælland.
- 4) Projektet er nærmere omtalt i Vejle Amts Årbog 2008, side 16-19.
- 5) Vejle Amts Årbog 1930, side 140.
- 6) Jens Heltoft: Jelling og et glemt stednavn, side 39, se også Vejle Amts Årbog 1971, side 66.
- 7) Saxo, oversat af Fr. Winkel Horn, Vintens Forlag 1983, side 394.
- 8) J. Kornerup: Kongehøiene i Jellinge, 1875, side 1.
- 9) Ifølge venlig oplysning fra overkartograf Bjarne Olander, Kort & Matrikelstyrelsen.

Tilsynet med fortidsminderne

SYDVESTJYSKE MUSEER I ESBJERG HAR VÆRET PÅ REJSE RUNDT TIL OMRÅDETS MANGE FORTIDSMINDER. MÅLET ER ISÆR AT FINDE UD AF, HVORDAN DE HAR DET. KONKLUSIONEN ER, AT HVIS MAN HOLDER ØJE MED DEM, HAR DE DET BEDRE, END HVIS MAN IKKE GØR.

AF STEEN FRYDENLUND JENSEN¹

Der er ca. 30.000 fredede fortidsminder i Danmark. Heraf ligger de 676 i den nuværende Vejle Kommune. Fortidsminderne udgøres blandt andet af voldsteder, ødekirker, stenkestebroer, vildtbanesten og runesten, men langt størstedelen udgøres af gravhøje. At fortidsminderne er fredede betyder, at der er en række ting, det er forbudt at foretage sig på, eller gøre ved fortidsminderne. Således er det for alle fortidsminder forbudt at udøve skade på selve fortidsmindet (Museumslovens §29e). Skaden kan være at grave i det, smide marksten eller andet affald på det, tænde bål på det eller gødske det.

Derudover er alle fredede fortidsminder også omfattet af en to meter dyrkningsfri bræmme (Museumslovens §29f), hvor enhver form for jordbehandling er forbudt. For høje, voldsteder og andre større anlæg kommer endvidere en 100 meter zone, indenfor hvilket landskabet ikke må ændres uden forudgående tilladelse (Naturbeskyttelseslovens §18). Det betyder at man ikke må plante læhegn, bygge, eller ændre på landskabet ved eksempelvis grusgravning. Således siger loven. Men hvad siger virkeligheden?

For at vi kan vide, hvordan de fredede fortidsminder har det, må nogen ud og føre tilsyn med dem, og netop tilsynet med de fredede fortidsminder har levet en lang og omtumlet tilværelse.

Med Naturfredningsloven i 1937 blev alle synlige fortidsminder fredet, og en berejsning af hele landet, foretaget af Nationalmuseet i perioden 1937-57, fastlagde præcist, hvilke der var tale om. Da man på grund af besparelser ikke altid havde det bedste kortmateriale med, blev fortidsminderne ikke altid markeret lige nøjagtigt på kortene. I 1950'erne og 60'erne foretog formændene for fredningsnævnene tilsyn med de fredede fortidsminder, men da der

Figur 1: Deponering af marksten ændrer højens form, og kan med tiden gøre det vanskeligt at skelne den oprindelige høj fra det tilførte, ligesom risikoen øges for, at højen forveksles med et jorddepot og fjernes.

indførtes en ny fredningslov i 1970, blev dette tilsyn nedlagt, og tilsynspligten overført til fredningsstyrelsen. Den fik desværre ikke penge til at føre tilsynene, hvorfor disse ophørte. En stikprøvekontrol i 1979 viste, at det stod rigtigt slemt til med fortidsmindernes tilstand, hvorfor fortidsmindetilsynet i 1980 uddelegeredes til de enkelte amter.

Amterne blev dog ikke forpligtet til at føre et decideret tilsyn, men skulle påse at loven blev overholdt, hvilket blev tolket forskelligt fra amt til amt. Her var Vejle Amt ét af de amter, der var længst fremme i skoene, da man forsøgte at holde et regelmæssigt tilsyn af fortidsminderne hvert femte år, medens man eksempelvis i naboamtet Ribe Amt valgte kun at reagere på borgernes anmeldelser om overtrædelser, og således ikke selv aktivt tilse fortidsminderne. I perioden 2005-2006 foretog Kulturarvsstyrelsen i samarbejde med det daværende Esbjerg Museum (Nu Sydvestjyske Museer) en nyberejsning af alle fredede fortidsminder i Ribe Amt, der ikke lå i statsskov, da man ønskede at færdiggøre den nyberejsning, der var sat i gang i 1979. Ribe

Figur 2: Jordbehandling indenfor 2m-zonen øger risikoen for skader på selve højen, foruden at urnebegravelser fra jernalderen, der netop kan findes i dette område, risikerer ødelæggelse.

Amt valgte at koble sig på projektet og samtidigt få registreret diverse overtrædelser og plejebenhov. Berejsningen blev gennemført, men desværre nåede amtet at blive indhentet af strukturreformen og nedlagt, inden det kunne få en eneste overtrædelse sagsbehandlet.

Med amternes nedlæggelse den 1. januar 2007 blev alt, hvad der havde med tilsyn og sagsbehandling af overtrædelser af museumsloven (overtrædelser på selve fortidsmindet og i to meter-zonen) overdraget til Kulturarvsstyrelsen, medens tilsynet med 100 m-zonen samt pleje af fortidsminderne tilfaldt kommunerne. Desuden blev fortidsminderne i statsskov, der tidligere havde sorteret under Skov og Naturstyrelsen, også overført til Kulturarvsstyrelsen, hvis hensigt det nu er at tilse alle fortidsminder mindst én gang hvert femte år.

Kulturarvsstyrelsen har valgt at uddelegere den rent praktiske del af tilsynet til 10 arkæologiske museer fordelt rundt omkring i landet, mens den selv tager sig af den efterfølgende sagsbehandling. For det gamle Vejle Amt betyder det, at tilsynet med fortidsminderne nu udføres af fire forskellige

museer: Den nuværende Vejle Kommune tilses af Sydvestjyske Museer i Esbjerg, Kolding og Fredericia Kommune af Museum Sønderjylland i Haderslev. Hedensted og Horsens Kommune tilses af Moesgård Museum i Århus og den gamle Nørre Snede Kommune af Holstebro Museum. Et samlet overblik over fortidsmindernes tilstand i det gamle Vejle Amt er det således ikke muligt at komme med førend senest i 2012, hvor alle fire museer har været igennem deres andel.

Det er dog Kulturarvsstyrelsen, der står for al sagsbehandling, så hvis man skulle støde på en overtrædelse, er det den, man skal henvende sig til. Og man skal naturligvis respektere den private ejendomsret.

Hvad er det så, der bliver registreret nu – og for hvem? I forbindelse med det nuværende tilsyn bliver fortidsmindernes areal, hvor det er muligt, indmålt med GPS, således at fredningsgrænserne lettere kan markeres digitalt, og deres placering bliver, hvor det er nødvendigt, korrigeret efter de fejl, der kan have været i forbindelse med de gamle fredningsberejsninger.

Derudover bliver fortidsmindernes fredningsbeskrivelser opdateret, hvor de er mangelfulde, fortidsmindet fotodokumenteres, og så bliver der naturligvis noteret hvilke overtrædelser, der kan konstateres på fortidsminderne og indenfor to meter-zonen.

Endvidere har en række af tilsynsmuseerne indgået aftaler med nogle, eller måske endda alle kommunerne i deres tilsynsområde om også at tilse overtrædelser på 100 meter-zoner, samt om højen trænger til vegetationspleje i forbindelse med det periodiske tilsyn.

Får fortidsminderne det bedre af regelmæssigt tilsyn?

Som det fremgik af stikprøvekontrollen i 1979, så fik fortidsminderne det betydeligt værre uden regelmæssigt tilsyn, men gælder der det samme i dag? I det følgende vil den gamle Egtved Kommune i det tidligere Vejle Amt og det område af det tidligere Ribe Amt, der frem til 1. januar 2007 udgjorde Vejen Kommune forsøgsvis blive sammenlignet med hensyn til overtrædelser af fredningsbestemmelserne. De to områder er valgt, dels fordi de grænser op til hinanden, og dermed har omtrent samme landskabstype, dels fordi de har omtrent samme størrelse, og dels fordi de tidligere har ligget i to forskellige amter, hvor der i det ene (Vejle) har været ført regelmæssigt tilsyn siden 1995, medens der i det andet (Ribe) intet er sket før tilsynet i 2009, når man ser bort fra nyberejsningen i 2006.

Det skal dog nævnes at tallene for overtrædelser er rene rådata, der ikke er rensset for eventuelle fejl, da de benyttede områder først er blevet tilset i perioden fra november 2008 til april 2009, hvorfor sagsbehandlingen af sagerne først lige er påbegyndt.

I den gamle Vejen Kommune (før 2007) findes i alt 78 fredede fortidsminder. Hvis man sammenligner nyberejsningen i 2005-2006 med tilsynet i 2008 (fig. 3), vil man se, at der er sket en stigning i antallet af overtrædelser på selve højen (§29e), men et fald i overtrædelser af to meterbræmmen (§29f), medens overtrædelserne indenfor 100m-zonen har været konstant (§18). Det samlede antal fortidsminder med overtrædelser har dog været let stigende.

Vejen Kommune	§29e	§29f	§18	Antal høje m. overtrædelser
2005-2006	12%	37%	10%	44%
2009	17%	28%	10%	46%

(Figur 3: Antal fortidsminder med overtrædelser i den gamle Vejen Kommune udtrykt i procent. At det samlede antal høje ned overtrædelser er mindre end det samlede antal overtrædelser skyldes at der på én høj godt kan være overtrædelser af flere forskellige paragraffer.)

Det er dog ikke de samme høje, alle overtrædelserne er konstateret ved under de to tilsyn. Således kunne der ved 20 procent af højene noteres de samme overtrædelser ved både nyberejsning og tilsyn, medens 10 overtrædelser konstateret i 2009 var overtrædelser på fortidsminder, der ikke var overtrædelser på i 2006. Seks fortidsminder havde færre overtrædelser end i 2006 og et havde andre overtrædelser. Til gengæld var der også syv fortidsminder fra 2006, hvor overtrædelserne var rettet i 2009, hvilket hovedsageligt var to-meter-zoner, der var blevet genetableret. Således har syv af dem, der har fået konstateret overtrædelser i 2006, rent faktisk rettet op på dem, medens 10 af dem, der ikke fik konstateret overtrædelser, siden hen overtrådte loven.

Ved amtets tilsyn blev der placeret hvide mærkepinde i højfoden på høje i dyrket mark, og mange af disse fandtes stadigvæk ved tilsynet i 2009, om end de i hvert fald i et enkelt tilfælde var blevet rykket halv meter op ad højsiden, muligvis i et forsøg på at skjule, at der var pløjet lidt tæt på højen. Pindene er dog på ingen måde juridisk bindende, og blev i sin tid kun opsat som vej-

ledning for at vise, hvor højfoden gik. Det fik amtet desværre ikke formidlet ud til alle landmænd, hvorfor nogen tilsyneladende har troet, at man skulle pløje helt ind til pinden, og altså ikke to meter fra den. Dog tyder nedgangen i §29f –overtrædelser, der hovedsageligt udgøres af jordbehandling indenfor to m-zonen, i Vejle Kommune på, at pindene generelt set har haft en vis virkning, om end det nok havde været bedre at placere dem ved yderkanten af to meter-zonen.

For den gamle Egtved Kommune er tallene for de to tilsynsperioder ikke helt sammenlignelige, da det kun var muligt at få fat på bearbejdede tal for tilsyn med 139 fredede fortidsminder i perioden 2001-2004,² medens der ved tilsy-

Egtved Kommune	§29e	§29f	§18	I alt høje med overtrædelser
2001-2004	19%	27%	17%	44%
2008	14%	13%	2%	26%

Figur 4: Antal fortidsminder med overtrædelser i den gamle Egtved Kommune udtrykt i procent. At det samlede antal høje ned overtrædelser er mindre end det samlede antal overtrædelser skyldes at der på én høj godt kan være overtrædelser af flere forskellige paragraffer.

net i 2008 fandtes 152 fredede fortidsminder i området, der ikke lå i statskov. Da tallene fra Vejle Amt er bearbejdede, var det ikke muligt at udskille de 139 tilsete fortidsminder i 2001-2004 fra de 152, der blev tilset i 2008. Derfor det ikke har kunnet lade sig gøre at lave en opgørelse over, hvor mange af overtrædelserne, der er blevet rettet, og hvor mange der er nye.

Som det fremgår af figur 4, er der dog sket et markant fald i antallet af overtrædelser fra Vejle Amts tilsyn med dertilhørende opfølgning på overtrædelserne og frem til Kulturarvsstyrelsens tilsyn i 2009.

Da amtsoplysningerne fra Vejle Amt ikke er relateret til de enkelte høje, kan udviklingen i de forskellige overtrædelseskategorier ikke kommenteres nærmere, blot kan det konstateres, at tilsynet med opfølgning har gjort sin virkning og mindsket antallet af overtrædelser.

Sammenligner man resultaterne fra de to områder, er der således ingen tvivl om, at et regelmæssigt tilsyn med dertilhørende opfølgning har en positiv indflydelse på fortidsmindernes tilstand. Således startede begge områder

Figur 5: Firehøje ved Randbøl illustrerer, hvor godt ubeskadigede og velplejede fortidsminder kan tage sig ud.

med overtrædelser på 44 procent af de fredede fortidsminder, og hvor der i området uden opfølgning på tilsynet skete en svag stigning i antallet af overtrædelser, så medførte det mere opfølgende tilsyn et synligt fald i antallet af overtrædelser og dermed en bedre bevarelse af fortidsminderne.

Litteratur:

Stoumann, I. 2006: Pas på fortidsminderne – for fremtidens skyld. Mark og Montre s. 43-53.

Noter:

- 1 Forfatteren er født i 1978, og blev i 2007 uddannet som cand. mag. i forhistorisk arkæologi og middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet. Han er siden 2007 ansat ved Sydvestjyske Museer som museumsinspektør med primærbeskæftigelse indenfor tilsynet med de fredede fortidsminder i den nordvestlige del af Region Syd.
- 2 Her skal gives stor tak til Marlene Sørensen fra Moesgård Museum, for lov til at bruge tallene. Hun var tidligere ansat ved fortidsmindetilsynet ved Vejle Amt.

Lokalhistoriske glæder

INTERNETTET ER DET PERFEKTE INSTRUMENT, HVIS MAN VIL DELE SIN SAMLING AF BILLEDER ELLER SKABE EN NY MED HJÆLP FRA MANGE. DET ER HISTORIEN OM WWW.HORSENSBILLEDER.DK ET BEVIS PÅ. HER FORTÆLLER EN AF IDEMÆNDENE OM BAGGRUNDEN FOR SAMLINGEN, DER NU ER OVER 25.000 BILLEDER

AF JAN ØSTERGAARD

I 2004 tog jeg sammen med frisør Jacob Vårberg initiativet til at starte en hjemmeside med Horsens-billeder. For mit vedkommende begyndte det med, at jeg søgte billeder om mit eget lokalområde, Spedalsø. Tilsyneladende var det en meget vanskelig opgave, da der åbenbart ikke findes mange fotos herfra, måske fordi det sidst i det 19. århundrede opstod som en ny bydel især for byens arbejdere. Men da jeg søgte på internettet, faldt jeg over Jacob Vårberg, som havde udstillet nogle Horsens-billeder i sin frisørsalon. Så tænkte jeg, at jeg hellere måtte bestille tid til en klipning hos ham. Den bekræftede vor fælles interesse. Vi var enige om, at Horsens manglede en *særlig* hjemmeside med gamle billeder fra byen.

Der var ikke langt fra tanke til handling, så i foråret 2005 kunne vi præsentere den første version af vores hjemmeside. Opgaven gav mange udfordringer, også en lang række, vi slet ikke på forhånd var klar over. Og mange, som det er overordentligt vanskeligt at tage højde for, men må løses undervejs, som de dukker op. Som den største udfordring er det, som man kalder ”ophavsret”. Det er ikke et emne, pladsen her giver mulighed for at give en dyberegående behandling af, men noget man skal være meget opmærksom på.

Den første version var lagt an på at skulle huse maksimum 3.000 Horsens-billeder. Det var DET, vi to som grundlæggere af siden mente kunne blive omfanget af det materiale, vi kunne indsamle. Men lige som Horsens by har udviklet sig, har teknikken også. I kraft af, at flere og flere har fået et digitalt kamera, er der kommet rigtigt gang i antallet af billeder på siden.

Og det er gået rigtigt stærkt. I slutningen af 2005 var der på hjemmesiden cirka 4.500 billeder. I februar 2008 var antallet mere end fordoblet, idet der nu lå over 10.000 billeder på siden. I foråret 2009 var der 25.500. Den hurtige

vækst skyldes især, at vi begyndte at lægge helt nye billeder på hjemmesiden.

Vi fandt ud af, at det blev mere og mere vanskeligt for os at skaffe gamle billeder. Så vi blev enige om, også at tage nye billeder med – for på den måde tillige at fastholde udviklingen i Horsens. Og nye billeder bliver jo som bekendt også gamle. For det er gået rigtigt stærkt med byens udvikling de senere år. Vi forsøger at komme rundt i byen en-to gange om måneden for at se, om bygninger bliver revet ned – eller nye opført.

Med hensyn til de gamle billeder ved vi, at rigtigt mange mennesker ligger inde med nogen. Ofte er de ikke selv klar over værdien af, at disse billeder bliver bevaret for eftertiden. Det gælder for os om at få fat i disse mennesker, og her må vi ofte tænke lidt kreativt.

Desværre ved vi, at det alt for tit sker, at ved flytning til pensionistbolig eller ved dødsfald, bliver gamle postkortalbum og fotoalbum kastet væk. De ældre mener ikke, de længere har plads til den slags og familiens yngre medlemmer eller dem, der hjælper med oprydning og kassation, kender ikke personer og motiver på de gamle fotos. Så ender den slags i en affaldssæk, der ryger på genbrugspladsen. En af vores intentioner med vores hjemmeside har fra starten været at redde den slags gamle billeder. Og der er heldigvis også kommet mange billeder ind fra folk, der gerne vil være med til at dele billeder af det gamle Horsens med alle andre.

Vores fritidsinteresse giver os mange oplevelser, som vi jo så deler med alle jer, hjemmesidens brugere. En af de kommentarer, bidragsydere ofte kommer med er, at de ikke genkender personerne på billederne. Men det er heller ikke målet med hjemmesiden. Den viser byens forandring i de mere end 100 år, billederne dækker. Situationer, gader og bygninger er det væsentlige.

Langt de fleste billeder låner vi af ejerne. Så digitaliserer vi dem via en scanner, tilsluttet en computer. Og når de så er endt der, leverer vi de originale billeder retur til ejermændene. Nogle af vore bidragsydere ønsker at være anonyme, hvilket vi selvfølgelig respekterer. Men skulle man ønske, at oplysninger om billedets ejer kommer med, er det for os en naturlig ting at gøre.

Som en kunde i frisørsalonen på Spedalsø Torv engang så klogt sagde, er et billede intet værd, med mindre man kan knytte en historie til billedet. Derfor er det også vigtigt at få historien med til så mange billeder som muligt.

En del motiver kender vi ikke placeringen af. Derfor er der på hjemmesiden lavet en kategori, vi kalder ”efterlysninger”. Når man går ind på den, kan man se en lang række fotos, vi søger oplysninger om. Mange gamle bygninger eksisterer jo ikke mere. Så vi kan ikke bare køre rundt i Horsens og stedfæste,

Vestergade 7 B. Foto af den nu nedrevne alabastfabrik, der var en baggårdsvirksomhed Vestergade/Houmannsgade. En del af baggårdsmiljøet er nedrevet og overført til Den gamle By i Århus, hvor det om et par år kan ses genopbygget. Resten af denne artikel er ikke illustreret, da læseren selv bør gå ind på www.horsensbilleder.dk og finde sine egne Horsensbilleder frem efter behag.

hvor det er henne. Som bruger på hjemmesiden vil man nemlig opdage, at vi har valgt at dele billederne op i gader. Får vi et foto af byens gamle elektricitetsværk, er det ikke emnet, man søger på, men gaden, her altså Gasvej.

For at kunne stadfæste billederne så godt som muligt søger vi i gamle vejvisere, skattekøber, telefonbøger og lignende. De er uvurderlige kilder i søgningen efter de korrekte, oprindelige adresser. Har nogle af læserne af denne artikel noget af den slags Horsens-ting, hører vi gerne fra dem.

Vi hører fra vores brugere, at hjemmesiden også har fundet anvendelse i undervisning på både skoler og ved pc-kurser for ældre. Når man skal lære sin by at kende, kan man jo lige så godt koble den "sure pligt" på skolebænken med den rare fornemmelse selv at søge efter fotos fra den gade i byen, man er født, eller hvor man i dag er bosiddende. Vi er naturligvis stolte over, at uddannelsessteder for både unge og ældre har fundet vores hjemmeside interessant og egnet til dette formål.

Vi er ikke de to eneste, der tager nye fotos til hjemmesiden. Også et par

andre fritidsfotografer hjælper til. Derved er der hele tiden nye og opdaterede billeder på hjemmesiden.

Fritidsfotograf for www.horsensbilleder.dk

Noget, nok især mennesker bosiddende uden for Horsens er glade for. Hvis de ønsker det, kan de gennem vores hjemmeside billedmæssigt følge med i vores bys udvikling. Vi kan altid bruge flere til at tage billeder, så vi hører gerne fra interesserede. Det kræver ikke stort og dyrt udstyr. En lille digitalt kamera er mere end fint til det brug. En af fremtidsvisionerne er at få byens gader fotograferet. Måske lykkedes det ikke til fulde i fællesskab at komplettere denne store opgave – men visionen er der.

En af disse fotografer er Peter Wilkens Nielsen. Da han i november 2008 havde boet fire måneder i Horsens, så han en artikel i Horsens Posten herom og kontaktede os. Her havde vi efterlyst flere hjælpere, og han meldte sig. Over en kop kaffe blev opgaven diskuteret, og han fik som opgave at gennemgå et par gader i kvarteret omkring sin bopæl. Han fortæller: ”Da jeg af natur er nysgerrig og interesseret i historien bag den by, jeg bor i, fik jeg med den aktuelle oplevelse suppleret min viden om, hvordan der så tidligere ud. Samt hvordan mennesker i disse gader tidligere levede og arbejdede. Det giver mig det ekstra krydderi – den ekstra dimension, der gør oplevelserne meget større, når jeg færdes på gader og stræder. Jeg har opdaget, hvordan dygtige arkitekter i forskellige perioder har præget bybilledet med særdeles kreative udfoldelser. Og allerede nu er noget af det, jeg har dokumenteret, forsvundet. Ingen kan vist være i tvivl om, at jeg er glad for at jeg meldte mig som fritidsfotograf for horsensbilleder.dk”.

De mange hilsener på vores hjemmeside er også med til, at vi fortsætter hele det tidskrævende arbejde. Som da der i vores gæstebog stod: ”Det var helt rørende at se mit gamle barndomshjem. Lili Nielsen, Edmonton, Alberta, Canada.” Disse hilsener samt mange andre tilkendegivelser er vi glade for. Vi har begge har et arbejde, der skal passes, og bruger vi meget af vores fritid, ca. 10–15 timer hver om ugen, på aktiviteter i forbindelse med hjemmesiden. Det store arbejde giver os også mange kontakter i vores søgen efter billeder. De hentes – ikke altid kun i Horsens. Når vi er ude, skal der snakkes og vi får mange historier om den forgangne tid. Der går nemt et par timer, som selvfølgelig altid er rigtig hyggelige. Efterfølgende kommer så arbejdet med at få billederne scannet, katalogiseret og forsynet med årstalsangivelse. Samt

få skrevet tekst til det enkelte billede. Mange gange er yderligere kontakt til giveren nødvendig, fordi der lige mangler en vigtig oplysning eller to.

Men det er indsatsen værd, når vi får en mail som denne: ”I får lige en tilbagemelding på, hvad jeg har fået ud af at have et billede på jeres hjemmeside under ukendte fotos. Min oldemor emigrerede i 1878 med mand og barn til Australien. Efterkommere af hende fandt under søgning efter deres danske aner, navnet på hendes søster, min oldemor, under jeres ukendte fotos. Jeg har ikke bare fået kontakt til australske slægtninge. Jeg har også fået nogle pragtfulde gamle billeder. Jeg er jer virkelig meget taknemmelige, fordi I ville lægge mine billeder på jeres hjemmeside. Mange hilsener fra Lisa.”

Demokratisering af historien

Vi har store fremtidsplaner for hjemmesiden. Først og fremmest en omfattende omlægning med nyt design og mange flere muligheder. Det betyder, at der er rigtig mange ting, der skal tages højde for i opbygningen. Samtidig med at vi har lært af gamle faldgruber, og forhåbentlig undgår nye! Det er blandt andet anonymiteten ved upload af billeder. Folk skal fortsat have lov til at være anonyme, hvis de ønsker det. Men vi er nødt til at vide, hvem de forskellige givere er, da der kan være problemer med ophavsret, copyright osv. Selvom der under hvert billede er anført, at man kan rette henvendelse til os, hvis ophavsretten bliver brudt, så er der desværre folk, som truer med at køre sagerne gennem retssystemet (som at skyde gråspurve med kanoner). Vi har lavet en hjemmeside, for at så mange som muligt får gratis glæde af billederne og ikke for at træde nogen over tærerne.

Vi ser også vores hjemmeside som en demokratisering af historien. Vores personlige mening er, at tiden nu er ved at løbe fra, at offentlige institutioner som egns- og byarkiver samt museer, betragter deres fotosamling som værende omfattet af privat ejendomsret, således at man lægger borgerne hindringer i vejen for fri adgang til og mulighed for at bruge fotomaterialet. Selvfølgelig skal enhver copyright og ophavsret respekteres efter lovens bogstav. Vi blander os ikke i, hvad de offentlige institutioner gør. Men med vores hjemmeside har vi givet vores bidrag til en demokratisering af Horsens Bys historie, dokumenteret fotomæssigt. Du kan bruge den, som du vil. Og komme med de bidrag, du vil. Klik ind på www.horsensbilleder.dk og se, hvad vi har gjort og giv de bidrag, du vil. Brug mailadressen på hjemmesiden, eller ring til Jan Østergaard på telefon 26 82 79 72.

Museum blev en folkesag

ÅRETS MUSEUMSPRÆSENTATION HANDLER OM GENFORENINGS- OG GRÆNSEMUSEET I FREDERIKSHØJ. DA DET STARTEDE, BLEV DET EN FOLKESAG PÅ ET FUNDAMENT AF FRIVILLIGT ARBEJDE LIGE FRA DE FØRSTE TILLØB I 1993, FORTÆLLER IDÉMANDEN BAG MUSEET OG NU DETS FORMAND.

AF KAJ G. NIELSEN¹

Genforenings- og Grænsemuseet blev indviet den 10. juli 1995 i overværelse af H. M. Dronning Margrethe II, Dronning Ingrid, Kronprins Frederik, Prins Joachim, Greve Ingolf af Rosenborg og cirka 5.000 andre mennesker.

Ideen til Genforenings- og Grænsemuseet – i form af et brev, et enkelt ark, med nogle overordnede tanker – blev født den 20. april 1993 og fremsendt til Christiansfeld Kommunes koordineringsudvalg, som modtog ideen særdeles positivt. Der blev efterfølgende nedsat en hurtigtarbejdende projektgruppe, som i det store hele senere kom til at udgøre bestyrelsen for Genforenings- og Grænsemuseet.

Fra pålidelig kilde (nu afdøde Amtmand Perch Nielsen) erfarede vi, at den kongelige familie udelukkende lagde besøget i Christiansfeld ind i kalenderen på grund af det nye museum. Det forpligtede naturligvis. Og vi glædede os – selvom vi på invitationstidspunktet kun havde en formue på 250 kr. – intet sted at udstille og slet ingen effekter at vise frem. Men så faldt vi over et gammelt hus, som var til salg. En lille, trofast, frivillig flok – pensionerede idealister – gik i de første januardage i 1995 i gang i huset for at gøre det klart til håndværkerne.

Museumsplanerne fik en utrolig god modtagelse. Af lokalpolitikere. Af private. Af håndværkere. Af velgørende fonde. Af mange forskellige firmaer. Af pressen. Pludselig strømmede det til med tilsagn om hjælp i form af byggematerialer, fondsmidler, tilbud om frivillig arbejdskraft o.s.v.

Økonomisk blev museet således båret af håndværkernes gratis byggeri, hjemkomne fondsmidler, støttebevissalg, gaver og masser af arbejdstimer udført af frivillige.

Igennem Radio Syds ”Lyttercentral” fik vi sendt budskabet om manglende

effekter fra genforeningstiden til museet ud i æteren, så vi efterfølgende oplevede en telefonstorm ved to telefoner. Effekterne strømmede ind – og det gør de stadig...

”*Det lyder som et Æventyr*”, skrev Pontoppidan i sit genforeningsdigt. Det blev første gang offentliggjort i Berlingske Tidendes tillæg ”Ude og Hjemme” den 25. december 1918.

I jubilæumsåret 1995 fik vi disse linier at høre mange gange.

Det, der bl.a. gør museet til noget helt særligt, er, at en ide er blevet udviklet og realiseret af otte helt almindelige mennesker i kommunen – sammen med et helt lokalområdes befolkning, så museet formelig udviklede sig til en folkesag. Museumsbygningen er et beboelseshus fra 1877, som mange frivillige og håndværkere har renoveret, ombygget og indrettet til museum på bare seks måneder – nemlig i tiden 6. januar 1995 til 9. juli 1995 – hvor museet stod færdigt kun 23 timer og 19 minutter før indvielsen. Persongruppen bestod udelukkende af personer med en ikke-museal baggrund.

Haven fik planter af dronning Ingrid

23 medlemmer af Christiansfeld Havekreds har anlagt den smukke museumshave med en duft af 1920. Indgangen til haven flankeres af to grænsesten, udlånt af Haderslev Museum.

Grunden er ca. 1000 kvm., især lerjord. Haven tilgodeser følgende hensyn: Museet skal være synligt fra hovedvej A 10, godt udsyn fra have og hus, lav vedligeholdelse, central placering af flagstang og god adgang – også for kørestolsbrugere – samt siddemuligheder. Og endelig en duft af 1920, genforeningsåret.

Skulle haven have været en ægte have fra 1920, ville der stå en flagstang i midten, omgivet af et lille bed med roser, græsplæne og nyttehave – evt. med lidt blomster i hvert hjørne. Sådan har det været. Haven har været hjerteforment, men en nybygning i 2006 gjorde indhug i havearealet. I hjertets kløft vokser bl.a. silkepæoner og bonderoser. En af dem har vandret fra have til have i samme slægt i Sønderjylland siden før år 1900.

I alt er der plantet små 2000 planter. Af disse er 300 en gave fra H.M. Dronning Ingrid Slotshave i Gråsten. Det var Dronning Ingrid idé, at der blev plantet primulaer mellem roserne – for at dække jorden og for at strække blomstringstiden. Mange har ydet en stor indsats for at anlægge haven og mange har skænket planter.

Fru Marcussens hus i 1994 før museumsarbejdet begyndte tv - og ved indvielsen i 1995.

Vi håber, det er lykkedes at skabe et godt haverum med udsyn – og med udsigt over det smukke landskab, hvor øjet måske hviler en stund ved den store sten i lavningen, hvor Genforeningen også er markeret. Såvel som den er med de to grænsepæle ved indgangsstien.

På bænkerne på museets sydside, kan du også følge den travle trafik eller lade tankerne glide tilbage til 1920 – eller endnu længere...

Kanonerne udenfor museet

Udenfor museet står to kanoner. Kanonerne stod oprindeligt på Skamlingsbanken, hvor de første gang saluterede ved sprogfesten den 18. maj 1843, og mange gange siden. Kanonerne affyres med løst krudt, og der anvendes 27 gr. til hvert skud. De blev brugt til saluttering, fordi de var blevet utidssvarende til krigsførelse (søartilleri).

Begge kanoner er af svensk oprindelse. Den ene kanon er fremstillet på Erendals Bruk i Södermanland – den anden er fra Navekvarens Bruk. Sidstnævnte er støbt i 1797. Kanonerne blev i sin tid fragtet pr. skib fra Stockholm til Holmen, hvorfra de med Kronprinsens tilladelse blev udlånt til Skamlingsbanken. Kronprinsen var den senere konge, Frederik d. VII.

Kanonerne har ligget hengemt på Skamling i ca. 15 år – men blev fundet igen og overdraget til Genforenings- og Grænsemuseet i oktober 1998. Kanonerne er herefter blevet renoveret. Oprindeligt har der været tre kanoner på Skamling, men midt i 1970'erne blev den ene stjålet og er aldrig senere fundet.

Kanonerne står på en såkaldt affutage, der er uden hjul – i modsætning

til en lavét, som er med hjul. Affutagerne er ikke originale, men er genskabt efter originale tegninger af en nu afdød kustode og ven af museet.

Kanonerne blev sidste gang brugt til saluttering, da de blev indviet på museet den 15. juni 1999.

På museet vises historien om Genforeningen – og tiden omkring denne. Desuden vises mange effekter, som siden Genforeningen har ligget gemt rundt omkring i mange hjem. Disse ting kom først ud af gemmerne, da det blev kendt, at Genforenings- og Grænsemuseet var en realitet – og vises nu i tre af museets stuer. I den nye sal vises museets populære udstilling om Genforeningskongen Christian X og miniatureudgaver af museets tidligere særudstillinger.

Kongen har, som ingen anden dansk regent, lagt navn og portræt til mange dagligdags brugsgenstande, som kan ses her.

Museet har igennem årene vist flere særudstillinger. I 2005 en udstilling om Afstemningen i Zone II. Ellers kan i uprioriteret rækkefølge nævnes særudstillinger om DSK – Dansksindede Sønderjydske Krigsdeltagere – danske sønner, som blev tvunget i krig for en fremmed magt, om dansk skole under Genforeningen og om Domænegårdene i Nordslesvig, som havde til formål at fortyske især randområdet langs den nu slettede grænse.

Den historiske hestehov

Lige uden for museets vinduer fandt det historiske kongeridt sted i 1920. På Den gamle Grænskro overfor museet lå engang den danske toldstue. Et par hundrede meter mod syd det tyske toldsted. På begge sider var der grænsebutikker, som vi kender det fra den nuværende grænse. Vareudbuddet var blot et andet. Imellem toldstederne lå et ingenmandsland, hvor et gammelt markhegn stadig viser, hvor grænsen gik – dengang. Ikke langt herfra står den sydlige kongesten på det sted, hvor det berømte billede af kongens indtog blev taget, da kongen red igennem æresporten.

Hestehoven hidrørende fra den hvide hest, Malgré Tout (Trods Alt), som bar kongen over grænsen den 10. juli 1920, blev i øvrigt bevaret, da hesten blev aflivet i 1924. Den hov, som først rørte sønderjysk jord ved grænseridtet, blev forsølvet og foræret til Christian X, som anvendte den som penneholder i sit arbejdsværelse på Amalienborg. Forsølvningsen er lavet sådan, som grænseforløbet 1864 - 1920 så ud. I forsølvningsen er indgraveret: Jeg Kongen bar over Grænsen hen, da Sønderjylland blev dansk igen.

Nu er så også Kongens Allé – folkegaven til Kronprins Frederik og Mary Donaldson (nu: Kronprinsesse Mary) i anledning af deres bryllup 14. maj 2004 – kommet til. Den 4. maj 2004 blev vejen mellem Taps og Christiansfeld tilplantet med 271 lindetræer – et træ pr. kommune i Danmark – samt derudover 14 træer – et træ for hvert amt i Danmark. Utrolig smuk – især ved løvspring. Fra 1. januar 2007 ved den nye store kommunesammenlægning står denne allé tilbage som et historisk naturminde om dengang, da Danmark bestod af mange små kommuner og amter. Initiativtager hertil var organisationen Plant-Et-Træ.

Museets protektor er H. E. Ingolf, Greve af Rosenborg. Han er sønnesøn af Christian X. Greven og hans hustru, H. E. Grevinde Sussie er ofte med til at kaste glans over museets små og store begivenheder. Greveparret tager sig altid tid til en snak med museets venner og kustoder. I øvrigt kommer parret altid kørende i ”Krone 24”. Disse nummerplader sad en gang på Dronning Alexandrines bil.

Bestyrelsens har altid haft et ønske om at kunne tilbyde de besøgende enkeltpersoner og foreninger en unik museumsoplevelse med bl.a. et ”videnscenter”. Det skulle bestå af et bibliotek, et mediatek og et auditorium med plads til skiftende særudstillinger, mere arkiv- og udstillingsplads til den store tilgang af effekter, der ikke kan findes plads til i udstillingen. I 2006 kunne vi indvi en udstillingsfløj på 127 kvm. Her ses de pladskrævende og historisk værdifulde Frej-malerier. Desuden ses her den flotte glasmosaik, Genforeningsbrønden, fra Odense samt mange andre rariteter.

I 2008 samlede vi den gamle og den nye bygning med en glasindgang på godt 20 kvm. Siden 1995 har næsten 43.000 personer besøgt museet.

Hele projektet omkring Genforenings- og Grænsemuseet hviler som tidligere nævnt på frivillighed. Det har det, gjort siden den lille gruppe af private borgere startede projektet i 1993. Den daglige drift af museet foregår uden statslige, amtslige eller kommunale tilskud. Næsten da. Af Kolding Kommune nyder vi fritagelse for ejendomsskatter, og vi får dertil 35.000 kr. i årligt kommunalt tilskud. Ellers intet.

Den nødvendige økonomi til drift og vedligehold fremskaffes gennem salg af støttebeviser (p.t. 343 støttemedlemmer), billetindtægter, gaver m.v. Når museet holder åbent, passes det af ildsjæle, som gerne bruger fritiden på at være kustoder. I skrivende stund har vi 18 frivillige kustoder, som på skift tager en tørn med at passe godt på museets gæster – og sørge for, at de befinder sig godt. Flere af kustoderne har været med siden starten.

Grev Ingolf tænder lys i genforeningsbrønden ved en fest den 15.6.2008. Yderst til venstre ses museets formand Kaj G. Nielsen og grevinde Sussie.

Selvom vi i 1995 mødte megen positivitet omkring vores projekt, mødte vi også skeptikere. Ja, en radioreporter i Radio Syd mente sågar, at man måtte være en lille smule gal for at tro på ideen. Kan ske han havde ret. Men i så fald var vi mange, der var gale. Og flere er kommet til. For det blev til noget!

Ikke et stort, flot og strømlinet prestigemuseum. Men et enkelt, beskedent og prunkløst museum med en tidsmæssig rekordagtig opbygning og en folkelig opbakning, som ikke bare lød som et eventyr. Det *var* et eventyr. Et museum bygget af, og bygget for, de mennesker, som har det til fælles, at de alle gerne vil værne mindet om Genforeningen og dens historiske baggrund.

Genforenings- og Grænsemuseet

Koldingvej 52, Frederikshøj, Postboks 58, DK 6070 Christiansfeld, tlf. 75 57 30 03

E-mail: info@genforeningsmuseet.dk, Hjemmeside: www.genforeningsmuseet.dk

Åben: 1.6.-31.8. kl. 10.00-17.00. Mandag lukket

Entré: Voksne: 30,- kr./pers. Børn: 15,- kr./pers. Grupper: 20 kr./pers. over 20 pers.

Rundvisning og særarrangementer hele året mod forudtilmelding. Pris 100,- kr. + entré

1 Kaj G. Nielsen, f. 1948 i Tønder, viceskoleinspektør, rejseleder, forfatter, forlægger, foredragsholder og ildsjæl i Christiansfeld i årtier.

Nyt fra historien

En af de faste rubrikker i årbogen er nyt fra historien, hvor museer og arkiver beretter om deres aktiviteter. Det sker efter henvendelse fra Historisk Samfund for Sydøstjylland, der ønsker så mange indlæg som muligt. I de nye storkommuner kan de lokale arkiver få en vigtig rolle at spille i nærområderne. Derfor er deres tiltag og arrangementer ekstra vigtige at få gjort synlige.

For at gøre dette afsnit lettere at bruge, indledes med en oversigt, hvor de formelle data på de arkiver og museer, vi har modtaget stof fra, er opstillet i alfabetisk orden. Herfra er der sidehenvisninger til beretninger eller andre indlæg fra de forskellige steder. Vi ser gerne endnu flere bidrage til denne rubrik.

På www.lokalarkiver.dk/arve kan man finde nogle af de øvrige museer og lokalhistoriske arkiver.

Bredballe Lokalhistoriske Forening

Hældagerskolens bibliotek,
Nørremarksvej 157, 7120 Vejle Øst
Formand: Bent Mikkelsen, Beckersvej 7,
7120 Vejle Øst
Tlf. 75 81 55 16
E-mail: bentejnar@bsanet.dk

se side 162

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Lokalarkivets og Frihedssamlingens adresse:
Det gamle Tinghus, Østergade 9, 8740
Brædstrup.

Åbent hver torsdag 13.30-18.00 eller efter
aftale, frihedssamlingen, den første torsdag i
hver måned 13.30-17.

Hjemmeside: www.braedstruparkiv.dk
E-mail: hjemstavn@mail.dk

Kontakt: Benny Andersen, Egevang 4,
8740 Brædstrup, tlf.: 75 75 13 90.

E-mail: benny.andersen@teliamail.dk

Gårdmuseets adresse:

Stjernholm, Skanderborgvej 1, Nim, 8740
Brædstrup.

Åben 30.4.-30.9.: Ons- og søndg. kl. 13-16.

se side 164

Egtved Museumsforening

Højvang, Aftensang 1, 6040 Egtved.
www.hoejvangmuseum.dk

Formand: Inger Lehmann,
Parkvej 7a, 6040 Egtved
Tlf. 7555 1348. E-mail: inger@lehmann.gl

Museet er åbent hver lørdag/søndag og
på helligdage fra kl. 12 til 17. I skolernes
sommerferie er der åbent hver dag. Der er
gratis adgang til museet.

se side 165

Engum Sogns Lokalhistoriske Forening

Engumhus, Engumvej 83, 7120 Vejle Ø.
Fmd. Jørgen Madsen, tlf.: 75 89 59 96.
E-mail: gjm@privat.dk

se side 167

Museerne i Fredericia

Jernbanegade 10, 7000 Fredericia.
Kontaktperson: Bodil Schelde-Jensen.
Tlf.: 72 10 69 80,
e-mail: museerne@fredericiakom.dk
www.musark.dk

se side 168

Grejsdal Lokalhistoriske Arkiv

Grejsdal Skole, Skrædderbakken 8,
7100 Vejle.
Formand og kontaktperson:
Mette Holm Sørensen,
Grejsdalsvej 456, 7100 Vejle.
Tlf.: 23 32 17 33,
E-mail: lokalhistoriske.arkiv@grejsdalen.dk
Åbent onsdag kl. 13.30-16.00, fra oktober til
juni, dog ikke i skolernes ferie.

se side 171

HASDA

Historisk arkiv for
SyvendeDagsAdventisterne i Danmark,
Vejlefjordskolen, 8721 Daugård.
Tlf.: 23 86 65 14,
E-mail: sdahasda@adventist.dk
Arkivleder Jytte Kjeldal, Nordbygårdsvej 23,
8721 Daugård, tlf. 75 89 55 65.
Åbent hver tirsdag kl. 14-17.
Alle er velkomne.

se side 172

Lokalhistorisk Arkiv for gl. Jelling Kommune

Jernbanevej 26, 7300 Jelling.
Tlf.: 76 43 55 40.
Kontaktperson: Margit Hansen.
E-mail: mh@vejlebib.dk.
Åben tirsdage kl. 10-14 samt efter aftale.

se side 173

Museet på Koldinghus

Postbox 91, Dk-6000 Kolding.
Tlf.: 76 33 81 00
E-mail: museum@koldinghus.dk
Hjemmeside: www.koldinghus.dk

se side 174

Randbøl Sogns Lokalarkiv- og Museumsforening

c/o Egnsmuseet i Vandel,
Grindstedvej 30, 7184 Vandel.
Tlf.: 75 88 32 45
E-mail: rslm@pc.dk
Hjemmeside: www.rslm.dk
Fmd.: Svend Aage Hansen, tlf.: 75 88 54 04
Museet, Dalekildevej 1, 7183 Randbøl
www.randboldal-museet.dk,

se side 179

Smidstrup & Omegns Museum

Præstegårdsvej 74, Smidstrup,
7000 Fredericia.
Kontaktperson: Metha Lange,
Tiufkærvej 104, Tiufkær, 7000 Fredericia,
Tlf.: 75 86 01 42.
E-mail: metha.l@profibermail.dk
Hjemmeside: www.smidstrupmuseum.dk
I tiden fra 1. maj til 30. september er museet
åbent søndag og torsdag fra kl. 14.00 til kl.
17.00. Eller efter aftale. Der er fri entré, og
museet er handicapvenligt.

se side 182

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn

Vesterløkke 10, 6091 Bjert
Tlf.: 75 52 60 91
E-mail: lokalhistorisk@bjert.dk
Hjemmeside: www.bjert-lokalarkiv.dk
Fmd: Knud Vibe Andreasen, tlf. 75 57 28 34
Næstfm.: Hans J. Petersen, tlf.: 75 57 24 88

se side 184

Tørring-Hammer Lokalhistoriske Forening

Gudenåhallen, Skolevænget 10,
7160 Tørring.
Tlf.: 75 80 25 70
Kontaktperson: Arne Ejler Pedersen
Tørring-Hammer Lokalarkiv
E-mail: mail2arnep@gmail.com
Tlf.: 75 80 25 70 - 26 18 25 70
Åbningstid: Hver mandag fra kl. 9.00 til
11.30, og anden torsdag i hver måned fra kl.
19 til 21. Der er lukket i skolens ferier.

se side 185

Tirsbæk Teglværk.

Udfordringer for arkiv i Bredballe

I forbindelse med Bredballe Kirkes 100 års jubilæum 9.12.2008 var der lavet mange arrangementer. Et af disse var, at menighedsrådets aktivitetsudvalg havde indbudt til en lokalhistorisk eftermiddag. Det var en rigtig hyggelig og velbesøgt sammenkomst, hvor spørgelysten var stor. Mange kunne bidrage med informationer, historier og små anekdoter fra Bredballe.

Den 3. marts havde vi besøg af Susanne Conradsen fra Stadsarkivet i Vejle. Vi havde først en drøftelse om vores lokaleforhold – som i det forløbne år har været noget kaotiske på grund af reovering af Hældagerskolen. F.eks. kom vi på et tidspunkt derop og anede ikke, hvor vores skabe var flyttet hen. Ikke nogen bebrejdelse af skolen, som venligst har givet os husly, men jeg tror, alle kan forstå, at det ikke giver optimale arbejdsbetingelser. På den måde er det også svært at fastholde medhjælpere. Henvendelser til kommunen har ikke givet resultat.

Dernæst talte vi om de registreringskrav – via et pc-system kaldet ARKIBAS - der fremover vil pålægges foreningerne – en ikke helt enkel opgave, hvilket fire fra bestyrelsen erfarede, da vi i efteråret deltog i et ARKIBAS-kursus over to fredage på Stadsarkivet. Arbejdet kræver pc-kyndige og en vis kontinuitet i arbejdet, altså det at kunne arbejde sammenhængende og uforstyrret og ikke hele tiden at skulle rydde frem og pakke sammen.

Bent Mikkelsen og Helle Christensen arbejder stadig meget med det store og omfattende projekt om Bredballes gårde, som Bent tidligere har sat i værk med bl.a. affotografering af de eksisterende luftfotos. Flere i området er blevet bedt om at bidrage med oplysninger.

Somme tider fører en henvendelse mere med sig. Lars Rasmussen fra Vejle Kommunes Skovafdeling rettede henvendelse angående billeder af anløbsbroen ved Tirsbæk i forbindelse med, at der påtænkes anlagt en ny anløbsbro. Det viste sig så, at han havde en vældig interesse i alle de gamle postkort fra Tirsbæk, som Bent havde – inkl. et af teglværket.

Til sommerferien tog vi igen afsked med et par af vores hjælpere, som trofast har været med et langt stykke af vejen. Tilbage af faste folk er vi nu kun et tidligere bestyrelsesmedlem plus bestyrelsen. Som nævnt tidligere har vi haft et rekrutteringsproblem i foreningen, og med de allerede nævnte problemstillinger, lokaleforhold, overgang til elektronisk registrering og mangel på tilgang af frivillige, der vil tage over, er vi nået frem til det forslag, at vi gerne vil fortsætte som forening, der udgiver skrifter og arrangerer aftenvandring og også modtager materiale, som herefter gives videre til registrering og opbevaring på Vejle Stadsarkiv.

Vi havde den 12. januar i år igen et møde med Susanne Conradsen fra Stadsarkivet. Hun udtrykte forståelse og erkendte, at netop registreringsdelen kræver sammenhængende tid og plads til at arbejde med projekterne. Som sagerne står, mener bestyrelsen, at det må være den bedste beslutning også af hensyn til bevaring af materialet for eftertiden. På Vejle Stadsarkiv bliver det både professionelt behandlet og forsvarligt opbevaret. Og tilgængeligheden vil være meget nemmere, idet alle kan få adgang til materialet indenfor Stadsarkivets åbningstider. Generalforsamlingen har vedtaget dette forslag, men det bliver ikke gennemført lige nu.

Årsskriftet "Erindringer" rummer Asta Sørensens, Marie Udengaards og Karl Ludvigsens levende fortællinger om deres erindringer om det Bredballe, de voksede op i. Man kan nu købe vores bøger på nettet via Byhistorisk.

Birgit Johansen

Stjernholms nye udstillingshal på 288 kvadratmeter. – Foto: Benny Andersen.

En milepæl for Stjernholm

Ud over arbejdet med registrering har der været skiftende små udstillinger. Foråret bød på en stor udstilling med næsten 100 malerier af maleren Peter Vorgaard – velvilligt udlånt af private i omegnen.

Årsskriftsudvalget har kontakt til adskillige mulige skribenter og finder en del billeder til illustrationer fra arkivets gemmer. Der er udarbejdet et register til samtlige årsskrifter. Dette register er nu også udlagt på foreningens hjemmeside. Årets artikler fortalte bl.a. om fugleskydning, personskildring fra 1940'erne, Bødkeren i Brødstrup, sidste henrettelse i Thyrsting Herred, historien om bankfusioner og et gammelt hus' historie i Nimdrup.

En milepæl i foreningens historie blev nået med indvielsen af udstillingshalen ved Stjernholm 30. april 2009. Alle håndværkere, sponsorer og frivillige hjælpere var indbudt. Vi fik en hyggelig eftermiddag, hvor fhv. borgmester Torkil Skifter forestod den officielle åbning ved at klippe snoren over. Bygningen bestod allerede samme aften, Valborgaften, sin prøve med omkring 150 deltagere. Hallen er et produkt af ekstrem stor hjælp fra frivillige og en flot opbakning fra virksomheder og private, som har støttet økonomisk.

I løbet af sommeren har Stjernholm igen budt på en række udstillinger og levende sommersøndage med emner som musikcafe, veteranbiler, sneboller fra det gamle komfur, sy pige i arbejde, honningen slynges, plantesalg, gamle hestevogne, fremstilling af rabarbersuppe og så kryddersnaps. Ikke nok med det, museet har yderligere præsenteret gamle håndværk, præsteret sangaften og æbledag. Sæsonen afsluttes med museumsjul.

Frihedssamlingen udvides jævnligt med nye afleveringer. Samlingerne er ved at være registrerede. En udstilling "Hjemmeværnet i 60 år" fandt sted både udenfor og i Tinghuset over en weekend i april. *Benny Andersen*

Egtveds museum - Højvang

Egtved Museumsforening blev stiftet i 1982. Foreningen har en bestyrelse på ni personer, som sørger for driften af Højvang Museum. Museet har til huse på gården Højvanggaard, som ligger ud til et stykke af den oprindelige vej Aftensang. Højvanggaard er en gammel gård, som oprindeligt blev bygget i 1684. De nuværende bygninger er bygget langt senere og ser stort set ud, som da gården blev drevet som landbrug. Højvanggaard er den sidste af de gårde, der lå i Egtved By, hvor bygningerne er bevaret. Egtved Museumsforening har lejet tre bygninger af kommunen. Det første lejemål er fra 1986. Foreningen modtager ikke tilskud fra det offentlige. De eneste indtægter er kontingent, gaver og overskud ved foreningens tombola ved det årlige julemarked samt salg af kager, kaffe og andre drikkevarer. Museet kan drives, fordi arbejdet udføres med frivillig arbejdskraft.

Museet er åbent fra sidst i marts til udgangen af august måned hver lørdag/søndag og på helligdage fra kl. 12 til 17. I skolernes sommerferie er der åbent hver dag fra kl. 12 til 17. Der er gratis adgang til museet.

Hele efteråret 2008 arbejdede vi med at få gjort nogle nye udstillinger færdige. I et af lokalerne i staldbygningen ændrede vi udstillingerne fuldstændig. Vi byggede udstillingerne op i tidsperioder.

En udstilling var med ting, vi omgiver os med, for perioder før år 1900 og med nogle få informationer om, hvad der skete i Verden, i Danmark og i Egtved. Når man så går videre rundt i lokalet kommer man om til perioden 1900-1920, dernæst 1921-1940, så 1940-1945. Derefter 1945-1960 og sidste udstilling, inden man går ind i karlekammeret er for perioden 1960-1980.

Hvis man gerne vil vide mere om nogle af tingene, kan man få flere informationer ved at læse nogle beskrivelser, der er anbragt i en kasse i selve udstillingen. Et eksempel er, at der hænger et billede af Egtved Skole, som den så ud før 1900, og fra informationskassen kan man bl. a. finde oplysninger om, hvornår skolen er bygget, og at den første skole var en rytterskole. Der er også et gammelt fotografiapparat, og herunder kan man læse om fotografiens historie. Vi mangler at få skrevet om de øvrige perioder, men det håber vi at få tid til til efteråret.

I skrivende stund, er vi ved at lave nye udstillinger i et lokale i ladebygningen, som vi kalder Egtvedrummet.

Der er ikke bemanning på i museets åbningstid, men i 2009 har vi valgt

Til venstre for gården: Egtved Mejeri, der lå ud mod Østergade, som den gang (før kommunesammenlægningen i 1970) hed Vejlevej. Bag ved gården til venstre i billedet ses nogle huse på Præstevænget og på venstre side af vejen ses nogle kolonihaver. Bag ved igen inde mellem mange træer ligger præstegården, som også har adresse ud til det nuværende Østergade. Langt tilbage i billedet lidt til højre for midten ligger "Egtvedgaard", hvidt stuehus med rødt tag. Bag ved "Højvanggaard" og bag ved kolonihaverne en mark og bagved igen Egtved Sportsplads. Bag ved igen til højre kan man se "De Gamles Hjem" (når man ved det!). Billedet er fra 1958. Kolonihaverne blev til en hel række huse i 1960'erne.

nogle lørdage i april, maj juni, juli og august måneder, hvor et af bestyrelsesmedlemmerne vil vise rundt og fortælle om udstillingerne.

Museumsforeningen har to faste arrangementer hvert år på Højvang Museum, det er Sankthansaften og julemarked anden weekend i december.

I 2009 har vi planlagt at deltage i Vingstedmessen i november måned, med en stand, hvor vi vil forsøge at reklamere lidt for foreningen og vise, at Egtved har et museum, nemlig Højvang Museum.

Inger Lehmann

Engums gårde forsvinder

Engum Sogns lokalhistoriske Forening havde åbent på museets dag med tre besøgende ud over bestyrelsen.

Til vores generalforsamling havde vi indbudt Susanne Conradsen. Hun viste filmen fra Engum og to fra Vejle. Der var stor interesse for disse film, og der var efterfølgende en god snak om fortiden, og også lidt om fremtiden. Vi havde taget nogle kopier af gamle ukendte billeder med, og vi fik sat navne på flere af dem.

Den stærke byggeaktivitet i vores egn bevirker, at der er flere gårde og bygninger, som bliver fjernet fra landskabet til fordel for de nye aktiviteter i området. Vi har været ude og har sikret os billeder af ejendomme, som vil blive nedlagt.

Vi arbejder forsat på, at få indberettet gårde i området til det digitale atlas.

Der er løbende forespørgsler til, om der foreligger oplysninger om personer, som levede for år tilbage. Det er et spændende arbejde at søge i de gamle papirer, men der går meget tid med det. Når det lykkes, så er der glæde ved det.

Der arbejdes forsat på at få lagt vores oplysninger ind på arkivet i Vejle, for på den måde at gøre oplysningerne tilgængelige for andre. Arkivet i Engum vil fortsætte, idet alt materiale vil blive i Engum. Vi er endnu ikke blevet klar til det, og har heller ikke fundet den endelige form at gøre det på.

Jørgen Madsen

Travlt år for Fredericia-museer

2008 var et godt og travlt år for museerne i Fredericia. I de senere år er mange kræfter afsat til formidling, og det afspejlede sig i vores aktivitetsplan og i de mange positive tilbagemeldinger, vi gennem året fik fra publikum.

Det grundlæggende museumsarbejde med at indsamle, bevare og undersøge var naturligvis også højt prioriteret i 2008.

Vi modtog 90 afleveringer i 2008. Der var mange mindre genstande, men også nogle, der fyldte temmelig meget, bl.a. et spisestuemøblement fra Trelde Næs. 150-års jubilæet for statuen "Landsoldaten" afspejlede sig i afleveringerne med forskellige souvenirs med motiver af statuen. Lukningen af produktionen på Voss har også givet effekter, blandt andet den mindeplade, der i mange år sad i en af produktionshallerne. Den fortæller historien om de sidste rådslagninger inden udfaldet fra Fredericia den 6. juli 1849. Placeringen hos Voss skyldes, at her lå villaen Bella Vista, hvor generalerne holdt møde.

På Bymuseet råder vi over nogle hundrede kvadratmeter magasinplads, men en stor del af vore samlinger er placeret i fællesmagasinet ved Lysholt, lidt nord for Vejle. Her er også konservatorernes faste base, og det er en kolossal fordel, når vi har spørgsmål og opgaver af konserveringsteknisk art. Vi har et meget godt og udbytterigt samarbejde med vore kolleger på konserveringscentret. Det er et stort ønske at bevare den ordening også i fremtiden, hvor tilskuddene fra det gamle Vejle Amt nu skal komme andre steder fra.

Den 30. april blev en omfattende folder "Kirkegårdene i Fredericia Provsti" udgivet. Det var et stort og spændende arbejde med at samle viden og billeder fra provstiets mange og meget forskellige kirkegårde. Det var desuden meget nyttigt at udvide samarbejdet med kirkegårdenes kompetente medarbejdere.

Vore øvrige undersøgelser omfattede forskellige emner f.eks. industrielle anlæg, bystruktur i 1900-årene og unges valg af uddannelse og privatliv. Og så var vi med i udgivelsen af den 13. udgave af Fredericiabogen.

Vi producerede seks udstillinger. Den første var Legetøj fra 1930'erne og 40'erne, hvor en unik samling legetøj fra et søkenderpar blev præsenteret. Den store sommerudstilling "Drømmen om et godt liv" om unges valg af livsbaner i perioden fra begyndelsen af 1800-årene til i dag blev produceret i samarbejde med Middelfart Museum og vist i Kongens Port. Udstillingen

Fredericia vold.

”Kære Landsoldat – til lykke” var en fødselsdagshilsen til den 150-års jubilerende statue og blev vist i Krudttårnet på Østervold. ”Roser” var titlen på en anden sommerudstilling, som vi viste på Bymuseet, og som var inspireret af de levende, duftende og smukke roser i Bymuseets rosenhave.

Efterårets særudstilling handlede om boligtekstiler. Udstillingen ”Sovekammerhistorier” blev vist i Kongens Port, og endelig sluttede året med en decemberudstilling på Bymuseet om julens blomster.

Det var udstillinger, der dels fortalte om brede emner, dels viste udsnit af vore meget omfattende samlinger.

Udstillingsvirksomhed er en krævende og til tider også dyr disciplin, og det er nok de færreste, der forestiller sig, hvor mange timer der går med at tilrettelægge, udvælge, skrive tekster og sætte tingene op, så de er værd at se på, og så de fortæller den historie, der giver den besøgende en oplevelse og en øget viden og forståelse for den udvikling, vort samfund gennemgår.

Vi afviklede fem historioteker i 2008. Det første var i januar og handlede om Fredericias sølvvareindustri. Dernæst hørte vi i marts ”Noget om søhelte” med særlig fokus på Peter Willemoes fra Assens. I april var emnet monumenter og mindesmærker i Fredericia, og i september var historien om Lillebæltsbroerne på tapetet. Endelig var den spillevende middelalder oktober måneds emne. I samarbejde med Vejle Museum gennemføres i april tre foredrag om arkæologi på Fredericiaegnen.

Sædvanen tro havde vi en lang række traditionelle by- og voldvandring foruden St. Bededagsvandring, fugletur på volden, rundvisning i rosenhaven, mindesmærkevandringer og ruinvandring samt skansetur vedr. 6. juli. I august havde vi en kirkegårdsvandring på Egeskov Kirkegård og endelig i november byvandring med udgangspunkt fra Kongens Port.

I vinterferieugen fyldtes Bymuseet af spillende børn og forældre, der prøvede kræfter med gamle dages spil, og ved påsketid stod Bymuseet i æggenes tegn med en lang række aktiviteter med æg som omdrejningspunkt.

Senere på foråret var der plantebyttedag i samarbejde med Haveselskabet, og i juli havde vi det traditionsrige ”Jazz under kastanjen”.

Vi var involverede i blomsterarrangementerne ved 6. Juli, og i september havde vi en cykeltur fra Snoghøj til Gudsø med kulturhistorien som emne. I Kongens Port havde vi kunstnerweekender i november, og forinden havde vi haft en lille udstilling på Bymuseet med sprællemænd.

Åbent-hus-dagene på museumsgården Kringsminde var i maj med et forårsarrangement med ”Uld” som det centrale emne. I efterårsferien havde vi Røddernes dag og endelig juleforberedelserne i november.

Af store projekter afsluttede vi foruden arbejdet med kirkegårdsfolderen det stort anlagte undervisningsprojekt med at udvikle digitalt materiale til undervisning i Fredericias historie.

Med udviklingen og afviklingen af Kemiragrunden i 2008 fik vi en ny og forholdsvis uopdyrket mark at boltre os på. I de kommende år vil vi beskæftige os med Sønderstrands historie, og i 2008 fik vi allerede rørt ved emnet gennem flere skriftlige og mundtlige oplæg. Vi planlægger byvandring på det ryddede område, udstillinger og foredrag, der alt sammen skal være med til at afdække den del af byens historie. Vi mærker en meget stor interesse for emnet; mange mennesker har erindringer fra området, og man synes desuden, at det er spændende at høre om både virksomheder og mennesker, der førhen prægede Sønderstrand.

På volden fik vi reetableret fire skydeskår på Prinsessens Bastion, der nu danner den rigtige ramme om opstillingen af kanonerne. Vi vil i de kommende år intensivere arbejdet med at formidle voldens historie og vil forhåbentlig kunne tage nye digitale metoder i brug.

Mange kræfter blev brugt på at udrede fordele og ulemper ved en fusion af museerne i Assens, Middelfart og Fredericia, men endnu er intet afgjort.

Bodil G. Schelde-Jensen

Grejsdal genåbner sit arkiv

Efter stilstand siden 2007, hvor Grejsdal Lokalhistoriske Arkiv blev lukket af brandmyndighederne, er vi atter ved at komme i gang. I januar fik vi byggetilladelse til den nødvendige omforandring til en flugtvej, og Vejle kommune gav os en økonomisk håndsækning. I løbet af maj måned forventer vi at blive færdige og få vore lokaler på Grejsdal Skole godkendt.

Det er dog ikke alt vores arbejde, vi har stoppet. I Grejsdal Kirkes sognehus har vi afholdt møder og udstilling. Sidst i maj 2009 åbner vi en udstilling om Skrædderbakken, der har været et udflugtsmål for især vejlensere – også spejdere har benyttet stedet.

I 2010 vil vi igen holde en sommerudstilling i sognehuset, men emnet er endnu ikke helt fastlagt. I 2010 skal vi fortsætte med registrering, som vi nu er blevet et par år bagud med. Desuden har vi 8-9 arrangementer i foreningen årligt med udflugt, foredrag, julemarked, grejsdalsvandring, udstilling m.m.

Vore arrangementer kan ses på Stadsarkivets hjemmeside.

Vi forventer, at vi igen fra oktober 2009 kan modtage besøgende.

Mette Sørensen

Grejsdalens Lokalhistoriske Arkiv har ligget delvis stille i et par år, efter at brandmyndighederne lukkede stedet. Nu er det atter igang efter etablering af en flugtvej. Her ses det ombyggede rum.

Nye lokaler til Hasda

Året i Hasda har været præget af flytningen fra Lokaler i Vejlefjordkirken til nye lokaler i pavillonen ved den tidligere børneskole. Vejlefjordskolen byggede en ny børneskole, og så blev pavillonen ledig. Den har arkivet nu lejet. Der har været udført et stort arbejde med at istandsætte og indrette de nye lokaler og derefter flytte alle arkivalier. En hel del arkivalier er transporteret til opbevaring i Århusafdelingen. Flytningen var afsluttet før årets udgang. Derefter forestod arbejdet med at organisere, registrere og sætte på plads.

Flytningen har betydet, at der er brugt en del flere frivillige arbejdstimer i forhold til tidligere år, nemlig 966 timer. De er primært leveret af arkivets fem faste medarbejdere plus to, der har udført forskellige opgaver. Endvidere har vi fået god hjælp af flere af skolens elever med flytningen.

Der er i årets løb modtaget mange arkivalier og foretaget mange ekspeditioner. Registrering af indkomne arkivalier er meget tidskrævende, så arkivets ledelse ønsker sig flere frivillige medarbejdere.

Flere af arkivets medarbejdere har i årets løb været på kurser og deltaget i arkivmøder og generalforsamlinger.

Arkivets kasserer gennem mange år, Herdis Lund, er flyttet fra Daugård, og i stedet er Sonja Andersen indtrådt i hendes sted som ny kasserer og bestyrelsesmedlem.

Arkivets økonomi er god, men vi kan dog se frem til forøgede udgifter fremover, idet der er større varmeudgifter i de nye lokaler.

Gordon Gronert

Markante kvinder i Jelling

Udover det almindelige registreringsarbejde på arkivet har Lokalhistorisk Arkiv i Jelling bl.a. markeret sig på Asta-festivalen 2008, med Lokalhistorisk Forening med udstilling om gårdhistorie – en præsentation af www.historisk-atlas.dk, som officielt blev åbnet i maj 2009.

Arkiverne i Vejle Kommune satte i 2008 fokus på bemærkelsesværdige kvinder i 100-året for kvinders valgret til kommunale valg. I Jelling markeredes jubilæet, dels ved at Lokalhistorisk Forening og Arkiv inviterede Margrete Auken til Kongernes Jelling for at fortælle om kvinder i politik, og dels med en artikel i årsskriftet Svundne Tider om Jenny Tapager fra Vindelev.

På dette års (2009) Asta-festival præsenterede Lokalhistorisk Arkiv og forening en udstilling om ”Herregårde på egnen”. Livet på Brandbjerg, St. Mindstrup og Fårupgård bød på billeder, uddrag af folketællinger m.v.

For 2008 har vi 41 indkomstjournaler. Der er besvaret ca. 45-50 skriftlige/telefoniske henvendelser, samt hjulpet knap 40 besøgende her på arkivet.

En markant person i arkivets tilblivelse, Michael Christensen, døde i 2008. Han skrev bl.a. flere lokalhistoriske bøger.

Billedet herunder skønnes at være fra omkring 1900. Det er fundet i en ramme med et næringsbevis til Hygum Brugsforening. I øvrigt vides intet om fotoet. Det er klæbet op på karton fra Mathilde Madsen. Hun nævnes ikke i Bjørn Ochsners oversigt over danske fotografer før 1920.

Margit Hansen

Koldinghus i brandens tegn

Man fejrer ikke katastrofer. Alligevel syntes det på sin plads at markere en særlig dramatisk begivenhed i Koldinghus' historie. I år 2008 var det 200 år siden, at slottet brændte midt i det store europæiske opgør med den franske kejser Napoleon som centrum. Allerede 2005 havde museet taget initiativ til en række møder, der skulle afdække mulighederne for en omfattende markering af dette jubilæum. Ideen var at benytte anledningen som den første store kulturelle markering af den nye storkommune. Slutresultatet blev mere begrænset, men storslået alligevel. Det blev en satsning på et gigantisk lyd- og lysshow, der gennemspillede slottets brand.

Med det nystartede Mungo Park eventbureau som mellemmand foranstaltede Kolding Kommune showet "Forskræk Dem ej, men Slottet brænder", skabt af lysdesigner Jesper Kongshaug. Showet blev overværet af HKH Kronprinsen og anslået 40.000 mennesker fordelt overalt i byen, hvorfra man havde udsyn mod Koldinghus. På 21 minutter skabtes en illusion af slottets brand fra ildens udbrud i vagtstuen til Kæmpetårnet styrtede sammen i et inferno af lyd og røg. Virkningen var næsten lammende. Ingen af tilskuerne var upåvirkede af oplevelsen. Lysshowet blev støttet af PriceWaterHouseCoopers, Nordea, Solar, Tre-For, Dong Energy og Sydbank.

Efter vedtægtsændringerne for få år siden har museets indsamling koncentreret sig om de to hovedemner: Lokalhistorie og dansk sølv.

Årets lokalhistoriske erhvervelser spænder over et meget bredt spekter af byens liv. Tekstiler tilvirket og benyttet i Kolding og omegn, portrætter af markante koldingensere. Hans Hansen Sølvmedie blev i 1980'erne overtaget af Georg Jensen i København, men nu lukker fabrikken i Kolding endegyldigt. Billeder og andre genstande fra fabrikken er endt i Koldinghusmuseets magasiner, hvorfra de vil indgå i kommende udstillinger og dokumentation af en epoke i byens erhvervsliv.

Sølvsamlingen har været under opbygning gennem en række år, men har nu nået et omfang, som gør den repræsentativ for dansk sølv. Nu gælder det dybden i samlingen samt illustration og dokumentation af særlige aspekter af sølvmedehåndværket og sølvindustrien, idet museets arbejde med dansk sølv i henhold til vedtægt og kulturarvsstyrelsens godkendelse skal have "hovedvægt på det 20. og 21. århundrede og med særlig vægt på den kulturhistoriske og håndværks- og industrihistoriske perspektivering". Erhvervsklubben, Fa-

brikant Mads Clausens Fond og private har sikret en række karakteristiske og væsentlige forøgelse af sølvsamlingen.

Registrering af museets genstande er essentiel for museets arbejde og for publikum. Alle nyerhvervelser registreres hurtigt i det fælles system, REGIN, som kulturarvsstyrelsen stiller til rådighed for museerne. Derfra sker der automatisk dataoverførsel til en anden af Kulturarvsstyrelsens databaser, MUSSAM (Museernes Samlinger), som kan søges af alle via nettet. Der er ambitionen, at alle danske statsanerkendte museers samlinger om få år skal være offentligt tilgængelige i denne database.

En stor del af museets gamle registreringer er maskinlæst og digitaliseret i REGIN. Der pågår nu en kontrol af disse registreringer for at rette læse- og andre fejl, som maskinbehandlingen medfører. Derefter publiceres registreringerne så hurtigt som muligt på MUSSAM. Det forventes, at Koldinghusmuseets flere end 90.000 genstande vil være tilgængelige inden få år.

Bibliotekar Marianne Munk, tidligere leder af Kolding Biblioteks tekniske afdeling, katalogiserer på frivillig basis museets ældre bogsamling. Katalogiseringen har bragt en række sjældne og værdifulde videnskabelige (naturvi-

denskabelige og historiske) værker frem i lyset. Via museets hjemmeside, vil bøgerne snart være til rådighed for forskere og publikum.

I årets løb er en stor række genstande flyttet fra magasinrum i Staldgården, hvor indeklimaet er alt andet end gunstigt for bevaringsværdige museumsgenstande, til det nye fællesmagasin i Hornstrup ved Vejle. Her kan genstande opbevares under optimale klimaforhold. Det er et stort ønske, at Kolding Kommune vil gå positivt ind i en planlagt udvidelse af fællesmagasinet, således at museet på sigt måske kan tømme et af magasinerne i slottet for at indrette et publikumstilgængeligt studiemagasin i stedet for.

Museets forskning har i 2008 været koncentreret omkring den såkaldte ”reflekterede dataindsamling” i forbindelse med særudstillinger og genstandsregistrering. Der er indledt samtaler med Designskolen Kolding om et muligt samarbejde omkring et center for forskning i ædelmetaller, som museet gerne vil oprette i tilknytning til sølvsamlingen.

Museet på Koldinghus er ansvarlig for arkæologiske undersøgelser i Kolding Kommune i henhold til museumslovens pfg. 26 og efter overenskomst med Rigsantikvaren. Da museet ikke har aktive arkæologer, er det aftalt, at Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev, som entreprenør på Koldinghusmuseets vegne i 2008 har foretaget de arkæologiske undersøgelser.

Der er behandlet en del forespørgsler om etablering af vandhuller, naturgenopretning og om råstofindvinding. Oftest kan sagerne afsluttes efter arkivalsk kontrol. Ved enkelte råstofområder er der allerede konstateret fund, f.eks. en jernalderboplads ved Petersminde nær Almind, Trældiget ved Store Andst og jernalder- og vikingetidsooplads ved Dollerup.

Det er dog i forbindelse med lokalplaner, at hovedparten af museets arkæologiske prøvegravninger er foretaget. I 2008 er foretaget 11 sådanne gravninger, hvoraf de vigtigste skal omtales her. Ved Teglgård i Vonsild er der undersøgt flere velbevarede gårdsanlæg fra germansk jernalder (400-500 tallet e. Kr.). Der tegner sig et fint billede af en stor landsby fra en forholdsvis ukendt periode af Danmarkshistorien - tiden lige før vikingetidens begyndelse. Lige ved siden af Teglgård ved Christiansminde i Vonsild er en væsentlig større byggemodning i gang. Her havde bygherre fravalgt at få foretaget en arkæologisk forundersøgelse på trods af museets anbefaling. Museet havde ved besigtigelser af byggepladsen fundet fortidsminder, og byggeriet blev allerede i 2007 standset i henhold til museumsloven på visse arealer af området. Igennem hele 2008 kørte der en sag mellem bygherre og Kulturarvsstyrelsen herom, og endnu i begyndelsen af 2009 var sagen uafsluttet.

Den mest spændende udgravning i 2008 har dog været en stor udgravning af første etape af udstykningen ved Viuf Vesterby. Her er der undersøgt anlæg fra en lang, nogenlunde sammenhængende periode gennem vikingetid og middelalder. Fra den ældste del af vikingetiden 700-800 tallet er der udgravet en enkeltgård i to faser med et hovedhus, en økonomibygning, to grubehuse og en brønd til hver. De to brønde var utroligt velbevarede og har dendrokronologisk kunnet dateres til henholdsvis vinteren 785/86 samt vinteren 898/99. Disse årstal kan samtidigt være dateringen på gårdens to faser, selvom tidsspandet er vel langt og måske antyder, at den første datering kan stamme fra et stykke ældre, genanvendt tømmer. Fra en af brøndene stammer desuden et sjældent fund, nemlig en tilspidset, tvejet vognstang samt flere stykker bygningstømmer. Fra samme periode stammer et par meget fornemme smykker, fundet med detektor. Desuden er der undersøgt to lange bygninger, der delvist overlapper hinanden og derfor ikke kan have stået samtidigt. Bygningerne, der måler ca. 35 x 6 meter, må opfattes som hovedhuset (i to faser) i en meget stor middelalderlig gård, hvortil knytter sig adskillige mindre økonomibygninger, der lå spredt over hele området. Keramik og teglstensrester i stolpehuller og gruber daterer gården til 1200-tallet. Både størrelse og tilstedeværelsen af tegl antyder, at det drejer sig om en stormandsgård. Muligvis er vi her på sporet af den stormandsslægt, der opførte Viuf kirke, der kun ligger små 200 meter øst for gården. I det samme område undersøgte flere hustomter fra 1500- og 1600-tallet, der alle er opført med jordgravede stolper og ikke på syldesten, som det ellers var sædvane på dette tidspunkt. På feltets højeste punkt udgravedes en lille teglovn, der må dateres til 1700-årene. Det drejer sig sandsynligvis om et lille lokalt teglværk, opført i forbindelse med at en af gårdene i landsbyen skulle have nyt stuehus. I teglværket har man både lavet mursten og brændt kalk. Fra samme tid stammer et næsten komplet bevaret hornbemalet fad, dateret til 1726.

Efterårsudstillingen "Ruiner - fascination og fantasi" (23. august-11. januar 2009) var som andre udstillinger affødt af brandjubilæet.

Uffe Christoffersens udstilling "Tigerens glød" (13. januar-30.marts) var etableret i samarbejde med Nivaagaard Malerisamling.

Tre udstillinger tog udgangspunkt i sølvsamlingen.

Med en bevilling fra Augustinus Fonden er planlægning af en ny permanent udstilling om dansk sølv påbegyndt. Som partner i projektet er valgt Hastrup Arkitekterne. Et skitseprojekt, der skal danne grundlag for fondsansøgninger, forelå lige efter nytår. Måske kan det realiseres 2009-10.

Slots- og Ejendomsstyrelsen udsendte i 2007 en perspektivplan for Koldinghus Slot og Staldgård. Her støttes museets planer for indretning af Staldgården til Lokalhistorisk Center, som er beskrevet i museets resultatkontrakt med kommunen for perioderne 2001-2005 og 2006-2010. Kulturarvsstyrelsen har i sin kvalitetsvurdering 2005 efterlyst skridt til virkeliggørelse af den lokalhistoriske udstilling. Perspektivplanen er fremsendt til Kolding Kommune med henblik på en forhandling om projektets realisering.

Årets besøgstal blev 93.039. Dette er en beklagelig nedgang i forhold til sidste år. Nedgangen tilskrives først og fremmest et dårligt besøg i sommermånederne især juli, hvor vejret ikke var med museerne, samt stilladser og spærring af den normale adgangsvej fra byen via Markdannersgade til slottet i november og december. Staldgårdsporten er underkastet en meget tiltrængt restaurering grundet stabilitetsproblemer. Publikum ledes ad en stejl trappe op over slotsbanken eller den lange omvej syd om Staldgårdsbygningen og ind til Staldgårdspladsen fra øst. Denne fysiske barriere ser ud til at påvirke besøgstallet i de måneder, hvor byggearbejdet gør portens lukning nødvendig. Det i forvejen meget begrænsede antal P-pladser til rådighed for museets gæster er yderligere beskåret i byggeperioden. Det må frygtes, at også forårets besøg vil lide under disse forhold. Dertil skal lægges ca. 3000 tilskuere, der overværede falkeopvisningerne på plænen foran slottet. Brandshowet den 29. marts anslås at have tiltrukket op mod 40.000 tilskuere over hele byen.

I 2008 har museets hjemmeside www.koldinghus.dk har haft 242.072 besøg med 61.307 unikke besøgende. Hver besøgende har i gennemsnit tilbragt 9,6 minutter på hjemmesiden. Besøget på Koldinghusmuseets registreringer i Mussam (Museernes Samlinger), drevet af Kulturarvsstyrelsen, kendes ikke.

Frivilliggruppen Koldinghus har eksisteret i to år og bestod i 2008 af 12 aktive koldingensere. Målet med gruppens arbejde er dels at styrke museets lokale forankring og lokale initiativer, dels at udvikle og støtte museets kulturhusaktiviteter. Gruppen har i 2008 gennemført to arrangementer, dels "Påske på slottet" med udstilling af påskepynt fra byens borgere, Georg Jensen Damask og byens blomsterbutikker, gækkebrevsworkshop, lege, foredrag og æggejagt, dels en temaweekend om sindslidelser, gennemført i samarbejde med Bedre Psykiatri og diverse organisationer og foreninger. Titelen var "Er du sindssyg - eller bare tosset?". Der var foredrag, musikcafé, oplæsning af digte, informationsboder og udstilling af kunst, digte og livshistorier, produceret af sindslidende i Kolding. Flere end 800 gæster deltog i temaweekenden.

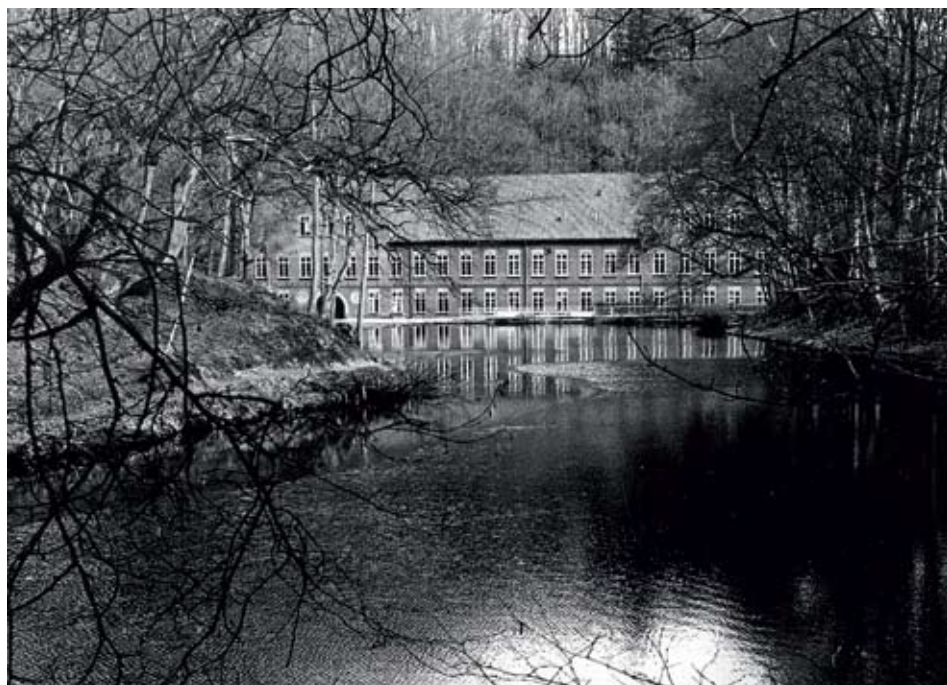
Poul Dedenroth-Schou

Vandet driver værket i Randbøldal

Efter at lokalerne ved frivilliges indsats er blevet renoveret, både i Egnsmuseet i Vandel, som lokalarkivet deler hus med, og i magasin-kælderen, er det en fornøjelse at kunne åbne de lyse og velfungerende rum for besøgende og andre brugere i lokalarkivet. Det er dejligt, at huset bliver brugt!

Driften af lokalarkivet og egnsmuseet bygger på en blanding af ansattes og frivilliges indsats, som tjener samme formål: At drive arkiv med åbningstid for besøgende også til museets udstillinger, at lave arrangementer og i det hele taget gøre omverdenen opmærksom på den lokale historie.

Glædeligt mange besøger hjemmesiden. I åbningstiden kommer der en-

Den forsvundne fabrik i Randbøldal, nedrevet 1983.

kelte, men i håb om at få endnu flere besøgende er der arbejdet på at udvide åbningstiden, så der fra årsskiftet 2008/2009 er åbent en hel dag ugentlig (nemlig torsdag fra kl. 10-18) mod tidligere kun to timer.

De frivillige på lokalarkivet tager mod afleveringer, sorterer, og rydder op

i de ikke-registrerede arkivalier. Det sker også, at man tager imod museums-genstande. De sendes videre til Vejle Museum til registrering.

Det er en fornøjelse, når besøgende ønsker oplysninger om familie, slægt, ejendomme, fotos m.m. Så går vi på jagt i arkivalierne, og det lykkes heldigvis tit at finde noget brugbart. Nogle af de frivillige har et stort lokalkendskab og en mangeårig viden at trække på. Det er netop et sådant lokalkendskab, arkivet er med til at bevare, og det er grundlag for arkivets eksistens.

Foreningen har endnu en gang udgivet en bog, forfattet af Niels Schaiffel-Nielsen, denne gang om ”Mennesker der skabte udvikling”. Den indeholder interviews med 14 personer, der siden midten af 1930’erne var med til at sætte udviklingen i gang i de gamle kommuner Egtved, Give og Billund.

Nogle af de frivillige har renoveret bypumpen ved den gamle brugs i Vandel, så den igen er præsentabel på den lille plads, der er ryddet og rengjort.

I forbindelse med Vandel Idrætshals 30 års jubilæum i maj vist es en udstilling med genstande og plancher om hallens historie og idrætten i Vandel.

I juli var naturvejleder Peer Høgsberg guide på en tur til den glemte flygtningelandsby ved Vingsted. Der var overvældende tilslutning: 214 deltagere!

Sidst i juli guidede Peer Høgsberg en tur til tandlæge William Ejner og hustru Else Berthelsens gravsted på Randbøl Hede. Den historisk interesse-rede tandlæge Berthelsen var foregangsmand for fredningen af heden.

Den 15. august åbnede en stor legetøjsudstilling i kælderen på Egnsmu-seet. Den er baseret på lokale privatsamlinger – suppleret med enkelte af mu-seets ting – og den viser pige- og drengelegetøj fra 1880’erne til 1980’erne.

Den største satsning i Randbøldal-Museets formidling i 2008 var årets særudstilling ”Uroksen fra Kærbølling – og andre historier om natur og men-nesker i Vejle Ådal gennem 10.000 år”. Den fortalte om baggrunden for den dramatiske natur og de spændende kulturlandskaber i ådalen og om jæger-stenalderens bopladser over Egtved-pigen fra bronzealderen og vikingetidens Raving-bro til Vandel-jernbanen, som var i drift indtil 1957. Mest iøjne-faldende var dog det imponerende kranium – med horn – af en urokse, som engang i oldtiden var druknet i et vandhul ved Kærbølling, og som igen duk-kede op af jorden i 1930’erne.

Foruden udstillingen blev publikum lokket til af et stort antal særarrange-menter: Ture i landskabet med fokus på natur- og/eller kulturhistoriske ople-velser. Børnearrangementer bl.a. i vinter- og efterårsferien. ”Historiens dag”. ”Håndarbejdets dag”. Modelfly-weekend. I juni løb et af de større arrange-menter af stabelen, nemlig ”Historisk Marked” med gammeldags håndværk

Æbleskivespisning og legestøjsudstilling i Egnsmuseet i Vandel.

og madlavning m.m., og i juli var gravpladsen ved Egtved Holt rammen om fire dages bronzealder-festival, kaldet "På sporet af Egtved-pigen".

Året sidste særarrangement var en "Før Jul i Randbøldal"-søndag med bl.a. gløgg og æbleskiver.

Museet har haft besøg af en hel del skoleklasser og andre grupper – især i forsommeren. Ved disse besøg er det ofte vandkraften, der deraf afledte industrier og eksperimenterstillingerne i museets udendørs "vandland", der er i centrum. Men også papirværkstedet og vævestuen spiller, bl.a. i kraft af de frivilliges indsats, en væsentlig rolle i denne sammenhæng.

På bygningssiden er det glædeligt at kunne konstatere, at den indvendige nyindretning af den røde træbygning, som engang husede museets første udstilling, nu er bragt til ende. Der er bl.a. installeret en brændeovn, hvilket betyder, at bygningen kan bruges til aktiviteter og som madpakkehus året rundt – en betragtelig forøgelse af husets nytteværdi.

Selv om vandeksperimenterne efter nogle års drift præges af et tiltagende behov for vedligehold, hvilket har optaget det tekniske personale ganske meget, er der dog også blevet tid til en omlægning af museets forplads, som tidligere så ud som et landskab efter syndfloden, når der havde været regnskyl. Nu har pladsen både fået lagt render ned til afledning af regnvand og fået en ny overfladebelægning.

Anker Thygesen

Skoler i centrum i Smidstrup

Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening kan se tilbage på 2008 som et godt år med et flot besøgstal på ca. 500. Flere aktivitets- og ældrecentre har besøgt museet. Skoleklasser og børnehaven har været på besøg.

Ved generalforsamlingen 2008 blev der ikke tid til at fortælle om Smidstrup Kirke gennem tiderne, derfor havde vi sammen med Smidstrup Menighedsråd en kirke og kirkegårdsvandring i maj måned. Det blev en god aften, hvor tømrermester Knud Rasmussen fortalte om kirkebygningen og dens restaurering. Derpå fortalte sognepræst Bente Rosenkrants om kirkens udsmykning. Vi gik en kort tur på kirkegården og sluttede i kirkehuset med kaffe og billeder fra restaureringen. Lokalhistoriske Forening har medvirket med oplysninger om bevaringsværdige gravminder på Smidstrup Kirkegård.

Arkivets Dag fejrede vi for første gang. I 2008 var det 100 år siden, kvinder fik valgt til sognerådet, så vi fortalte om de to kvinder, der har været valgt til Smidstrup sogneråd. Ruth Sørensen var medlem af sognerådet i årene fra 1962-1970 og Gudrun Olsen i tiden fra 1966-1970.

På Arkivets Dag kunne vi præsentere to dvd'er. Smidstrup Husmandsforeningen forærede os en dvd, hvor konsulent Børge Eriksen fortæller om husmandsforeningen, og seniorkøbmand Niels Vagn Thomassen fortæller egnhistorie. Den anden dvd er Mary og Aksel Møller Simonsens fortælling om deres liv og om, hvordan man holder sig så frisk, som de gør, selv om man er 90 år. Disse og flere andre dvd'er med lokalhistorie kan købes i museet og i Smidstrup Dagli'Brugs.

Ud over dvd'en forærede Smidstrup Husmandsforening os en pengegave på 3250 kr., der giver mulighed for nye tiltag i arkiv og museum.

Til Arkivets Dag havde vi også en udstilling med billeder af gamle skoleklasser. 2009 er det 50 år siden, Smidstrup-Skærup Centralskole blev bygget. En del gamle skolebilleder var ophængt for at få sat navne på personerne på billederne. Der var megen interesse for udstillingen.

Ved generalforsamlingen 2009 fortalte tømrermester Knud Rasmussen om "Fra Rytterskole til Centralskole". Knud var som tømrersvend med til at bygge skolen og kunne derfor fortælle om dette arbejde, men han fortalte også om processen forud for denne skolesammenlægning og helt tilbage til rytterskolen.

Årets særudstilling i 2009 bliver "Fra Landsbyskole til Centralskole". Før

Blandt mange aktiviteter i arkiv og museum i Smidstrup er en udstilling om egnens mange nedlagte skoler i 50-året for bygningen af Smidstrup-Skærup Centralskole.

denne udstilling blev der sammen med borgerforeningerne arrangeret en busrundtur til de syv hovedskoler og fire forskoler, der blev nedlagt i 1959, og Smidstrup-Skærup Centralskole, som blev taget i brug sommeren 1959.

Fortæller på turen var tømrermester Knud Rasmussen, der sammen med tidligere elever fra de nedlagte skoler gav et indblik i, hvordan det var at være skoleelev for over 50 år siden. Aftenen sluttede på Smidstrup-Skærup Skole, hvor skoleinspektør Bent Ditlevsen fortalte om skolen i dag og viste rundt i den nuværende skole. Især i den nyeste tilbygning.

I 1884 blev Smidstrup Missionshus bygget. 125-året markeres med en mindre udstilling om missionshuset og det forkyndende arbejde derfra.

I januar 2009 fik museets nye udstillingslokale en varmegenvindingspumpe for at kunne holde en konstant temperatur i lokalet til gavn for arkivalier og de udstillede genstande. Den blev betalt af Velux. Varmepumpen og det økonomiske tilskud giver mulighed for arrangementer i museet i vinterhalvåret. Desuden har vi fået del i overskud fra byfesten, også en god støtte.

Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening har 180 medlemmer. 15-20 personer passer museet i åbningstiderne og vedligeholder de mange indkomne arkivalier og gamle ting. Foreningen har fået sin egen hjemmeside – www.smidstrupmuseum.dk. Arkivet har lagt oplysninger om sognets historie ind i det digitale historiske atlas.

Metha Lange

Flere medlemmer og bedre lokaler

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn er en forholdsvis ny forening, som blev etableret i april 2007 og fik til huse i meget interimistiske lokaler på første sal i menighedshuset i Sdr. Bjert, som menighedsrådet velvilligt stillede gratis til rådighed for foreningen.

Da der i flere år har været arbejdet på opførelse af et sognehus i Sdr. Bjert, vidste foreningen, at det hurtigt kunne blive nødvendigt at finde nye lokaler til arkivets aktiviteter. Det blev det allerede i foråret 2008, da menighedsrådet ønskede at sælge menighedshuset. Hermed stod arkivet uden tag over hovedet. Bestyrelsen gik straks i tænkeboks, og med velvillig indstilling fra Kolding Kommunes kulturforvaltning og den lokale ledelse af Egebo Plejecenter i Sdr. Bjert fik arkivet stillet gode og velegnede lokaler gratis til rådighed i kælderen under Egebo.

Derfor blev 2008 et meget atypisk år for arkivet, idet lokalet i menighedshuset skulle være fraflyttet 1. september 2008. Samtidig skulle vi selv klargøre de nye lokaler under Egebo med småreparationer og maling m.v. Takket være stor støtte fra lokale sponsorer samt flere fonde, er det lykkedes at få rigtig pæne, velfungende og præsentable lokaler.

Alt dette skete i forlængelse af udarbejdelse, trykning og udsendelse af arkivets første årsskrift på 20 sider. Derudover debuterede foreningen som forlag med udgivelse af pens. sognepræst i Sdr. Bjert, Holger Lissners bog: Sdr. Bjert Kirke og menneskene omkring den.

Selv om 2008 var et atypisk år, blev det også et rigtigt godt år for foreningen med en medlemsfremgang på 40 medlemmer. Herefter har foreningen 130 medlemmer, hvilket vi selv synes er meget fint for en så ny forening.

Foreningen kan også glæde sig over den store opbakning i lokalbefolkningen. Ved åbent-hus-arrangementet i forbindelse med lokalarkivernes dag samt fremvisning af foreningens nye lokaler fandt knap 200 vej til den nye adresse på Vesterløkke 10. Da Holger Lissners bog blev præsenteret dukkede over 100 op. Denne dag var Holger Lissner til stede for at signere sin bog. Disse to dage var meget festlige for foreningen.

Med en sådan støtte fra lokale og udenbys gamle bjertborgere har bestyrelsen svært ved at få armene ned, selv om det i årets løb har været lidt svært at se lyset forude – især med hensyn til lokalesituationen.

Steen Andersen/Christian Holdt

Tørringfotografers 20.000 negativer

Generalforsamling holdes hvert år i april måned. Bestyrelsen mødes hver mandag, hvor dagen starter med kaffe og orientering om kontakter, indkomne skrivelser og fælles drøftelser m.v.

Ketty Larsen leder og fordeler i samråd med den øvrige bestyrelse arbejdet til arkivgruppens medarbejdere. Hun er den, der ved ”næsten” hvor alt, der er registreret, befinder sig i de forskellige opbevaringssteder på arkivet.

Hele personalet på 8-9 mand er beskæftiget med nøjagtig de ting, som de hver især er gode til – og i samarbejde om specialopgaver m.v. registrering, journalisering og arkivering, der har høj prioritet i foreningen.

Der kommer jævnligt nyt materiale fra bl. a. efterkommere af gamle Tørringborgere, fra dødsboer o.s.v. Hele tiden er der ting, der skal registreres: Erindringer, dokumenter og billeder m.v.

Der findes utallige ringbind indeholdende bl.a. byarkiv med billeder og beskrivelser af det enkelte hus med vej- og matrikelnr., ringbind med billeder af mindsten fra Tørring Kirkegård og dødsannoncer/nekrologer fra lokalbladene gennem årene, ringbind med kopi af realregisteret for skøder og adkomster – og meget andet.

Mange ting fra omegnens gårde er registreret for eksempel konfirmandbilleder/skolebilleder m.v.

Arkivets arkivalier og værktøjer i jagten på historierne er bl. a.:

Indbundne bøger af Tørring Folkeblad – alle årgange fra 1940.

Indbundne kirkebøger fra 1700-tallet til 1891. De og folketællinger fra 1787 og frem findes også på 115 mikrokort, der kan ses på de to fremvisningsapparater.

20.000 negativer/glasplader fra tidligere fotografer i Tørring.

Pt. 12 årshæfter med gårdhistorier fra Tørring-Hammer sogn.

I eftersommeren 2008 søgte og fik foreningen penge til nyt it-udstyr.

Foreningen modtager stadig gerne materialer til arkivet. Det er en spændende opgave at modtage og registrere, samt finde oplysninger til folk. Vi har hvert år kontakt med mange, som gerne vil kende deres aner. Og mange ældre kommer jævnligt på besøg og hjælper os med at sætte navne på vore billeder bl. a. skolebilleder – konfirmandbilleder – og også billeder fra større festlige lejligheder.

Arne Ejler Pedersen

Årsmøde 2009 - formandsberetning

AF LARS BJØRNEBOE, FORENINGENS FORMAND

Årsmødet 2008 fandt sted på Palsgård og blev en fin eftermiddag, hvor vi ud over årsmødet fik et spændende foredrag ved historikeren Peter Sørensen om godsejer Schou og fabrikkens udvikling og siden i strålende vejr gik rundt i området sammen med fhv. kontorchef Knud Søndergaard og kiggede på de mange smukke bygninger omkring herregården Palsgård.

Bestyrelsen konstituerede sig 9.6.2008 med Lars Bjørneboe som formand, Erik Toftgaard som næstformand, Benny Andersen som kasserer og Søren K. Jakobsen som sekretær. Redaktionsudvalget for årbog 2009 blev Leif Baun, Lars Ebbehøj, John Juhler Hansen, Peter Bjørn Larsen og Erik Voss.

Aktiviteter i årets løb

Sommerudflugten 30. august 2008 gik til Jelling i anledning af de nye spændende fund af spor efter den store skibssætning og et imponerende hegn omkring graven. Der var ca. 50 deltagere. Steen Wulff Andersen holdt foredrag og viste rundt sammen med Leif Baun i fint sommervejr. Et nyt stort projekt om Jelling er i gang, og det bliver ikke sidste gang, vi kommer til Jelling!

o Reception for årbog 2008: Den 29. oktober 2008 var der reception for presse og bidragydere på Vejle Kunstmuseum i anledning af årbog 2008 udgivelse. Som noget nyt var også medlemmerne inviteret. Der var ca. 30 deltagere. Leif Baun fra redaktionsudvalget stod for introduktionen, mens Anna Wowk fra Horsens Museum og Arne Rosenkvist fortalte om deres bidrag. Vi vil gerne sige tak til Kunstmuseet for at give os husly!

○ Medlemsmøder: På Giveegnens Museum 18.11.2008: Lektor i kirkehistorie Kurt E. Larsen for 65 gæster om vækkelser på Give/Vejle-egnen.

○ På Gedved Seminarium 27.11.2008: Sune Fredslund, Jørgen Markvad og Thøger Jeppesen for 32 gæster om samspillet seminariet, by og egn.

○ 10. marts fortalte Hans Mikkelsen, Nationalmuseet om udgravning i Hedensted Kirke for over 100 gæster. Se første artikel i denne årbog.

○ 21.03.09 Jørgen Clausager, Fredericia for 40 gæster om byens rådhus.

○ 28. april 2009 Jørgen Toft Jessen viste 40 rundt i Christiansfeld.

- Udflugt i Vamdrup til voldsted og kirke i selskab med Poul Berrig fra museet i Vamdrup, fandt sted lørdag den 13. juni.

Temaer fra bestyrelsesarbejdet

Nyt navn: Bestyrelsen har drøftet spørgsmålet om foreningens navn og besluttet at genfremsætte sit forslag om en ændring. Begrundelsen er, som vi sagde sidste år, helt pragmatisk, at vi har oplevet problemer med det nuværende navn, som tydede på, at navnet var en hæmsko for foreningens arbejde: I forbindelse med ansøgninger om tilskud har vi oplevet at blive kædet sammen med det nu nedlagte Vejle Amt og måtte bruge en del tid på at forklare, at vi stadig levede i bedste velgående og stadig havde brug for tilskud! Ved sidste årsmøde blev det sagt lige ud, at en navneændring var nødvendig, hvis man skulle fastholde tilslutningen fra de fire store byer/kommuner. Som det fremgår af denne årbog, blev forslaget vedtaget.

Kulturmiljøråd og kommuneplaner: På sidste årsmøde kunne jeg fortælle om vores henvendelse til de 5-6 kommuner i det gamle Vejle Amt, hvor vi foreslog at oprette Kulturmiljøråd. Baggrunden var rapporten om kulturmiljøer i Vejle Amt og det arbejde, der forestod med udarbejdelsen af kommuneplaner, som skal afløse de tidligere regionalplaner. Desværre må vi konstatere, at interessen for vores forslag har været begrænset i kommunerne, og at det ikke er lykkedes at få oprettet kulturmiljøråd eller noget, der lignede, i nogle af kommunerne. Det er lidt trist, for vi er helt sikre på at der er behov for et forum, hvor kommunen kan drøfte disse ting med borgerne. Behovet ses bl.a. i mulighederne for borgerne for at kommentere kommuneplaner. Det drejer sig om store og ofte svært forståelige tekster og forslag. Det er synd, for det er vores indtryk, at alle kommunerne har lagt et stort arbejde i at få disse planer udarbejdet og i at give kommunens kulturmiljøer og fredninger en ordentlig plads i dem. Vi vil holde fast i dette tema fremover.

Bestyrelsen overvejer at virke for en bedre og mere ensartet skiltning af hærvejen og evt. andre historiske ruter gennem vores område.

Møder og arrangementer: Tilslutningen til foreningens arrangementer er god nok. Alligevel har bestyrelsen drøftet mål og midler. Vi samarbejder overalt med de lokale foreninger. Det vi kan, er dels at give mødets indhold et regionalt perspektiv og dels at sikre at mødet bliver kendt ud over det snævre lokalområde. Det giver større deltagelse. Derudover deltager vi i afholdelse af udgifterne. I den kommende sæson vil vi arbejde efter samme retningslinier

og sprede aktiviteterne ud, så der både vil være arrangementer i de fire store byer og i de mindre byer ude omkring. I forbindelse med annonceringen vil vi prøve at synliggøre foreningen. Ideer til aktiviteter modtages gerne.

Flere medlemmer: Bestyrelsen har besluttet at iværksætte en kampagne for at få flere medlemmer. Vi havde i marts 2009 560 betalende medlemmer. Tallet i dag er 564, så der er et stykke vej endnu til at opfylde vores målsætning om at komme op på 660 ved samme tid næste år. Midlerne er flere: Dels bestyrelsesmedlemmerne, der skulle kontakte 10 hver blandt venner og bekendte, dels de hvervekort som I alle har modtaget et eksemplar af. Derudover bestræber vi os på at gøre foreningen og dens indsats, især årbogen, synlig for så mange som muligt gennem aktiviteter og annoncer mv. Således håber vi, at fremstødet for at få solgt bogen om Vejle Amt, som vi arbejder med i øjeblikket vil give en del medlemmer.

De amtshistoriske foreninger: Vi har i den forløbne tid haft kontakt til vores kolleger i de andre amtshistoriske foreninger. Formanden skrev til dem og fortalte, hvordan det stod til hos Vejle Amts Historiske Samfund. Vi har fået flere svar tilbage, der viser, at disse foreninger, ligesom vores forening, fortsat lever og har det godt. Vi slås med de samme problemer, men kan få fin inspiration af hinanden!

Økonomi

Vi får 10.000 kr. i årligt tilskud fra Kulturministeriet i forbindelse med overgangsordningen efter amterne. Hvad der sker efter 2010, er uvist. Pengene vil indgå i kommunernes bloktilskud, men om vi får dem, er tvivlsomt. Hidtil har kun Horsens Kommune givet et fast tilskud. Tilskuddet derfra er vi selvfølgelig glade for. De øvrige kommuner vil kun yde støtte til konkrete projekter, og vi har endnu ikke haft mulighed for at efterprøve dette tilbud. Så gaver er meget velkomne. De påskønnes. Mange tak for bidragene.

Sponsormedlemskaber er noget, vi har arbejdet en del med. Vi har indtil dato skaffet to: Billund Lufthavn, som nåede at komme med i årbog 2008, og Den jyske Sparekasse/Egtved Afdeling. Vi har udarbejdet en fælles henvendelse. Vi modtager gerne forslag fra jer til, hvem vi kan henvende os til!

Fremover kan årbogen købes i boghandelen eller bestilles via Prinfovejle/Jelling Bogtrykkeris forlag – Forlaget Jelling. Det gælder også dvd'en om livet i Vejle Amt 2006, og bogen Magt og Mennesker om området Vejle Amt.

Regnskab for Vejle Amts Historiske Samfund

Driftsregnskab

2008

2007

Tilskud	35.547,00	26.297,00
Kontingent	95.400,00	99.628,00
Salg af DVD	3.861,20	4.425,00
Salg af bøger	3.164,48	765,40
Renter	<u>1.221,58</u>	<u>2.185,87</u>
** Indtægter i alt	139.194,26	133.301,27
Udgivelse af årbog, korrektur, forsendelse m.v.	87.764,50	87.703,14
Bestyrelsesmøder/møder	2.673,75	4.286,05
Kontingent	-	500,00
Udgivelse af DVD	-	18.026,13
Administration	21.369,86	24.938,80
Medlemsmøder/arrangementer	19.402,86	7.503,75
Gebyr	<u>-</u>	<u>109,00</u>
**Udgifter i alt	131.210,97	143.066,87
Årets resultat	7.983,29	(9.765,60)

Status

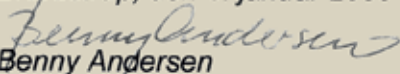
Aktiver

Kasse		-
Servicekonto Den Jyske Sparekasse	55.896,62	47.913,33
Kontingentkonto Den Jyske Sparekasse	<u>-</u>	<u>-</u>
Beholdninger ialt	55.896,62	47.913,33

Egenkapital:

Beholdning primo	47.913,33	57.678,93
Årets resultat	<u>7.983,29</u>	<u>(9.765,60)</u>
Beholdning ultimo	55.896,62	47.913,33

Brædstrup, den 6. januar 2009

Benny Andersen
Kasserer

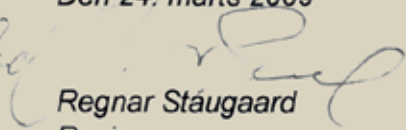
Revisionspåtegning:

Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførelserne fra året før er kontrolleret.

Horsens

Den 24. marts 2009

Bjørn Købsted
Revisor

Regnar Ståugaard
Revisor

Årbøger og andre udgivelser til salg

Vejle Amts Årbog er udkommet siden 1905 og dermed i mere end 100 år. Samtlige årgange og særlige bogudgivelser fra foreningen kan hjemlånes gennem ALLE offentlige biblioteker. Vejle Amts Årbog 2008 og Vejle Amts Årbog 2007 kan desuden ses på foreningens hjemmeside www.hssso.dk

Bøger sælges:

Vejle Amts Årbog 2009, 2008, 2007, 2006, 2005, 2004, 2003, 2001 og 2000 kan af medlemmer købes for 100 kr., ikke medlemmer 120 kr.

Der findes et meget lille restlager af Vejle Amts Årbog årgange fra 1980 til 1999, som kan købes for 50 kr. stykket.

Endvidere kan bestyrelsesmedlem Leif Baun (se nederst th. side 192) kontaktes vedr. ældre årgange fra 1905.

Nyudgivelser:

Vejle Amts historie 1794 - 2006, udgivet oktober 2009, pris 250 kr.

DVD spilletid 55 min.: Midt i Danmark - indtryk og aftryk af livet i Vejle Amt i året 2006. Giver et udtryk af dagligdagen som den forløb for 3 år siden.

Alle tiders gave. Pris 48 kr.

Alle bestillinger tillægges porto.

Bestil bøgerne hos Vejle Museum eller ved mail til: johnjh@aab-net.dk

Støt lokalhistorien - bliv medlem

For mange mennesker er det vigtigt at kende til historien på den egn, hvor man bor, for at føle sig hjemme og for at forstå, hvordan det er blevet til, som vi i dag ser omkring os.

Historisk Samfund for Sydøstjylland er stiftet i 1905 under navnet Vejle Amts Historiske Samfund. Det har til formål at styrke interessen for historien ved at arrangere foredrag og udflugter samt ved at udgive en årbog. Den hed tidligere Vejle Amts Årbog, men fra i år Lokalhistorie fra Sydøstjylland.

Foreningen holder møder med foredrag på skift i kommunerne Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle. Disse egne plus den tidligere Nørre Snede Kommune er det område, foreningen dækker.

Støt dette arbejde! Bliv medlem! Og få andre til at blive det!

Som medlem får du hvert år:

- årbogen med artikler om egnen og nyt fra museer og lokalarkiver.
- indbydelse til historiske foredrag.
- indbydelse til sommerudflugt og besøg ved historiske seværdigheder.
- tilbud om køb af historiske bøger til rabatpris.

Det koster kun 170 kr. pr. år at være medlem.

Indmeldelse sker hos:

Historisk Samfund for Sydøstjylland

c/o Vejleegnens Museum

Spinderigade 11E, 7100 Vejle

Tlf.: 76 43 12 00, e-mail: hssovejle@gmail.com

Adresseforandring bedes meddelt foreningens kasserer, Benny Andersen, Egevang 4, 8740 Brædstrup på e-mail: hssovejle@gmail.com

Besøg foreningens hjemmeside - www.hss.dk - her findes altid aktuelle oplysninger om bl.a. de arrangementer og udflugter, man som medlem kan deltage i. Her kan også ses vedtægter, formandsberetninger i fuld længde og nyhedsbreve.

Bestyrelsen 2009/2010

Lars Bjørneboe, formand
Sehestedsvej 3
8700 Horsens
75 65 77 35/ 61 50 02 73
albjoerneboe@stofanet.dk

Poul Jørgen Ladefoged
Fakkegravvej 29
7140 Stouby
75 89 72 20
jyske-tv@vip.cybercity.dk

Erik Toftgaard, næstformand
Strandvejen 92A
Bredballestrand,
7120 Vejle Ø, 75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Kirsten Øbro
Thurøvænget 9, Skærbæk
7000 Fredericia
75 56 30 56
hogk.oebro@skfr.dk

Benny Andersen, kasserer
Egevang 4
8740 Brædstrup
75 75 13 90
benny.andersen@teliamail.dk

Lars Peter Lund
Hjelmdrupvej 7
6040 Egtved
tlf. 75 55 12 70
lp@profibermail.dk

John Juhler Hansen, sekretær
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
75 83 60 00
johnjh@aab-net.dk

Peter Bjørn Larsen
Søndre Dybbølvej 35
7000 Fredericia
tlf. 75 92 55 86
ulpe7000@hotmail.com

Steen Wulff Andersen
Hermesvej 7
7100 Vejle
75 72 87 95
stwan@vejle.dk

Arne Rosenkvist
Stabelhjørnevej 36
8721 Daugård, 75 895151
arne.rosenkvist@
mail.tele.dk

Jesper Bækgaard
Bjerreager 35,
7120 Vejle Ø.
22 83 64 99
Mail: jb@gem.dk

Erik Voss
Clemensgade 31
6000 Kolding
75 53 04 47
erv@ibc.dk

Lisbeth Katrine Nielsen
Linde Alle 14,
7100 Vejle
75 72 45 24
Mail: lkn@vucvejle.dk

Leif Baun,
Skovgade 10
7300 Jelling
75 87 28 79
leif.baun@sol.dk

Conni Ramskov
Sanderumvej 131, 5250
Odense SV
21 69 66 66, job 79 79 10 80
Mail: cr@koldinghus.dk